

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Evelin Arust

KODU, ÜKSINDUSE VAEV NING VÕÕRAKS OLEMISE RASKUS ENE
MIHKELSONI VARASEMAS LUULES

Magistritöö

Juhendaja *MA* Mart Velsker

TARTU 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KODUST VÕÕRANDUMISENI.....	6
1.1. Kodu	7
1.2. Üksindus ja üksildus.....	13
1.3. Võõrandumine	18
2. KODU TÄHENDUS, PERERING NING MÄLESTUSTE NELINURK.....	23
2.1. Kodu tähendus ja <i>maja</i> kujund.....	24
2.2. Lapsepõlvekodu kahetisus. Ring kui lapsepõlvetäius ning mälestuste nelinurgad	33
3. ÜSIK PIDETU OMALOODUD MAASTIKEL	42
3.1. Mõtte- ja tundemaastikud.....	43
3.2. Lohutav ja lohutu üksindus ning pidevuseotsingud	51
4. VÕÕRAS METS JA VÕÕRAS KODU	60
4.1. Varjav ja vaenulik mets.....	61
4.2. Kodune võõras võõras kodus. Ring tõmbub koomale: kodu müümine	68
KOKKUVÕTE.....	75
KIRJANDUS	78
HOME, THE TORMENT OF SOLITUDE AND THE BURDEN OF BEING A STRANGER IN ENE MIHKELSON'S EARLY POETRY. <i>SUMMARY</i>	81

SISSEJUHATUS

Magistritöö käsitleb kodu tähendust Ene Mihkelsoni neljas esimeses luulekogus „Selle talve laused“¹ (1978), „Ring ja nelinurk“² (1979), „Algolekud“³ (1980) ning „Tuhased tiivad“⁴ (1982). Mihkelsoni luuletuste koduga seonduvad pidevustunde ning pärinemisloo otsingud, enese üksinduse terav tajumine ning võõraks olemise taak. Janika Kronbergi (2005: 13) sõnul on Mihkelsoni loomingule, nii luulele kui ka proosale, omased mälupildid hävinenud küladest, metsast ning muutunud maaolustikust.

Ene Mihkelsoni sulest on ilmunud ka luulekogud „Tulek on su saatust“ (1987), „Elujoonis“ (1989), „Võimalus õunast loobuda“ (1990), „Hüüdja hää. Luuletusi 1988–1991“ (1993), „Pidevus neelab üht nuga“ (1997) ning „Torn“ (2010). Lisaks valikkogud „Igiliikuja“ (1985), „Kaalud ei kõnele: valitud luuletusi 1967–97“ (2000) ja „Uroboros“ (2004). Mihkelson on avaldanud ka mitmeid proosateoseid, mis osutuvad tema luule mõistmisel olulisteks.

Mihkelsoni autorikäekirja võtavad vahest kõige ilmekamalt kokku Arne Merilai sõnad: „Ene Mihkelson, tammsaarelik sisekaemuslik süvajutustaja ja liivilik tundlik mõtteluuletaja, on eesti kirjanduse ilmet jäädavalt muutnud. Tema kümme vabakõnelist luuletuskogu⁵ koos kahe valikkoguga ja romaanitõus „Matsi põhi“, „Kuju keset väljakut“, „Korter“, „Nime vaev“ ning „Ahasveeruse uni“⁶ on rajanud uue, mihkelsonliku kõrgkirjanduse. Kirjanduse, mis kestab – rahvuslikult, kunstiliselt, *in spe* polüloogiliselt.“ (Merilai 2005: 7)

Magistritöö eesmärk on analüüsida kodu olemust Ene Mihkelsoni varasemas luules, toetudes luulekogudele „Selle talve laused“, „Ring ja nelinurk“, „Algolekud“ ning „Tuhased tiivad“. Mihkelsoni luulemina rõhutuse ning kodutunde puudumise taustal eritletakse ka üksiolemise vaeva ning võõrandumist. Töö eesmärk on uurida, kuidas on

¹ Edaspidi viidetes STL

² Edaspidi viidetes RJN

³ Edaspidi viidetes A

⁴ Edaspidi viidetes TT

⁵ 2005. aasta seisuga

⁶ 2005. aasta seisuga

omavahel seotud kodu, üksindus ja võõrus ning millised paigad, seisundid mõjutavad luuletuste *mina* arusaamist endast, lähedastest ning kodust. Magistritöö pakub võimalikke lahendusi, arvestades tõsiasjaga, et Mihkelsoni luules on paljugi hämarat ning lugejale mõistetamatut. Võimalik, et Mihkelsoni luule taotluseks ongi mõjuda suletuna, eraldatuna, tõmmates enda ja lugeja vahele piiri, et illustreerida kõike seda, mis Mihkelsoni luules eneses sisaldub.

Magistritöö on jaotatud neljaks peatükiks, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimene peatükk tutvustab kodu, üksinduse ja võõrandumisega seotud teoreetilisi käsitlusi. Koduga seotud teoreetilised allikmaterjalid tutvustavad päris kodu tähendust ning seda, millised on kodu kõige olulisemad väärtused. Välja on toodud inimeste nägemus kodust – kodu on soov, igatsus, mitte paratamatus. Teooriapeatükis kajastuvad ka kodu positiivsed ning negatiivsed mõjud inimesele. Samuti antakse põgus ülevaade lapsepõlvkodu tähendusest. Üksinduse kui nähtuse käsitluses pööratakse tähelepanu üksinduse positiivsetele ning negatiivsetele tahkudele. Kirjeldatakse ka üksildase inimese stereotüüpeid jooni ning kõneletakse sotsiaalsest eraldatusest. Võõrandumist käsitlev alapeatükk teeb lühisissevaate, millised on sotsiaalse ning iseendast võõrandumise kesksed tunnused. Võõrandumist aitab kategoriseerida Frank Johnsoni koostatud tabel. Magistritöö teoreetiline taust on psühhoanalüütilise suunitlusega.

Teises peatükis vaadeldakse kodu mõtet, *maja* kujundit ning ringi ja nelinurga tähendust Mihkelsoni varajastes luuletekstides. Mihkelsoni luuletekstide minakõnelejat vaevab koduigatsus. Vastanduvad kunagine, varase lapseea idülliline, veel ühtse pereringiga kodutalu ning ahistava ruumiga linnas paiknev ühiskorter. Minevikukoju, mis näib pikka aega tähistavat päris kodu – neljanda kogu lõpus võib tajuda, et *mina* leiab kodupaiga, kus kujuneb päris kodutunne –, naastakse mälu piltide kaudu. Kodust kõneledes osutub tähtsaks ka maja, mis Mihkelsoni luuletustes on pigem kaitsev kest, hingeseisund, mälu pilt või fantaasiakuju. Koduuse, ühtse pereringi ning mälestustega seonduvad ring ja nelinurk. Esimene neist tähistamas ebaideaalset täiuseihalust ning teine mälestuste nurklikkust ehk midagi ebatäiuslikku.

Kolmas peatükk analüüsib Ene Mihkelsoni luule maastike olemust ja nende seotust üksindusega. Samas peatükis vaadeldakse ka üksindust ennast ning pidevuse ja pärinemisloo otsinguid. Mihkelsoni luuletuste maastikud on mõtte-, tunde- ja mäluväljad, kuhu saab siseneda ainult minakõneleja. Seetõttu viibibki ta maastikel tihti

üksinda. Kontaktitus ning piir soodustavad *mina* suletust üksindusse. Pärinemisloos katkendlikkus ning pidevusetus loovad samuti soodsa pinnase enese eraldatuna ja üksi tundmiseks.

Neljandas peatükis on arutluse all võõras mets ning kodu müümine. Metsal on kahepalgeline loomus – ühelt poolt pakub see varju, kuid teisalt osutub minakõneleja jaoks vaenulikuks keskkonnaks. Metsa võõrus ning pahatahtlikkus ilmneb hetkel, mil *mina* vanemad ületavad kodu ja metsa piiri ning jätavad lapsmina üksinda. Sellest saab alguse varasemalt idüllilise ning turvalise kodutalu tajumine võõra ning mittekodusena. Võõrandumisprotsess leiab aset ka luuletuste *mina* ning tema lähedaste vahel. Näib, et täiskasvanud minakõneleja soovib neljanda kogu tekstides mineviku varjud maha jätta. Võiks öelda, et ring saab täis ning võõraks muutunud kodutalu läheb müügiks.

Magistritöö ei ammenda kõiki Ene Mihkelsoni varasemas luules kujutatavaid teemasid. Kindlasti on võimalik laiendada ka kodu, üksinduse ning võõrandumisega seonduvat. Sellele vaatamata on üritatud eelnimetatud teemaasetusi antud töös põhjalikult kajastada.

1. KODUST VÕÕRANDUMISENI

Ene Mihkelsoni varasemas luules, aga ka proosateostes, kohtab ühe põhimotiivina päris kodu, pärinemisloo ning pidevustunde otsinguid. Luhtaminekud, kaotused, painavad mälestused ja piirid sunnivad luuletuste mina üksindusse ning soodustavad võõrandumist nii teistest kui ka iseendast. Selle pinnal on paslik vaadelda Ene Mihkelsoni nelja esimest luulekogu kodu, üksindust ning võõrandumist käsitlevate teooriatekstide kontekstis.

Kodutemaatikat hõlmav teoreetiline osa toetub suuremalt jaolt Katrin Paadami doktoritööle *Constructing Residence as Home: Homeowners and Their Housing Histories* (2003), James Tuedio artiklile *Ambiguities in the Locus of Home. Exilic Life and the Space of Belonging* (2009), Tiiu Jaago uurimuslikule kirjutisele „Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil“ (2002) ning Karin Pauluse tekstile *Home in a Distorting Mirror* (2002). Samuti on refereeritud Homi Bhabha, Dace K. Bormane'i, Kaia Lehari, Anu Kannikese, Rein Unduski, Douglas J. Porteousi, Theano S. Terkenli artikleid ning Yi-Fu Tuani raamatut.

Üksinduse ja üksilduse tähenduse avamine tugineb Octavio Pazi tekstile „Üksinduse labürint“ (e k 2003), Jenny de Jong Gierveldi, Theo van Tilburgi ja Pearl A. Dykstra ülevaatlile ühisartiklile *Loneliness and Social Isolation* (2006) ning Daniel Perlmani, ja Letitia Anne Peplau kirjutisele *Toward a Social Psychology of Loneliness* (1981).

Võõrandumise kui nähtuse ja seisundi tagamaid avavad koondkogumiku *Alienation: concept, term and meanings* (1973) tekstid ning Irene Tavissi artikkel *Changes in the Form of Alienation: The 1900's vs. The 1950's* (1969).

Käesoleva töö tarbeks valitud teoreetiline materjal ei hõlma kindlasti kõike kodu, üksinduse ja võõrandumisega seotud käsitlusi. Eesmärgiks oli välja valida kõnekamad ning analüüsitava ainekuga sobivaimad teoreetilised allikad.

1.1. Kodu

Kaia Lehari (2000: 44) sõnab, et kodu on universaalne konstruktsioon, mille põhitunnused on eri kultuurides ühed ja samad – kodu on Kohtade Koht. Theano Terkenli (1995: 325) näeb ülima koduna maakera, mis moodustab kodude kollektsiooni. James Tuedio (2009: 284) järgi on kodu ühelt poolt elamu, mida ümbritsevad seinad, teisalt aga kogum kogemusi, mis on täiesti vabad elu füüsilistest aspektidest. Taolisi ilminguid võiks nimetada näiteks meeleolude peegelduseks. (samas: 284) Dace K. Bormane'i (2006: 133) sõnul on emotsioonid seotud maakoorega, see tähendab kodu, piirkonna ja regiooniga, ning kirjeldavad isiku geomentaalset mõttemaastikku ja identiteeti. Ene Mihkelsoni varasemas luules võib täheldada, mil viisil kodu tähendus mõjutab luuletuste mina tundeseisundeid. Terkenli (1995: 325) lisab, et kodu ei seonu ainult füüsilise või ruumilise seisundiga, vaid ka sotsiaalse ning harjumusliku olekuga. Valdavalt seotakse kodu mingi kindla asukohaga (Tuedio 2009: 298). Tartus 1990. aastate teises pooles läbi viidud uuring näitas, et kodu kirjeldades toetutakse sellistele võtmemõistetele nagu privaatsus, turvalisus, vaikus, rahu ning hubasus. Kodu on sisemine ruum, vastandudes kõigele sellele, mis jääb väljapoole – tekivad poolused: kõrge - madal, varjatud - nähtav, intiimne - avalik. (Kannike 2002: 11)

Douglas J. Porteousi (1976: 385) järgi on vähestel inimestel rohkem kui üks päris kodu. Inimene võib isikustada ja kaitsta ka kontorit või muud tööpaika, kuid nendele aladele võivad ikkagi vabalt siseneda võõrad, näiteks koristajad, sekretärid, majahoidjad (samas: 385). Yi-Fu Tuani (2001: 137) sõnul mõjub kodu talvel intiimsemana kui suvel. Talv meenutab meile meie haavatavust ning laseb kodul paista teatavat laadi varjupaigana (samas: 137). On huvitav, kuidas Ene Mihkelson laseb oma luuletuste minal varjuda lume kaitsvasse (või kas ikka kaitsvasse?) rüppe, ehitades aegajalt isegi lumest ja tuisust maju. Suvi seevastu muudab kogu maailma Eedeniks, nii et ükski nurk ei ole rohkem kaitset pakkuv kui teine (Tuan 2001: 137). Kodu eest hoolitsemine tähendab hoolitsemist ka oma eneseteadvuse eest. Ajast aega on kodu pakkunud võimalust ennast väljendada ja seda isegi siis, kui poliitilised režiimid väljendusvabadust piiravad. (Bormane 2006: 137–138)

Neli kesket koduga seonduvat väärtust on turvalisus – kodu on koht, kus inimene võib ennast tunda ohutuna; individuatsioon – kodu võimaldab üksikisikule n-ö oma

koha; privaatsus – inimene saab kontrollida kodule juurdepääsu, samuti pakub kodu pelgupaika rõhumise eest; säilitamine – kannab endas alalhoiufunktsiooni, neljast väärtusest kõige märkimisväärsim (Tuedio 2009: 294–295).

Karin Paulus (2002: 265) osutab, et inimesed viitavad kodule väga sageli, näiteks juhul, kui kõneletakse kasvatusel, sugupuust, traditsioonidest ja väärtustest. Kodu on koht, kus inimesel on võimalus ise oma asjade üle otsustada. Kodu on soov, mitte paratamatus. See on iha vabaduse, turvalisuse (oma pesa), puhkuse ning sobiva rutiini järele. Kodusisustus viitab sellele, mida inimesed igatsevad, mis on nende ideaalid ning mil viisil muudetakse konkreetsed esemed sümboliteks. Iga objekt inimese elamus esindab ürgset kujutist ning kodu ise on maailma kese. Kodu on lähtepunkt, kust saavad alguse kõikvõimalikud lood. Paulus kirjutab, et kodu on positiivne koht ning lisab, et isegi rahvalauludes viidatakse kodule kui turvalisele paigale. Seevastu kodust lahkumine on seotud kõikisugu ohtudega. Koduga seondub stabiilsus, kodu on hea koht. Kodu sisaldab siiski ka teist poolt, n-ö anti-kodu, mis varjab traumasid, kiusu ja kadedust. Kaasaegne tehnoloogia võib samuti muuta kodu ebamugavaks paigaks. Kodused, käsitsi valmistatud asjad asendatakse standardiseeritud aparaatide ja muu sellisega. (samas: 270) Väga sageli tekitab *horror vacui* – tühja ruumi kartus – inimestes vajaduse täita koduruum mööbli ja muude asjadega (samas: 271).

Lapse esimene kodu on ema. Hilisemas elus, kui puututakse kokku mitmete erinevat laadi sotsiaalsete suhetega, laieneb ning tugevneb arusaam kodust. (Terkenli 1995: 326) Kodu kontseptsioon muutub aja möödudes ning vanuse kasvades. Kui laps sirgub, suureneb tema huvi kõike ümbritsevat uurida ja enesele vallutada. Seetõttu loob noor täiskasvanu uusi kodusid ning väidab tihtilugu, et lausa terve maailm kuulub talle. (samas: 330) Tiiu Jaago (2002: 93) järgi tõmmatakse oma ning lapsepõlvkodu vahele piir, need eraldatakse üksteisest. Vastandumist siiski ei toimu, kuna esimene kodu sisaldub teises. Vastanduda võivad konkreetsed majad, paigad ja inimese enda koht seal. Kodude eristamine kaasub erinevate eluetappidega ning neis toimuvate muutustega. (samas: 93) Ene Mihkelsoni varasemas luules võiks lapsepõlvkodu ja hilisemate kodude vahel toimuda teatav vastandumine, kuna kaotatud lapsepõlvkodu on ideaal, millest luuletuste mina kramplikult kinni hoiab. Terkenli (1995: 331) järgi pöörduvad vanemad inimesed sageli tagasi lapsepõlvkodu poole. Lapsed nagu ka

vanurid omavad oma kodu üle väiksemat kontrolli või on neil võim ainult kodu ühe teatava osa üle. (samas: 331)

Laiema ruumilise ulatusega asukohti võib vastavate tingimuste olemasolul samuti koduks nimetada – linn või naabruskond on koduks sealsetele elanikele (Terkenli 1995: 327). Tuani (2001: 144–145) järgi on kodulinn, samuti nagu kodugi, intiimne koht. See võib olla lage, arhitektuuriliselt ühekülgne ning ajalooliselt vähetähtsusetu, aga selle koledus ei mängi mingisugustki rolli (samas: 144–145). Kodumaagi pole ebaoluline, sügav seotus kodumaaga näib olevat üleilmne fenomen. Linna või maad nähakse emana. (samas: 154) Kodumaaga seonduvad kodusus ja lihtsus, turvalisus, tuttavad lõhnad ja helid (samas: 159).

Magistritöö esimeses lõigus selgus, et kodu ei ole alati füüsiline ruum, vaid ka kogemuste kogum, sotsiaalne ja harjumuslik olek. Tuani (2001: 139) sõnul võib juhtuda, et mõni inimene leiab kodu teises inimeses. Taoline olukord tekib ennekõike vanematel inimestel – nad tunnevad küll seotust paigaga, kuid enamgi veel on nad seotud teiste inimeste, neile vajalike teenuste ning teineteisega (kõneledes paaridest). Sel juhul võib rääkida toetumisest teisele ning elatumisest teise inimese pakutavast armastusest. (samas: 139)

Koduruumil on kaks palet: kas ohutu ja turvaline või kuritegelik. Leidub inimesi, kelle jaoks on kodu pühamu, kindlus ning selle kaitsmine nõuab pidevat valvelolekut. (Tuedio 2009: 284) Seetõttu tuleb kellegi koju sisenemisel läbida erinevaid rituaale, milleks võivad olla uksele koputamine, uksekella helistamine või enda tulekust teavitamine sisesidesüsteemi kaudu (Porteous 1976: 383). Mõnede jaoks on kodu aga koht, kus vormub inimese hing või kus tuntakse emotsionaalset sidet kogukonnaga. Kodu võib olla paik, kus inimest armastatakse tingimusteta, aga ka paik, kus samasse ruumi kuuluvate inimeste ootused murendavad identiteeti, paljastavad kellegi haavatavuse ning loovad soodsa pinnase sõltuvussuhete tekkeks. (Tuedio 2009: 284–285) Kodu on koht, mis võimaldab inimestel valmistuda elusündmusteks ning muust maailmast tagasi tõmbuda. Kodu on paik, kuhu saab pageda elus ettetulevate pingete ja konfliktide eest, samuti leidub seal soodne pinnas enesessevaatamiseks. (samas: 285) Koduotsingud ei lõppe tegelikult kunagi (samas: 306).

Igatsus kodu järele on üks elu keskseid mõtte- ja kõneaineid ning mitte ainult neil inimestel, kellel mingil põhjusel ei ole kodu (kodutud, pagulased), vaid ka neil, kes

kogevad koduga seotud privileege. Kodu ja kodutunde kaotamise hirm kummitab inimest terve tema elutee. Oht kodust ilma jääda võib valla päästa nostalgilised igatsused, viha, vägivalda, hingelise rõhutuse, tagasitõmbumise ning luua sotsiaalseid ja poliitilisi pingeid, rahvuspalaviku, vajaduse pageda eksiili, põgenikelaagreid ning arestitud kogukondi. (Tuedio 2009: 286) Kaasaegse inimese mureks on luua ja säilitada turvaline ning õnnelik kodu (Tuedio 2009: 286), mis omakorda võimaldab inimese identiteedil kiiresti areneda (Porteous 1976: 384). Paraku on traditsiooniline kodumudel, mis hõlmab endas justnimelt ohutus- ja turvatunnet ning privaatsust, pidevalt ohustatud kaasaja maailma pingetest (samas: 286). Sageli muutub kodu oluliseks hetkel, mil kodu enam ei ole. Kui inimene on mingil põhjusel kodust ajutiselt või jäädavalt eraldatud, saab ta kodu tähtsusest teadlikumaks. (Terkenli 1995: 328) Eelneva kinnituseks võib tsiteerida Ene Mihkelsoni romaani „Nime vaev“ (1994): „Kodu tähendus selgub õieti alles sellele, kel kodu ei ole [---]“ (Mihkelson: 1994: 41).

Theano Terkenli (1995: 324) lisab, et Lääne ühiskonnas, kus seotus koha ja sotsiaalsete gruppidega on nõrgenemas, näib kodu moodustuvat vaid harjumustest, mis ilmestavad modernistlikku või postmodernistlikku elustiili. Läänemaailmas ei ole kodu enam pelgalt koht, see on üha rohkem üks olemise vorm, mis tugineb isiklike harjumuste, mõtete või emotsionaalsete mustrite najale. (samas: 332) Inimeste igapäevasuhtlus toimub isiklike ja kultuuriliste käitumismudelite kaudu. Selle tulemiks on regioonid, maastikud, kohad ja kodud, mis erinevad kollektiivsete ning individuaalsete valikute ja piirangute poolest ning on struktureeritud põhjuste, tavade, soovide ja tagajärgede põhjal. Seejuures on kodualad kultuuriliselt konstrueeritud ning geograafiliselt ja ajalooliselt ebakindlad. (samas: 324)

Kodu tähendus on vastuoluline. Theano Terkenli (1995: 324) kirjutab, et kodu tähendus varieerub vastavalt ruumile: mõned kohad on kodusemad kui teised ning lisab, et kordus on põhiline element koha muutumisel koduks (samas: 326). Tavaliselt kodu tähendus nõrgeneb, kui üks koduruumis viibijatest sealt lahkub (samas: 324). Ene Mihkelsoni varasemas luules võib täheldada, kuidas oluliste inimeste lahkumine koduruumist muudab kodu mõtet ja tekitab soovunelmaid, mis mälestustes ikka ja jälle esile kerkivad. Tuedio (2009: 288) järgi tuleb kodu loomisel teha valikuid, mis on mõjutatud sõltuvustest ja haavatavusest ning nende isikute vajadustest ja soovidest, kes asuvad samas ruumis. Mida rohkem toetub kodu ülesehitamine suhetele teiste

inimestega, seda enam sõltub kodu püsivus nende suhete tõhusast toimimisest (samas: 288).

Inimesed liiguvad igavesest ajast igavesti kahe pooluse vahel: ühelt poolt soovitakse elada turvalises ja muutumatus kohas, teisalt igatsetakse ennast siduda kõige sellega, mis jääb kaitsvast koduruumist väljapoole. Inimeste soov viia ohutunne minimaalse tasemeni paneb neid looma tõkkeid sise- ja välismaailma vahele (Tuedio 2009: 287). Eraldusjoon võib seejuures olla nii füüsiline kui ka käega mittekatsutav, tunnetuslik. Materiaalsetest piiridest kõneleb Porteous (1976: 385), väites, et piirjooned on koduomanikule tähtsad ning eriti tõhusateks territoriaalseteks tähisteks osutuvad aiad ja seinad. Kinnine turvatsoon on aga ahistava iseloomuga ning seetõttu üritatakse koduvälja ulatust laiendada takistavate tõkete taha (Tuedio 2009: 287). See on seotud inimeste sooviga reisida, seigelda või kogeda metsikust. Tajudes seesmise piiravat jõudu, pürgib inimene väljapoole, et otsida kodule uut tähendust – sellist, mis hõlmab endas kummalisust, teisesust, võõrapärasust või ka toorust. Mõned aga astuvad tõketest väljapoole ainult selleks, et seal kuskil eemal puhata. On ka neid, kes ei julge sinna teisele poole üldse astudagi. (samas: 296) Eelnevat mõtet arendab edasi Terkenli (1995: 325) väide, mille järgi idee kodust on lai ning läbinisti sümboolne, see on läbi imbunud inimese ja keskkonna vahelisest suhtest, kus inimesed sirutuvad tundmatu suunas ning naasevad seejärel tuttavlikku.

Kodust eemal olles inimese silmaring tahes-tahtmata avardub ning inimene võib enda mina juures avastada uusi senitundmata külgi. See kõik päädib siseelu ümberkorraldamise ning mineviku, oleviku ja tuleviku ümberhindamisega. Mida kaugemal on inimene kodust, seda paremini ta naastes kodu tunnetab. Igal tagasijõudmisel on vaade kodule erinev. (Terkenli 1995: 328) Taolisest nähtusest kõneleb ka Kaia Lehari (2000: 46), sõnades, et kodust väljaviiv tee on kahesuunaline, mis tähendab, et kui oleme lahkunud, siis pöördume ka tagasi. Iga rännaku lõpppunktiks on kodu – enamus juhtudel füüsiliselt ja otseselt, aga alati vaimselt ja sümboolselt. Koduteed võib vaadelda kui rännutee lõppfaasi. (samas: 46) Kodust lahkumine ei ole kunagi täielik ega lõplik ning pole olemas sellist nähtust nagu absoluutne kodutus. Kodust eemaldumine on ümberkehastumine paikselt stiililt rändavale. (samas: 47) Rändajad on ajutiselt kodutud. Väljarändajad aga üritavad kodu taasluua. Kodutunde loomiseks kannavad nii rännumehed kui ka väljarändajad endaga

kaasas väikeseid esemeid kodust ning sooritavad kindlaid koduga seonduvaid rituaale. (Porteous 1976: 387) Rein Unduski (2001: 163) järgi saavad võõrad kohad koduseks samastamise kaudu, seejuures võetakse aluseks kodused paigad. Jaago (2002: 93) kinnitab, et inimesed on võimelised koduseks muutma ka ajutised asupaigad.

Rändamisest, reisimisest ning sundlahkumisest erinev on vabatahtlik kolimine, uue elupaiga otsimine ja leidmine. Tiiu Jaago (2002: 93) sõnul osutab kolimine elumuutustele, olles omamoodi piirimärk. Eluruumi vahetamine kõneleb nii positiivsest kui ka negatiivsest võimaluste muutumisest (samas: 93). Lapsepõlvkodust saadakse kaasa emotsionaalsed oskused, millele toetutakse kogu elu vältel. Oluliseks kujunevad asjastunud märgid, näiteks vajadus mingi kindla mööblieseme, toidu või muu sellise järele. (samas: 93) 20. sajandi jooksul, kui inimesed kolisid maalt linnadesse, vähenesid või lagunesid kontaktid sugulaste vahel, mistõttu muutuvad linnainimese jaoks tähtsaks suhtlemine ning sõprussidemed naabritega (samas: 95).

Homi K. Bhabha võttis kasutusele mõiste *unhomely* (eesti k *mittekodune*), mis omal moel seondub samuti kodupaigast lahkumisega. Sõna *mittekodune* tähistab Bhabha (1992: 141) järgi midagi võõristusttekitavat, mis kaasneb kodukoha muutumisega. Mittekodune olek ei ole sama, mis olla kodutu. Mittekodune ei ole niivõrd seotud sundusliku väljatõstmisega, kui kohanemisega uute sotsiaalsete oludega või ajaloolise migratsiooni ja kultuurilise ümberpaigutumisega. Mittekodune tähendab äratundmist, et maailm on kodus ja kodu on maailmas. (samas: 141)

Kõneledes kodust ja selle tähendusest Eestis, võib toetuda Tiiu Jaago artiklile, kus ta analüüsib kodu ja kodusümboolika tähendust erinevate inimeste lugudele kaudu. Jaago alustab oma kirjutist sõnadega: „20. sajandi sündmuste käigus on kodu ja pere tähendus eesti ühiskonnas muutunud: täispööre toimub selles, kas kodu kui territoorium (hoone jms) ja majapidamine on midagi, mis on inimesest üle või on kodu inimese privaatilm, kuhu ta tuleb „enda“ juurde väljast“ (Jaago: 2002: 86). 1980. aastatel võis kuulda, kuidas mitmed vanemad inimesed tõdesid, et paljudel ei ole enam päris kodu metsa, teeäärse oja ning põlvkondi ühendava talukoha ja isamajaga. Kodutunne ei seonu pelgalt maja, selle ümbruse ja inimestega, oluliseks muutuvad erinevad sümbolid. Jaago märgib, et taluperedes kasvanute lugudes põimuvad kodu ja esivanemad ning mälestused koonduvad kodumaja ümber. (samas: 88) Nõukogude võimu all elanud

inimesele vastandub kodu privaatsus ühiskonnale. Kodu pakkus emotsionaalset pelgupaika ülekohtu ja võõraste normide eest. (samas: 91)

Katrin Paadam (2003: 44) kirjutab oma doktoritöös, et eestlased kasutavad sõna *kodu* kui nad kõnelevad kohast, kus nad erinevatel eluetappidel resideeruvad. Sõna *kodumaja* viitab hoonetele, kohtadele ja asupaikadele, mis on tuttavlikud ja inimese omad. Teisalt võib kodumaja mõista kui midagi nostalgilist, midagi, mis on seotud talupojakultuuriga. Linnakorterites elavatele inimestele meenutab kodumaja nende lapsepõlve-, vanemate või vanavanemate kodu. (samas 44) Kodu sümboolset tähendust ja mõjukust inimesele kasutavad tihtilugu osavasti ära poliitmaastikul tegutsevad isikud. Näiteks paigutas Nõukogude võim inimesed elama suurtesse elamuplokkidesse ning sundis vastu võtma kollektiivset elukorraldust. (samas: 45) Ene Mihkelsoni proosaloomingus leidub näide nõukogude ühiskonnale iseloomulikust ühiselu vormist. Oma romaanis „Korter“ (1985) kirjeldab ta jagatud eluruumide kitsikust, üksi ja privaatselt olemise võimatust ning kodutunde puudumist.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kodu on inimese maailma kese, ülim paik ning Kohtade Koht (Lehari 2000: 44). Kodu igatsetakse, otsitakse, sinna soovitakse alati tagasi pöörduda. Kodukotuse kaotanud inimene püüab seda ikka ja jälle taasluua – kas mõtetes või uute ning võõraste paikade koduseks muutmise teel. Selleks, et mõista kodu väärtust, inimesed sageli rändavad või reisivad koduruumist väljapoole. Samuti tuleb ette sundlahkumisi või ettekavatsetud kolimisi. Kodu põhilised tunnusmõisted on turvalisus ning privaatsus – need on positiivsed jooned. Paraku seonduvad koduga ka mõningad negatiivsed nähtused, olgu nendeks siis koduvägivald või üksindustunne.

1.2. Üksindus ja üksildus

Üksioleku ning üksi jäämise ohtlikuna tajumine on inimesesse kodeeritud juba ürgajast alates. Toona kandis see teistsugust eesmärki – kogukond, kollektiivsus, kokkuhoidmine oli vajalik ellujäämiseks. Haige või üksik inimene oli eelajaloolisel perioodil hukkumisele määratud.

Üksi jäämine ning üksinduses viibimine ei ole alati niivõrd trööstitu või hävitav. Üksiolek pakub inimesele võimaluse enesesse vaadata, teha korrekture, sümboliseeritult puhastada ning nautida vaikust ja sellest tulenevat meelerahu.

Üksildane on isik, kes ei leia endale mõttekaaslast, ta võib end tunda sotsiaalselt isoleerituna, kogukonnast väljaheidetuna. Üksildane inimene tihtilugu võõrandub ajapikku teistest isikutest, vaevleb rõhutatud meeleolude käes ning väidab, et keegi teda ei mõista.

Üksilduse (inglise k *loneliness*) all võib ennekõike mõista hingelist üksiolekut ehk siis midagi sellist, mis esineb mittefüüsilisel tasandil. Üksildus viitab ka taolisele ilmingule nagu seltsimatus. Üksinduse (inglise k *solitude*) all on mõeldud üksinda olekut või eraldatust, seega on tegemist millegi füüsilisega. Juhul kui kasutada sõna *üksindus* metafoorse mõistena, võib see osutada ka üksildustundele. Taolist olukorda illustreerib vahest kõige paremini Antoine de Saint-Exupéry kultusteose „Väike Prints“ tegelaskuju madu öeldud sõnad: „Üksi ollakse ka inimeste juures“ (Saint-Exupéry: 2002: 53). See tähendab, et ka inimesest ümbritsetuna võib ennast üksikuna tunda. Ja seda mitte füüsiliselt vaid hingeliselt. Niisiis on eelkirjutatud näites mõistet *üksindus* kasutatud metafoorsena ning vihjatud pigem üksildustundele. Võib ka järeldada, et üksildus ei vaja alati füüsilist üksiolekut. Üksindus selle otseses tähenduses tähistab ikkagi täielikku eraldatust, seejuures võib, aga ei pea inimene ennast üksildasena tundma. Eelkirjeldatust kõnelevad näiteks ka Jenny de Jong Gierveld ja teised artikli *Loneliness and Social Isolation* autorid. Nende arvamusi on refereeritud järgnevatel lehekülgedel.

Ene Mihkelsoni varasemas luules kohtub üksindus- ja pidetustundmusi – luuletuste mina otsib toetuspinda, lähedust, oma põlvnemislugu. Teda ja teisi inimesi eraldab nähtamatu piir.

Magistritöös on refereeritud kesksemaid üksilduse ning üksindusega seotud teoreetilisi teemaasetusi. Seega ei ole eesmärgiks anda ammendavat ülevaadet, vaid esile tõsta enimlevinud arusaamad üksilduse ning üksinduse kohta.

Edaspidistes lõikudes on kasutatud mõistet *üksindus*, mis vastavalt vajadusele tähistab kas hingelist üksiolekut ehk üksildust, füüsilist üksiolekut või mõlemat nähtust korraga. Vanim üksindust käsitlev publikatsioon kannab pealkirja *Über die Einsamkeit* (1785–1786) ning selle teksti autoriks on Johann Georg Ritter von Zimmermann.

Üksinduse kui nähtuse uurimine muutus süsteemsemaks alles 1950ndatel, kui Fromm Reichman avaldas artikli *Loneliness* (1959). Empiiriline suund üksinduse uurimisel kinnistus Perlmani ja Peplau tööga 1981. aastal. (Gierveld 2006: 485) Nead defineerisid üksindust kui ebameeldivat kogemust, mis ilmneb situatsioonis, kus inimese sotsiaalne võrgustik on kvantitatiivselt või kvalitatiivselt puudulik (Perlman, Peplau 1981: 31). Clark Moustakas (*Loneliness*, 1961) oli üks esimesi, kes jagas üksinduse kaheks: ärevaks ning eksistentsiaalseks. Ärev üksindus on negatiivne nähtus ning tuleneb inimese võõrandumisest teistest inimestest. Eksistentsiaalne üksindus on Moustakase järgi positiivne ilming ning kuulub inimeseks olemise juurde. (samas: 33)

Daniel Perlmani ja Letitia Anne Peplau (1981: 32) järgi on üksindusel kolm aspekti: see tuleneb sotsiaalsete suhete puudusest; üksindus on subjektiivne fenomen – see ei ole tingimata objektiivse isolatsiooni (inimene on üks, aga ei tunne üksindust) sünonüüm ning üksindus on ebameeldiv ja murettekitav.

Üksildane/üksik inimene on üldlevinud stereotüübi järgi ebahuvitav, uje, eraklik, alandlik, enesesse tõmbunud ning enesehaletsuslik (Perlman, Peplau 1981: 49). Lisaks leitakse üksildased/üksikud inimesed olevat erinevad, teistest inimestest eraldatud, ebameeldivad ja alamast klassist (näiteks teisest rassist või etnilisest grupist); üksildane inimene näib olevat ise oma olukorras süüdi – ta väldib sotsiaalseid kontakte ning isoleerib ennast teistest; üksildased inimesed on usaldamatud, tunnevad viha ning rõhutust (samas: 50).

Isiku viibimine sotsiaalses eraldatuses viitab puudulikele suhetele teiste inimestega. Kõneledes üksildusest ja üksindusest kerkib alati esile küsimus, mil määral inimene on üksinda. Inimesed, kellel on väga vähe tähenduslikke sidemeid teiste isikutega, on definitsiooni järgi sotsiaalselt eraldatud. Need inimesed ei ole tingimata üksildased, samamoodi ei ole üksildased inimesed alati sotsiaalselt eraldatud. Ühelt poolt võivad mõned inimesed, kellel on vähe sotsiaalseid kontakte, ennast üksikuna tunda. Teisalt leidub inimesi, kes sarnases situatsioonis tunnevad suhetest küllastunud olevat. (Gierveld 2006: 486) Kas inimene tunneb või ei tunne ennast üksikuna, sõltub paljuski sellest, millised standardid ta on enesele loonud (samas: 486). Üksinduse kogemist soodustavad enesele esitatud nõuded, mis määravad ootused ja lootused suhtlemisel teiste isikutega. Standardid kujunevad välja elu jooksul. Seejuures mõjutab suhetega seotud vajadusi ning soove lapsepõlves kogetu. (samas: 490)

Zimmermann jagas üksinduse positiivseks ja negatiivseks. Positiivne üksindus on seotud vabatahtliku tagasitõmbumisega igapäevaelust, hõlmates endas nii-öelda kõrgemaid eesmärke nagu endassesüüvimine, mediteerimine ning suhtlemine jumalaga. Tänapäeval on positiivne üksindus sageli seotud privaatsuse mõistega. Privaatsuses ollakse vabatahtlikult ning üldjuhul ajutiselt. Negatiivne üksindus on seotud ebameeldiva või vastuvõetamatu olukorraga, kus puudub suhtlemisvõimalus ning kontakt oluliste inimestega. (Gierveld 2006: 486)

Robert S. Weissi (1973) järgi tuleneb emotsionaalne üksindus intiimsuse või emotsionaalse kiindumustunde puudusest (partneri, prima sõbraga). Sotsiaalne üksindus lähtub aga kontakti puudumisest laiema grupi või lähedasi inimesi (sõbrad, kolleegid, naabrid) koondava sotsiaalse võrgustikuga. (Gierveld 2006: 486) Robert S. Weissi järgi on sotsiaalne üksindus tihti noorte uude kohta kolinud koduperenaiste mure (samas: 487). Emotsionaalne üksindus tõuseb esile, kui partnerlussuhted kas lehestumise või lahutuse tagajärjel lagunevad. Taolises olukorras tunneb inimene intensiivset tühjuse, hülgamise ning mahajäetuse tunnet. (samas: 486–487) Taolist tüüpi üksindust on võimalik ületada uue intiimse suhte loomisega (samas: 487). Siiski ei tohi unustada, et partner ei paku üksinduse eest alati kaitset. Isik, kellel ei ole paarilisega hingelist kontakti ning puudub toetav suhtlemine, kaldub olema väga üksik. (samas: 489)

Leidub mitmeid seletusi sellele, miks inimesed, kellel puudub majapidamises lähedane inimene, on üksindusele altimad. Esiteks ei ole neil piisavalt võimalusi sotsiaalse võrgustiku loomiseks: partneri olemasolu mõjutab suhtevõrgustiku suurust ning koosseisu. Isik, kes elab üksi, omab vähem suhtlussidemeid, kui see, kellel on partnerlussuhe. Teiseks peab üksi elav inimene abi saamiseks pöörduma kodust väljapoole, paarilise olemasolu korral ei ole see üldjuhul vajalik. Kolmandaks on üksielamine tihtilugu partnerlussuhte lõppemise tulem. Eriti kõrge üksindusrisk ohustab inimesi, kes jäävad üksi pärast kaaslase surma. Lähedase partneri puudumisel/kaotamisel aitab kuuluvustunnet tugevdada side sugulastega – eriti olulised on lapsed ja õed-vennad. Olulist rolli mängivad ka sõprussuhted, need aitavad vähendada sotsiaalse üksinduse tekkimise riski. (Gierveld 2006: 489)

Üldiselt võib väita, et rahuldavate suhete arvu kasvades ning sotsiaalse ning emotsionaalse toe suurenedes üksinduse intensiivsus väheneb. Suhete mitmekesisus aitab samuti üksindust vähendada. See tähendab, et inimesed, kellel on nii tugevaid kui

ka nõrku suhtlussidemeid on vähem aldis üksindusele, kui need, kellel on ainult tugevad sidemed. Samuti on haavatavamad need inimesed, kelle suhtlusobjektideks on ainult lähemad ja kaugemad sugulased. Kõige suurem oht üksindust kogeda on inimestel, kes suhtlevad ainult pereliikmetega. (Gierveld 2006: 490)

Octavio Paz (2003: 224) kirjutab teose „Üksinduse dialektika“ peatükis „Üksinduse labürint“, et inimene on ainus elusolend, kes tunneb ennast üksi ning otsib selle leevenduseks teist. Inimese elu põhiolemus on üksindus, see on katsumus ja puhastumine (samas: 225). Inimloomuse eripäraks on ennast realiseerida teises inimeses. Tajudes iseend, tajub inimene teisest ilmaolekut ehk tunneb üksindust. (samas: 224) Seega seisneb enda üksi tundmine ühelt poolt enesest teadlik olemises, teisalt igatsuses enesest eemalduda (samas: 225). Elada tähendab tunda eraldatust, lahutatust ja hüljatust ning tajuda ennast võõrasse ja vaenulikku ruumi langenuna (samas: 224). Inimene suunab kõik oma ponnistused üksinduse kaotamisele. Üksinduse lõppedes kaovad ängistus ja tasakaalutus. Üksinduse labürinti lõpus ootavad inimest täius, koosolemine ning kooskõla maailmaga. (samas: 225)

Paz kirjutas juba 20. sajandi keskpaigas, et üksiklaste suur hulk näitab inimkonna hädade tõsidust. Vaatamata sellele, et käsitletav ajajärk hõlmab endas ühistöö, ühislaulude ja ühiste naudingute võimalust, on inimene ikkagi üksi ja seda rohkem kui kunagi varem. Kaasaegse inimese komistuskiviks on tähelepanu hajumine, mis tähendab, et inimene ei andu täielikult oma tegevustele. (Paz 2003: 236) Octavio Paz lisab: „Ja üksindus, mis toodab üksindust, üksindus, mis tungib esile hotellidest, büroodest, töökodadest, kinodest, ei ole katsumus, mis puhastaks hinge, vajalik puhastustuli. See on totaalne kohtuotsus, väljapääsuta maailma peegelpilt.“ (Paz 2003: 236) Siiski ei kanna üksindus alati negatiivsuse pitserit, Paz kõneleb ka üksinduse positiivsest poolest. Üksindus võimaldab inimesel tagasi tõmbuda ja eraldatusesse pageda, et iseennast taasleida (samas: 237). Taolise tähelepaneku tegi enne Octavio Pazi juba Johann Georg Ritter von Zimmermann.

Octavio Paz sõnab oma raamatu lõpulõigus järgnevat: „Tänapäeva inimene püüab ärkvel mõtlemise poole. Kuid see ärkvel mõtlemine on meid viinud käänulistesse luupainajalikesse koridoridesse, kus mõistuse peeglid paljundavad piinakambrite kujutisi. Välja pääsedes avastame võib-olla, et oleme avasilmi und näinud ja et mõistuse uned on julmad. Siis ehk hakkame unistama teist korda, suletud silmi.“ (Paz: 2003: 245)

Pazi tsitaat võiks viidata sellele, et kaasaja inimene kaldub käima ringi nii-öelda silmad pärani kinni. Kõike tahetakse vaadata, aga paraku ei nähta. Samamoodi ei taheta otsa vaadata üksindusele, selle asemel püütakse üksinduse eest pageda või tajutakse seda millegi hukkamõistetavana. Taolist olukorda üritatakse korvata põgenemisega teisesse, otsitakse kontakti. Ja selles poleks midagi laiduväärset, kui tegemist ei oleks lihtsalt asendusmehhanismiga. Üksik/üksildane inimene aga ei ole osanud sõlmida vajalikke suhteid, mistõttu tabab teda oht ümbritsevatest inimestest võõranduda. Juhul kui üksik inimene tunneb üksiolemise ehk Pazi (2003: 225) järgi enesesse vaatamise ees hirmu, võõrandub ta ka iseendast.

1.3. Võõrandumine

Pikaaegne üksiolek loob soodsa pinnase võõrandumiseks. Kaua kestev isoleeritus võib nüristada inimese kontaktileidmise ja suhtlemise oskusi, mis omakorda toob kaasa kaugenemise, hüljatustunde, üksilduse ning veelgi suurema eraldatuse. Võõrandumine ei pea aga alati toimuma pika eemaloleku tagajärjel. Võõrandumisprotsess võib aset leida ka eelkirjeldatule vastupidiselt – üksildustunne, mõistetamatus või muud võõrandumist esile kutsuvad arengud võivad inimest samuti teistest kaugendada ning sundida üksindusse.

Ene Mihkelsoni varasemates luuletustes võib täheldada, kuidas *mina* tunneb ennast hüljatu või võõrana. Ta on ühel või teisel põhjusel oma lähedastest kaugenunud. Võõrandumine või eemaldumine toimub ka iseendast – eriti märgatav on taoline suunitlus Mihkelsoni romaanis „Ahasveeruse uni“ (2001), kus segunevad *mina* erinevad sisehääled.

Mõistet *võõrandumine* kasutatakse enim noil juhtudel, kui kõneletakse inimese meeleheitest (Mizruchi 1973: 111). Mõiste *võõrandumine* on Lääne ühiskonnas kasutusel üldväljendina, tähistades mitmeid ärevusliike, vägivalda, puudusi, pidevusetust ja eraldatust. Võõrandumine näitab, et inimene on tehnoloogiaajastul kaotanud kontakti loomulikkusega. Samuti kasutatakse võõrandumise mõistet illustreerimaks üksildust, haiglast olekut, ülitundlikkust ja hullust. (Johnson 1973: 377)

John Schaar kirjutab, et Abram on võõrandunud inimese universaalne sümbol. Eraldatud oma perekonnast, rahvusest, rahvuslikust piirkonnast, uitab ta ringi, ilma kodu, kindla jalgealuse, ühiskonna ja usuta. Abram on rändur, võimetu armastama ja kuhugi kuuluma. (Schaar 1961, viidatud Mizruchi 1973 järgi: 112) Ephraim H. Mizruchi (1973: 115) sõnul on inimorjandus võõrandumise kõige ekstreemsem vorm, kuna sellega kaasub ülim kontroll orja keha ning hinge üle. Vähemäärmuslik juhtum võiks olla see, kui ühiskond võõrandab inimese tema oma kehast, keelates kehaga käituda isikule sobival viisil. Piiravateks teguriteks on näiteks seadused, mis keelavad suitsiidi või käsivad kanda kombekohast riietust. Kaasaja inimene võib küll väidetavalt olla vaba, kuid paljuski otsustab tema käitumise ja oleku üle ikkagi ümbritsev keskkond koos seal kehtivate tavade, reeglite ja seadustega. (samas: 115)

Irene Taviss (1969: 46–47) kirjeldab kaht tüüpi võõrandumist: sotsiaalset ning iseendast võõrandumist. Sotsiaalne võõrandumine tähendab seda, et isik tunneb sotsiaalse süsteemi ängistavust või sobimatust ning seetõttu kaugeneb ümbritsevast. Iseendast võõrandunud inimene on aga kaotanud kontakti isiklike soovidega. Samuti võib isik manipuleerida oma minaga, üritades seda viia kooskõlla näiliste sotsiaalsete nõudmistega. Ühtlasi toimub iseendast võõrandumine juhul, kui inimene tunneb võimetust kontrollida oma tegevusi. (samas: 46–47)

Frank Johnson jagab oma artiklis sotsiaalsed kokkupuuted ning võõrandumise viide gruppi. Alljärgnevalt on välja toodud tabel, kus kajastuvad sotsiaalsete suhete aste, võõrandumise iseloomulikud jooned vastaval suhtetasemel ning selgitav näide.

Tabel 1. Võõrandumine ning sotsiaalsete suhete kategooriad

Sotsiaalse suhte (või ühenduse) aste	Võõrandumise kogemine	Näide
I Segmentaalsed kokkupuuted	Tõenäosus võõrandumiseks on väga suur. Üldjuhul on aga võõrandumisprotsess ebaoluline, kuna tegemist on puhtpraktilise, triviaalse ja rutiinse tegevusega.	Ükskõiksus ja tähelepanematus, mis esinevad suhetes üksikisikute ning avalike gruppide (rahvamassid, ühistransport) vahel.
II Primaarsed suhted	On olemas võimalus	Tagasilükkamine või

	<p>sotsiaalseks</p> <p>võõrandumiseks suhetes pere, sõprade, kaastöötajate, vaimulikkonna, õpetajatega. Kui võõrandumine ilmneb, on see siiski inimese jaoks olulise tähtsusega. Tavapäraselt võib taoline võõrandumine olla seotud psühholoogilise võõrdumisega (isolatsioon, depressioon, hullus).</p>	<p>muutus kiindumussuhetes partneriga ning teiste oluliste inimestega.</p>
III Institutsionaalsed suhted	<p>Sotsiaalne võõrandumine on seotud institutsioonide kvaliteedi ja rolliga, väärtussüsteemide usaldusväärsusega ning organisatsioonide staatusega. Võõrandumise aste võib varieeruda selle võrra, kuivõrd inimene ennast eelmainituga identifitseerib või mil määral on nendega seotud. Kui tegemist on positiivsete suhetega, on võõrandumise aste väike või puudub üldse.</p>	<p>Poliitilise hääleõiguse puudumine kaasarääkimiseks kohalikus seadusandluses ja tavades või korduvalt pettumine riiklikes organites.</p>
IV Massiühendused	<p>Võõrandumine kaasub üksikisikute või grupi</p>	<p>Tähtsusetusetunne kaasneb massiorganisatsioonidega</p>

	lävimisel massiühiskonnaga ning väljendub sotsiaalsete ja isiklike suhete kaudu. Suhted põhinevad statistilisel baasil, kus isik omab numbrilist, ebaisikulist identiteeti.	suhtlemisel kasutatavate vahendite, näiteks perfokaartide, arvutite ning kirjaplankude kaudu.
V Reifitseeritud (projitseeritud) suhted	Varjatud teadlikkus sotsiaalsest ja psühholoogilisest võõrandumisest ohustab fiktsionaalseid pseudosuhteid, mida isikud kujutlevad endil olevat näilike olemitega, milleks on näiteks <i>tehnoloogia</i> , <i>ühiskond</i> , <i>kultuur</i> .	Personifitseeritud tunded, näiteks <i>Asutus lõmastab</i> <i>mind!</i> ; <i>Meedia mürgitab</i> <i>mind!</i> ; <i>Saaste kägistab</i> <i>mind!</i>

Tabeli autori (Johnson 1973: 371) kommentaar: tabelis esitatud viis kategooriat ei ole kindlasti ammendavad ning neid võib kahtlemata laiendada.

Segmentaalsed suhted hõlmavad vastastikuseid mõjusid inimeste vahel, kes on üksteisega seotud igapäevaste või juhuslike kohtumiste kaudu. Tavaliselt toimuvad need kokkupuuted lühikese ajaperioodi jooksul. Taolisi suhteid on nimetatud segmentaalse kõrval ka sekundaarseteks. Need kokkupuuted sisaldavad teatud määral nii sotsiaalset kui ka psühholoogilist võõrdumist. Inimesed ei otsi üldjuhul põgusatele kohtumistele nagu ostude sooritamine, piletite broneerimine või ka lifti jagamine erilist tähendust. Psühholoogiline ja sotsiaalne võõrandumine ei ole seega mitte ainult oodatav, vaid mõnes mõttes ka vajalik. Taoline käitumisviis on seotud vajadusega säilitada energiat. Segmentaalsete suhete kestus varieerub isikuti. (Johnson 1973: 372)

Sotsiaalse võõrandumise oht on primaarsete suhete rühmas üldjuhul madal, seevastu psühholoogilise võõrandumise võimalus aga kõrge. Psühholoogiline võõrandumine on

seotud emotsionaalsete reaktsioonidega, mille vallandavad kontaktid teiste inimeste või situatsioonidega. Psühholoogiline võõrandumine ilmneb olukordades, kus sotsiaalset võõrandumist ei toimu. (Johnson 1973: 373)

Institutsionaalsetes suhetes on võõrandumise kogemine paratamatu (Johnson 1973: 374). Kui asutuse liige tunneb ennast vajaliku ning tunnustatuna, on nii psühholoogiline kui ka sotsiaalne võõrandumine minimaalne. Juhul kui inimene leiab ennast institutsiooni jaoks olevat tähtsusetu või tema ja asutuse eesmärgid ei kattu, on võõrandumise tase kõrge. (samas: 375)

Massiühendustes on individid seotud valitsuse, kaubandusinstitutsioonide, tootmiskontsernide, professionaalsete gruppide või teiste organisatsioonidega. Need ei ole territoriaalselt piiratud ja neid juhivad bürokraadid, kes on üksikisikust kaugenenud. Inimene suhestub vastava ametnikuga ainult statistilisel või numbrilisel tasandil. Kokkupuuted on depersonaliseeritud, automatiseeritud ning mehhaniseeritud. Üksikindiviididest saavad arvulised olemid, mis suhtlevad masinate ja süsteemidega. Sellele vaatamata omatakse taolises olukorras primaarseid ja sekundaarseid suhteid pangatellerite, valitsusametnike, müügimeestega. Sellel tasandil ilmnevad nii psühholoogiline kui ka sotsiaalne võõrandumine. Isik võib püüda fiktsionaalsel teel suurühendustega suhestuda. Samuti võivad massiorganisatsioonid üritada reklaami kaudu luua inimestega kujuteldavat isikulist seotust. (Johnson 1973: 376)

Projitseeritud suhted tähendavad seda, et inimene on endale loonud abstraktse ühenduse, seejuures ei ole ta vastavaid suhteid vahetult kogenud. Tegemist on pseudosuhetega, mis on idealiseeritud ja fiktsionaalsed. Sellele võiks tuua võrdluse minevikust, kui inimesed väitsid ennast suhtlevat hingede, viirastuste ja vaimudega. (Johnson 1973: 377)

Võõrandumisel on seega mitu erinevat tahku. Nii sotsiaalne (siia alla võiks kuuluda üksindus) kui ka psühholoogiline (siia alla võiks kuuluda üksildus) võõrandumine soodustab isiku sulgumist eraldatusse. Võimalik on ka vastupidine variant, kus pikaaegne isolatsioonis viibimine mõjutab võõrandumise astet. Kaugenemine võib toimuda inimestest, iseendast, aga ka organisatsioonidest.

2. KODU TÄHENDUS, PERERING NING MÄLESTUSTE NELINURK

Ene Mihkelsoni varasemates luulekogudes „Selle talve laused“, „Ring ja nelinurk“, „Algolekud“ ning „Tuhased tiivad“ tõuseb esile kodu tähenduse otsimine, kodu kaotamine, enese mittekodusena tundmine, kodu müümine. On tajutav sisemine sundus lapsepõlvekoju naasta. Luuletuste *mina* pöördub esmasesse elupaika tagasi teadvusse kerkivate mälestuspiltide kaudu. Vastuolulist tähendust kannab endas täiskasvanud *mina* kodu – seal ei tunta ennast kodusena, see on võõras paik. Lapsepõlve talumajale vastandub ruumilt kitsas ning ahistav linnakorter. „Korter on sümbolina kodu vastand, ühiskorter – sundkoosluse võrdkuju“ (Nagelmaa 2000: 339). Korterielu painajalikkust näitlikustab Mihkelsoni koguloomingus kõige paremini romaan „Korter“, kus muuhulgas tegelane Ada sõnad: „Oleks mul ometi kodu“ (Mihkelson 1985: 167) kõlavad kui sisemine appikarje.

Kõneledes kodust, peab rääkima ka füüsilisest eluasemest. Mihkelsoni luuletuste *mina* viibib sageli majas. Virve Sarapik (2005a: 733), kes oma artiklis arutleb Mihkelsoni proosa iseloomulike joonte üle, sõnab, et sündmused toimuvad juba olemasolevates majades – uusi ei teki. Sama võiks öelda luuletuste majade kohta. Siinkohal peab mainima, et maja pole pelgalt füüsiline eluase, maja on tihtilugu hingeseisund. Gaston Bachelardi (1999: 32) järgi võib maja vaadelda kui „inimhinge analüüsi instrumenti“, osutades sellele, et hoone iga sopp, nurgatagune, lõhn või muu selline kutsub inimeses esile erinevaid aistinguid ja mälestusi ning loob soodsa või ebasoodsa pinnase uneluse tekkeks. Uneluse all võib mõista nii tagasipöördumist ennekõike meeldivasse minevikku kui ka luuletajale fantaasiapiltidena ilmuvaid luulekujundeid.

Nii unelused kui ka mälestused pakuvad võimalust taas külastada lapsepõlvekodu. Mihkelsoni luuletuste *mina* näeb sünnipaigas ideaali, see on soovunelm, millest ta ei taha ega saa lahti lasta. *Mina* on kui kodukäija, kes väisab mõttekujutelmades esimest eluaset. Perering on täius, unistus, mis muutub kättesaadavaks vaid meenutustes. Paraku

on mälestused nurgelised, ebatäiuslikud, vallatud unustamistest. Vastanduvad veatu ring ning puudustega ruut.

Järgnevates alapeatükkides käsitletakse Ene Mihkelsoni luuletekstide kodu, selle tähendust, maa- ja linnakodu vastandumist. Ühtlasi on lähema vaatluse all maja. Käesoleva peatüki viimases alapeatükis eritletakse varase lapsepõlvekodu täiuslikkust ning mälu ebatäiuslikkust ringi ja nelinurga kujundite kaudu.

2.1. Kodu tähendus ja maja kujund

Anneli Mihkelev (2006: 302) sõnab, et luuletekstides esinevad paigad kõnelevad autori ja lugeja mälestuste kaudu. Kohad, mis esinevad luuletustes maastike, majade, linnade ja muu sellisena, võivad endas hõlmata erinevaid eesmärke. Näiteks võivad nad olla pelgalt kujutised või fantaasia. Siiski on kõik ühel või teisel viisil seotud mäluga, mistõttu saab luuletekstist meenutuste kogum. (Mihkelev 2006: 302) Luuletekstides kirjeldatavad kohad mäletavad tihtilugu olulisi tähiseid minevikust või ajaloost (Mihkelev 2006: 306). Ene Mihkelsoni luuletekstides esinev kodu jõuab lugejani mälupiltide kaudu. Minevikumeenutused tähistavad üht olulist eluetappi, kus luuletuste *mina* koges hubasust ning kindlustunnet. Teisalt on tegemist valuliku kogemusega – ühel hetkel too ideaalkodu kadus, see võeti *minalt* ära ning koos sellega lagunesid ka perering ja turvatunne. Endine kodu jääb taastulema painavate mälupiltidena, mis leiavad lohutava väljundi luuletekstide kujul. Värssidest saavad minakõneleja mälestuste kogumid.

Ene Mihkelsoni nelja esimest luulekogu läbib koduigatsus, luuletuste *mina* vaevab kodutusetunne ning mineviku kodu oma idüllilisuses vastandub tekstide olevikuhetke eluaseme painavale kitsikusele ja mittekodususele. Minevikupildid maakodust viitavad selle peamistele võtmesõnadele, milleks on vaikus, rahu, hubasus ning turvalisus. Kivist linna kortermaja ebaisikupäratus, võimalik ühiselulisus ning vabadustunde puudumine kontrasteeruvad külaelu õdususega.

Päriskodu on Mihkelsoni luuletuste *mina* jaoks maal, külas, kus lokkab loodus, on tuttavad lõhnad, ainult maakohale omased pelgupaigad ning puudub *linnakivide esteetika* (A: 37). Oluline on siinkohal märkida, et päriskodu on nägemus, soovunelm,

mis on rajatud minevikumälestuste najale. Luuletuste *mina* loob kodu tähenduse olnule tuginedes. Möödunudaegse kodu olemus avaldub näiteks esikkogu luuletuses, kus *mina* kõneleb hoiataval toonil minevikku naasmisest. On tajutav, et minakõnelejat painavad kodukülast pärinevad tuttavlikud olukorrad, millele tal puudub täielik ligipääs. Samas luuletuses kajastub nostalgiline tagasivaade koduväljale ning sealsetele olulistele nähtustele: *teelehed kasvavad lopsakalt ja raudrohi ja / kummel kodumurul / naatide metsapuhmad varjavad mängumaad / peidupaigad ja põõsaalused / korsten loojangus tõuseb kui majakas püsti* (STL: 93). Teisalt, juba hilisemas kogus, räägib *mina* meeliülendavatest hetkedest sügiseses kodus (üsna tõenäoliselt ei ole tegemist lapsepõlvkoduga), kus on tajutavad teatavad rahunemismeeleolud ning piinavad tunded nagu üksindus on mõnevõrra taandunud: *Ilus on tähti vaadata / oma kodu ees trepil / igavik kukutab hetki / ähvardust ei mingit* (TT: 15).

Koduigatsust, minevikkupööratust ning kodu tähenduse ja tähtsuse peegeldamist kohtab Mihkelsoni teise luulekogu tekstis, kus autor kasutab tolmu ja lumepalli kujundeid:

*Kallist tolmu minust pudeneb
kallist muldset tolmu
köögiaknal toidu harjund lõhnad
kodu nõude kõlin
kallist tolmu hõljub päiksekiirtes
maist ja hella
on lumi maas ma aknast vaatan
kuidas lapsed veeretavad
palli
veeretavad läbi minu elu
minu elust läbi valget lumepalli* (19. X 1977); (RJN: 57)

Tolm võiks olla midagi sellist, mis viitab vananemisele, millelegi sellisele, mis jääb minevikku. Ühtlasi settib tolmu tihtilugu pikka aega staatiliselt seisnud olukordades. Tolm võib osutada ka enda alla matvale kihile, mis ei lase vabalt hingata. Eeltsiteeritud luuletuses näib tolmu väljendavat miskit igivana, kuid tähtsat, kuna tolmu on ühekorraga

nii kallis, muldne, maine kui ka hell. Kodu tähendus avaldub kodususele viitavates värsiridades, kus hõljuvad toidulõhnad ning kõlisevad nõud. Taoline märges laseb aimata, et nood tolmunud mälestustekübemed on tihedalt seotud kodu olemuse ja mõttega. Lumepalli kujund ilmutab eneses juba laiemat ideed kui lihtsalt koduväljaga seonduvat – lumepall tähistab järjest kasvavat elukogemuste, inimeste, olukordade ja muu sellise kogumit.

Mihkelsoni kolmandas luuleraamatus „Algolekud“ sisaldub tekst, mis laseb aimata kodu mõtet, kuid teisalt jääb omajagu salapäraseks ning suletuks.

Kodu on ainult aastad
kodu on ainult elu
kodu on kohtumine
iseendaga
põgenemine raudtee-
jaamast
rongide ükskõiksusest
ühte
kõiksusse (A: 40)

Selles tekstis võiks kodu viidata seisunditele. Kodu tähistab abstraktset kogumit või ka millegagi/kellegagi vastamisi seismist. Minakõneleja seisukoht, et *kodu on ainult aastad* ning *kodu on ainult elu* mõjuvad mõnevõrra deminutiivselt. On kaheldav, kas nii suuri üksusi nagu aastad ja elu saab iseloomustada määrsõnaga *ainult*. Võib aimata, mil põhjusel on autor värsiridadesse taolise vastuolu sisse kirjutanud. Üks võimalikke seletusi saaks olla kodu või kodutunde vähesus. Kodu tõeline mõte koondub teatud aastaringidesse. Võimalik, et luuletuste *mina* elu mõtte üks osa moodustub päris kodu otsingutest, mistõttu ta ka sõnab, et *kodu on ainult elu*. Ühtlasi ei saa välistada, et möödunud õnne- ja turvetundehetked kunagises ideaalkodus tähistavad elu pärisosa koondumist vaid ühte kindlasse kodusse. Fraas *kodu on kohtumine iseendaga* osutab sellele, et kodus saab inimene olla tema ise – kodu võimaldab kohtuda tolle eheda endaga, kes muus ilmas saatuse tahtel on kaotsi läinud. Teine tõlgendusvariant hõlmab

tõsiasja, et (tõenäoliselt) mineviku kodus ootab minakõnelejat tema pärismina – see, kes kunagi koos kodu kaotamisega jäi olnusse lõksu.

Kodu tähendus ja tähtsus seonduvad seega idüllilise maaolustikuga, kust võib leida tuttavlikke esemeid ja olukordi ning tajuda meeldivaid tundeelamusi. Kodu, mis omab tähendust jääb minevikku – ainult seal võib leida iseend ja ainult seal oli võimalik kogeda tõelist kodusust. Seega on täheldatav kunagise ideaalse maakodu ning sulgeva ja ahistava linnakorteri vastandumine.

Mihkelsoni esimeses luulekogus „Selle talve laused“ leiduvad värsiread, kus kõneletakse ühest tüdrukust ja ühest poisist. Luuletusel on kerge pettumuse alatoon. Näib, et ühelt poolt on tegemist armastusluuletusega, mis räägib kurva loo sellest, kuidas poiss pidas pulmad kellegi teisega. Teisalt toimub aga viimases stroofis üllatav pööre, mis teatab: *Tüdruk kodustas kivist linna* (STL: 72). Sõna *kodustama* tähendab millegi kodusemaks, hubasemaks või mugavamaks muutmist. Eelnimetatud värsirida kannab endast justkui teatavat irooniat, mis laseb aimata, et linnamiljöö kodusena tajumine oli raskendatud. Tundub, et ühel hetkel hakkab linn ikkagi kodusena mõjuma, olenemata linnale iseloomulikust kivisusest. Osutab ju kivi millelegi külmale, kõvale või ka südametule – kõigele, mis ei ole inimlik. Taolises keskkonnas enese kodusena tundmine on paratamatult keeruline, eriti veel, kui ideaalkodu asub külaolustikule omases ümbruses.

Kohanematus toob endaga kaasa turvalise maamiljöö projitseerimise linnakeskkonda. Taoline teguviis tugineb mälestustele ning on illusoorse taustaga, see tähendab, on soovunelm, mis saab teoks vaid kujutluses, kuid mitte kunagi reaalsuses. Vahest seetõttu asetab Mihkelson talumaja keset linna (STL: 53) ja riputab linnakorteri seinale vanad taluhooned (STL: 87). Gaston Bachelardi (1999: 86) järgi on tõenäoline, et uues majas kohtab inimene mälestusi eelnevatest eluasemetest, mistõttu kandutakse tardunud lapsepõlvemaale. Selles leitakse lohutust ning elatakse läbi kaitstusetunnet. Ühtlasi seonduv inimestele vana maja ning sünnikoduga rahu ja turvalisus, seevastu linnamajas ollakse vaid läbisõitjad. (Bachelard 1999: 86) Mihkelsoni luuletuste *mina* liigub kahtlemata lapsepõlvemaal ning tõenäoliselt püüab mälestuste kaudu tuua linnakorterrisse kaitstusetunnet. Paraku näib katse nurjuvat, kuna ideaalilähedane sünnikodu oma mälestusis painava iseloomu tõttu ei võimalda positiivset ülekannet teha ning linnakorter jääb paratamatult võõraks.

Mihkelsoni luuletuste *mina* ei ole lõksus ainult linnakorteri kitsikuses – ikka ja jälle nähtub, kuidas ta vaevleb mineviku mälupiltide käes. Kogumiku „Selle talve laused“ luuletus „TÕSIDUS HAKKAB VAEVAMA KUI PÕUAILM“ (STL: 87) ei kõnele ainult seinale riputatud taluhoonetest. See räägib ihalusest naasta möödanikku, mis mälu ebatäiuslikkuse tõttu osutub keeruliseks ettevõtmiseks. Põhjus, mis tõmbab *mina* olnu poole, on ühelt poolt soov kogeda ehedat kodutunnet. Teisalt on see lootus leida vastuseid vastamata küsimustele, leida enda järjepidevus ning saada iseendast ja oma olemusest teadlikumaks. Suletud, avarale maaolustikule vastanduv linnakorter muutub mälestustes kinniolemise võrdkujuks. Siinkohal tuleb eraldada kaitstusetunde ihalus ning suletus – soov olla kaitstud ei tähenda millessegi ega kellessegi sulgumist. Eelmainitud luuletuses sõnatakse, et *Seosed jäävad avamata / iseendasse kinni Vihm jääb igavesti raami ja korter ei saja / kunagi läbi Kuigi tahaksin* (STL: 87) Kinniolek on nendes värssides üsna selgelt avatud: juurdepääs seostele ei ole võimalik, takistavad asjaolud ei lase enesel vabaneda, vihm surutakse raamidesse ning paradoksaalsel kombel ei saja korter läbi – tegemist on justkui suletuse kvintessentsiga.

Leidub tekste, kus *mina* vihjamisi või ka otsesõnu teatab, et ta tunneb teatavat vaenulikkust oma kodu vastu. Noil puhkudel kõneleb *mina* suure tõenäosusega linnakodust. Teda ennastki näib painavat küsimus, miks ta ei suuda linnakorteris koduneda:

Kes ta siis ikkagi oli: inimene eikuskilt, miks ta ei hakanud omaks pidama paika, kus pikki aastaid oli elanud, millest see vaenulikkus kodu vastu, mis teda kaitstes. (1976); (RJN: 97)

Lisaks vastumeelsusele talle varjupaika pakkuva eluaseme suhtes, ilmneb nendes värsiridades ka juurtetus – *mina* leiab ennast pärinevat eikuskilt. Tema enda meelest ei ole tal aluspõhja, millele toetuda. Minevik moodustub ühe osana tühjusest.

Linna- ja maakodu vastandumisest, ühe ahistavusest ning teise idüllilisusest edasi suundudes võib Mihkelsoni varasemas luules vaadelda veel *maja* kujundit. Maja on üldjuhul kodu füüsiline tähistaja, Mihkelsoni luuletustes näib aga maja väljendavat hingeseisundit, mälukuju või ka fantaasia- ja unenäopilti.

Ene Mihkelsoni varasemas luules esile kerkivad majad on sageli kummalise ülesehitusega, unenäolised, ehk ka mõnevõrra kummituslikud. Luuletuste *mina* viibib tihtilugu majas sees. Seejuures ei näi maja sulgevat ega ahistavat, pigem on maja kaitsev kest. Luuletuste majad osutavad millelegi abstraktsele – hingeseisundile või mälestusele. Üldjuhul ei tähista *maja* kujund kodu. Loomulikult esineb erandeid, näiteks kõneletakse majast mäenõlval, kuid seegi maja esineb kujutluses, mitte materiaalsel kujul luuletuse reaalarajas.

Gaston Bachelardi (1999: 40) järgi on maja inimese esmauniversum. Maja pakub võimalust mälestuste majutamiseks ning juhul kui maja on keerukama ülesehitusega, kui sel on kelder, pööning, nurgad ja koridorid, omavad ka mälestused paremaid pelgupaiku (samas: 44). Mälestuste üks tunnusjooni on tardumine ning mida kindlamalt mälu pildid ruumis kinnistuvad, seda tugevamaks nad osutuvad (samas: 45). Mihkelsoni varasemate luuletuste majades on kinnistunud seisundid, mis ei ole vabad minevikust – majade ülesehituse ja üles ehitamise, materjali ning oleku tingivad mälestustepõhised tundmused.

Luuletuste *minal* tuleb aeg-ajalt ette hetki, kus ta asub maja ehitama. Seejuures toimub majapüstitus kas eriskummalisel viisil – maja valmib ülalt alla – või osutub ehitusmaterjal tavapäratuks. Esikkogus esineb näide, kus sõnatakse: *Ma ehitan maja / alustan katusest kasvatan juuri / olen pikaldane* (STL: 17). Too majaehitus vihjaks enese *mina* ning oma mineviku taasloomisele. Katusest alustamine võiks osutada enda algoleku – põlvnemisloo – juurde naasmisele ning juurte kasvatamine viitab pärinemisloo katkendlikkusele või puudulikkusele, mistõttu peab *mina* selle ise konstrueerima. Seejuures ilmnevad takistavad asjaolud, näiteks põline vaikimine, mis raskendab *minal* eneselegi lähedale pääseda. Luuletuses ei kõneleta füüsilise eluaseme rajamisest, vaid hingeseisundist.

Mihkelsoni teises luulekogus leidub tekst, mis keskendub täies ulatuses maja ehitamise protsessile. Eluaseme püstitamiseks valitud materjal on paraku ebapüsiva loomuga ning maja ei kesta just eriti kaua. Näitetekst illustreerib lisaks maja veidrale olemusele ka üldist jahedat meeleolu Mihkelsoni varasemates värssides.

*Tuisu keskele ma ehitasin maja
majal olid tuisust seinad
lund sadas kogu aja
kui müüre ladusin
ei hangunud mört
kivid sulasid
ka sellel kevadel (A: 29)*

On huvitav, kuidas luuletuste *mina* otsib kaitset suhteliselt püsimatust aimest nagu lumi. Varasemates luulekogudes leidub värsse, kus *mina* suundub lume kaitsvasse vangi, samuti tuleb ette tuisu sees olekut Mihkelsoni proosatekstides. Ene Mihkelson on autor, kes loob oskuslikke oksüümorone, mistõttu võib sadada laia sooja lund. Mõnikord minnakse üle lumise välja või ilutsevad aknal jäälilled. Talve- ja lumemotiivid on sagedasemad kogus „Selle talve laused“.

Eelnev näitetekst vihjab selgelt millelegi püsimatule. On ju maja ehitatud lumest, müüriladumiseks tarvitata mört ei hangu ning paradoksaalsel kombel hakkavad kivid sulama. Samuti viitab taolise maja võimalik olemasolu illusioonile või ka soovunelmale. See tuisumaja võib olla hingeseisund, kus püütakse ehitada enese ümber kaitsvat (tuisu)müüri. Paraku johtub värsiridadest, et see ettevõtmine on juba alguses määratud luhtumisele – välismaailm ning seal leiduvad ohud, vahest ka painavad mälestused ning häirivad emotsioonid jõuavad lõpuks ikkagi *minani*. Tuginedes teistele Mihkelsoni luuletekstidele, ilmneb, et lumi kannab endas siiski mingit kaitsefunktsiooni, olgugi et tegemist on niivõrd ebakindla ainesega. Teisalt võib lumest maja ehitamine ning selle kiire lagunemine viidata *mina* unistusele jõuda lähemale minevikule, kuid mälestuste katkendliku loomuse tõttu peab ta ikka ja jälle pettuma ning lumest kujutlusmaja laguneb taas. Maja kui nähtus oma terviklikkuse, ruumideks jaotumise ning näiliku korrastatusega vihjab nii eelnevas kui ka siinses näitetekstis ühtsuse- või täiuseihalusele.

Lumemajale sekundeerib luulekogu „Tuhased tiivad“ jäämaja. Kui tuisust laotud elamu tekitas kaitstuse- ja varjamistunde ning mõjus püsimatu ja liikuvana, siis jäämaja paistab vaikse ning staatilisena. Lisaks on see läbipaistev ega varja midagi:

*Jäämaja seest paistab
süidagi läbi On palju
punaseid soppe ja sooni
puhas ja punane paka-
selaul (TT: 50)*

Võib spekuloida, millest too luuletus täpsemalt kõneleb, kuid ühest lahendust on keeruline pakkuda. On huvitav, et jäämaja süda ei tuksu. See omakorda muudab elamu oleku veelgi liikumatuks või isegi elutuks. Teisalt on tegemist keeruka konstruktsiooniga, kuna majas leidub palju soppe ja sooni. Võimalik, et siingi on kujundlikkust appi võttes esitatud mälestuste mitmetahulisust. Punane värv võib viidata otsesõnu inimese elundite punakale värvusele, kuid pole võimatu, et see tähistab näiteks vere(sugulus)sidet.

Punaste toonide ning külmade olekutega jätkates: esikkogus sõnab minakõneleja: *Ma lähen majja, mille aknad on külmunud punaseks* (STL: 23). Tegemist on korduva minekuga, mis leiab aset igal hommikul ning nõndasamuti toimub ikka ja jälle vaeviline tagasitulek. Naasmine algab hetkest, mil aknad on muutunud halliks. Näib, et *mina* vaevleb olukorras, mida ta pole suutnud lahendada ning igal uuel päeval üritab ta taas vastuseid otsima minna. Mistõttu on maja aknad hommikul punased ning õhtul hallide varjunditega, ei ole siinkohal selge. Võimalik, et aknaklaaside olek illustreerib päeva iseloomulikke jooni – õhtul kui pimeneb, muutuvad ka aknad hämaramaks. Teisalt näitlikustab hämar olek teadmatuses viibimist. Hommikused punaseks külmunud aknaklaasid viitavad vahest külmanäpistusele: ebaselguses vaevlemine on nii intensiivne, et seda võib võrrelda külmast punaseks tõmbumisega. Ühtlasi mõjuvad punased aknaklaasid kuidagi valuliselt. Oluline on märkida, et *mina* viibib majas sees.

Jäämajale sarnaselt mõjub klaasmuna, mis näib esindavat omalaadset maja. Ka klaasmunamaja sees on keegi. Vähemoluline pole seegi, et tegemist on ringikujulise esemega, täpsemalt keraga. Luuletuses sõnatakse: *Klaasmuna südames / elab keegi, askeldab / ümaras kambris. / Nüüd süütab lambi / ja liigutab suud, / kuid mina ei kuule* (TT: 50). Seega ei viibi sel korral majas *mina*, vaid hoopiski keegi teine. Klaasmuna seinad toimivad eraldusjoonena, olgugi et need paistavad läbi ning sees toimuv on väljasolijale nähtav. Klaasist seinad takistavad ka heli liikumist. Märkusena võib lisada,

et põline vaikimine ning selle traditsiooniks muutumine kajastub läbivalt Ene Mihkelsoni loomingus. Erilist meelehärmi võib *minale* tekitada see, et kojauks on lahti, kuid siseneda pole ikkagi võimalik. Klaasmuna näib tähistavat midagi kaitstut ja ligipääsmatut, mille sisemus osutub ihaldusväärseks.

Eelpool käsitletust erinev, tavapäratu ning sürrealistlik majakujutus esineb tekstis, mis algab sõnadega: *Tänav on triiki tänavat täis / maja on hiiglaseen mis enese lämmatab* (RJN: 65). Need värsiread võiksid illustreerida eelpool esitatud väidet, et Mihkelsoni luuletuste majad on muuhulgas ka fantaasia- või unenäopildid. Tsiteeringule järgnevad luuleread annavad aimu, et tegemist on hetketundmuse või -nägemuse jäädvustusega. Ehk ka lihtsalt unenäo ülestähendusega, kuna esitatu läheneb pigem ebareaalsele ning võimatule kui reaalsele ja võimalikule.

Üht eriskummalist maja kohtab ka luuletuses, kus toosama maja pannakse maha lillade puutüvede vahele. Sellel majal puuduvad seinad ja laed, mistõttu viib õhtu poolt tulev ookean *mina* endaga kaasa. Majatus tingib selle, et *mina* jääb veekasvuna õhumerre triivima. Öises miljöös kasvuna liikuv *mina* kohtab lillade ja kohati kollaste puutüvedega metsas kedagi *sind*, kes näib *minast* aina kaugenevat. Luuletuse lõpuvärsid aga teatavad, et pimedatelt puudelt langevad lehed on kui *lõputu sosin ja sonimine*. (STL: 34) Luuletuses tundub majal olevat kaitsefunktsioon, mis puudujääkide tõttu ei paku piisavalt tuge ega varju. Taolist situatsiooni võiks tõlgendada kui ilma hoolde ning ilma hooleta – ehk siis seinte ja lae toetuseta – jäetud inimese kurba olukorda. Õhumeres, võimalik, et elumeres triiviv veekasv vihjab millelegi noorele, veel täis kasvamata olekule. Tuge otsib kasv kelleltki *sinalt*, kes aga aina naeratades kaugeneb. Lõpuks on *mina* üksi lillade puutüvede vahel ning teda painab puulehtede sosin ja sonimine, mis võiksid osutada mingitele mälestustele, mis ei anna rahu. Samuti puudub *minalt* põhi, vahest võiks seda põhja nimetada ka algolekuks, mistõttu pole kasvul kuhugi kinnituda ehk siis ta ei tea, milline on tema põlvnemine. Ühtlasi näib, et *mina* on nende justkui varjudena ümbritsevate puutüvede vahel lõksus.

Eelneva luuletuse pinnalt on paslik edasi siirduda Mihkelsoni varasemas luules esile tuleva lapsepõlvekodu ning ringi ja nelinurga käsitlemisele.

2.2. Lapsepõlvkodu kahetisus. Ring kui lapsepõlvetäius ning mälestuste nelinurgad

Ene Mihkelsoni varasemates luuletekstides on eraldi koht lapsepõlvel ning lapsepõlvkodul. Olgugi et mineviku idülliline maakodu esindab ka lapseea elupaika, leidub värsiridu, mis kõnelevad lapsepõlvkodust otsesõnalisemalt. Lapsepõlvmeenuksed on ühelt poolt katkendlikud ning ligipääs neile raskendatud. Teisalt leidub lapseeas seiku, mis ei taha kuidagi mälust kustuda, mistõttu ei leia täiskasvanud *mina* rahu. See omakorda tingib olukorra, kus minakõneleja korduvalt taastab mineviku olevikku.

Kate Douglas (2010: 85) sõnab, et lapsepõlvlood on heaks allikaks nostalgilisele mäletamisele. Seejuures on taolistes tekstides olevik vähem ideaalne ja ihaldusväärne (samas: 85). Douglase järgi muutub lapsepõlv idülliliseks ning sellega võib kaasneda ka igatsus kodu või oma paiga järele. Laps funktsioneerib tihti mineviku sümbolina, kultuurilise mehhanismi taastajana ning mõnes mõttes ka kaugel mineviku leinajana. (samas: 86) Minevikku idealiseerida ning nostalgiliselt vaadelda saab ainult täiskasvanu (samas: 93).

Nostalgia on rohkem kui kadunud mineviku järele igatsemine, see on avalik igatsus lapsepõlve järele, mida võib-olla ei olnudki. Lapsepõlve ei mäletata nii nagu laps seda koges, vaid see rekonstrueeritakse selle põhjal, kuidas täiskasvanu seda taaskogeb. Nostalgilistes lapsepõlvlugudes on osadel sündmustel suurem tähtsus kui teistel. (samas: 94) Gaston Bachelard (1999: 43) lisab, et sünnikodust uneledes naudib inimene selle materiaalse paradiisi algset soojust. Sünnikodu on sööbinud nii meie mälestustesse kui ka kehasse (Bachelard 1999: 51). Sünnikodu ei ole pelgalt elamu, see on ka kogumunistusi (Bachelard 1999: 52).

Mihkelsoni varasemate luuletekstide meenutaja tegevus sobitub Douglase väitega, mille järgi muutub lapsepõlv idülliliseks ning sellega kaasneb igatsus kodu või oma paiga järele. Eelnevalt oli näha, kuidas luuletuste *mina* toob talumajad linna, ihkab päris oma kodu, oma paika, kus tunda ennast koduselt, mitte ahistatuna nagu kivist linna üürikorteris. Sirje Kiin sõnab, et õiget kodutunnet Mihkelsoni loomingus ei ole, seda asendab „kodu- ja pärinemistunde piinav otsing, vajadus, igatsus, vaev, selle puudumise sügavalt läbituntud lein“ (Kiin 1993: 193). Jaak Tomberg käsitles oma doktoritöös küll Ene Mihkelsoni proosaloomingut, kuid tema tõdemus, et minajutustajate isiklike

päritoluliste ummikseisude ning identiteediprobleemide kõrval võib täheldada samalaadseid ummikseise ning läbirääkimatusi Teise maailmasõja järgsest eesti rahvusajaloost (Tomberg 2011: 97), kehtib ka Mihkelsoni luuletekstides – pöördelised ajaloosündmused justkui vastutavad minakõnelejate peresidemete ja pidevuse katkemise eest.

Lapsepõlv on Mihkelsoni luuletekstides kahetine: selles on midagi head ja turvalist, mille järele ihaletakse, kuid seal leidub ka midagi ebameeldivat, mis häirib ega lase täiskasvanud *minal* minevikust lahti lasta. Seepärast ta vast sõnabki: *OLNU ON IKKA VEEL TÄNA nii kaua kuni elad kestab / lapsepõlv / tänased inimesed ja päevad on eelnevatega kõrvuti* (STL: 8). Näib, et Mihkelsoni luuletustes on piir mineviku ja oleviku vahel üsna olematu ning erinevate aegade segunemine võrdlemisi intensiivne. See tundub olevat tingitud soovist leida juured, pärinemislugu ning selle kaudu luua ja kinnistada enese identiteet. Selleks on aga vaja mäletada, kuid võib juhtuda, et mälestused on tuhmunud või mingil muul põhjusel ligipääsmatud. Taoliselt olukorrast vabanemiseks püüab *mina* näiteks aktiivselt sundida minevikku enesele kättesaadavaks ja *Hakata mäletama elustama eemalduvat pilti / millest pärinen* (STL: 9).

Lapsepõlvekoju naasmisest, õigemini selle külastamisest kõneleb esikkogus luuletus, milles esinevaid motiive võib leida nii kogumiku „Algolekud“ tekstist pealkirjaga „Amalie Timpelmann“ kui ka Ene Mihkelsoni esimesest pikemast proosateosest „Matsi põhi“ (1983).

*Käisin kodus tegin pilte
rääkisin onuga
vana mees objektiivis
võõras elu
lapsepõlv ja mälu
ilmutusvanni soontes* (STL: 16)

Esiteks peab ära mainima vastuolu, mis nendes värsiridades avaldub. *Mina* sõnab ühelt poolt, et ta käis kodus, kuid teisalt tõdeb, et seal kohatu on talle võõras. Too kodu, mida *mina* külastas on üsna selgelt tema lapsepõlvekodu. Sealne elanik ning tema saatus on aga *minale* nii-öelda tundmatud. Mingil põhjusel on side ning pidevus katkenud, mis

omakorda tekitab kurbloolise olukorra, kus ihaletud ja koduseks peetud lapsepõlvkodu on muutunud hoopiski võõraks ning mittekoduseks. Ühtlasi jõuab *mina* punkti, kus ta peab tõdema, et lapsepõlv on ja jääb ning säilib pelgalt fotona – see on võimalus taas elustada mälestusi ning talletada olevikus neid üksikuid kübemeid, mis kunagisest lapseeast alles jäänud.

Kõnekas ning paatoslik mälestuspilt lapsepõlvkodust leidub Mihkelsoni teises luulekogus „Ring ja nelinurk“, kus sõnatakse: *lapsepõlve pööningul / mil keerasime vanaemade raamatuis pilte / otsaaknas roheline Eestimaa / ees elamata elu* (RJN: 39). Võib näha, mil viisil täiskasvanu loob heldimusliku pildi lapseeast ning omistab mõnele sündmusele suurema tähenduse kui teisele. Ühtlasi kehtib siinkohal Kate Douglase (2010: 93) väljaõeldu, et minevikku idealiseerida ning nostalgiliselt vaadelda saab ainult täiskasvanu. Tegemist on helge lapsepõlvemeenutusega, kus päikesepaistelisel pööningul juhtub kätte midagi nii väärtuslikku kui vanaemade raamatud. Lapselikku naiivsust, aga ka mingit lootusesädet lisab tõdemus, et ees on veel tundmatu ning elamata elu. Nendes värsiridades näib olevat igatsus mitte ainult füüsilise lapsepõlvkodu järele, vaid ühtlasi selle tunde järele, mida kodus, lähedased inimesed ning ning sümboliteks muutunud esemed tekitasid.

Kodukülla, lapsepõlvepaikadesse naasmine ei pea toimuma ainult meenutustes ja kujutluses. Mihkelsoni neljandas luulekogus „Tuhased tiivad“ sõnab *mina*: *Sõitsin kodukandis jalgrattaga / [---] Viljapõllud ikka / endised Maast võõrdunu ei taha / minna ega tagasi tulla* (TT: 4) ning *Sõitsin vanast talust mööda / (see talu see valu ja vaev / midagi omada küüruna / kanda) Sõitsin mööda / sest vaevast ja vaesusest* (TT: 5). Siinkohal ei toimu tegelikult otseselt kodumajja tagasipöördumist, vaid külastatakse tuttavaid lapsepõlvepaiku. Paraku on avanev vaatepilt trööstitu, maalolemine näib vaevana, nooruskaaslased aga võõraks jäänud. Idüllilisest lapsepõlvemiljööst on järele jäänud vaid varemed ning endine hiilgus on kadunud.

Inimese esmasest kodust, mida Mihkelsoni luuletuste *mina* mälestuste kaudu otsib, võib edasi liikuda mälu, pere ning lapsepõlvkoduga seotud *ringi* ja *nelinurga* kujundite juurde.

Lapseea idüllilisuse ja nostalgilisusega seondub Ene Mihkelsoni varastes luuletekstides *ringi* kujund. Ring sümboliseerib täiuslikkust, midagi, millel puuduvad vead ja konarused nagu nurgelisel nelinurgal. Ringi ja nelinurga kujundid näivad vahest

kodukäsitlusest kaugenevat, kuid riivamisi puutuvad sellega siiski kokku. Ring tähistab lapsepõlvetäiust ning lapsepõlve üks oluline osa on kindlasti kodu. Nelinurk, aga ka selle veatum ja konkreetsem variant ruut, kõnelevad mälestuste ebatäiuslikkusest, mis seonduvad Mihkelsoni luuletekstides ühelt poolt minevikukodu painajalikkuse ning teisalt sooviga lapsepõlvekodu idüllilisust ning turvalisust taaskogeda. Oluline on siinkohal täheldada, et Mihkelsoni esimeses luulekogus „Selle talve laused“ leidub tsükkel, mille autor pealkirjastas kui „Ringkäik“ ning veelgi tähenduslikumaks osutub teise kogumiku pealkiri „Ring ja nelinurk“.

Eelväidetut toetab ka Virve Sarapik (2005b: 814), kes sõnab, et *mina* ja sugulasi seob täiusering. Aire Kivistik, arutledes Ene Mihkelsoni teise luulekogu „Ring ja nelinurk“ üle, lisab omalt poolt, et ring on suletuse, „iseenda ümber kulgeva ringtee võrdkuju“ (Kivistik: 1979: 28). Võib nõustuda, et mingis mõttes ring sulgeb luuletuste minakõnelejat ning tõsi on samuti see, et *mina* seisab sümboolselt ikkagi tolle ringi keskmes. Ring on ühtlasi lõputu taastulemine, algus- ja lõpp-punkti ühildumine, ehk ka pidev paigalseis, mida illustreerib näiteks toosama tsükli „Ringkäik“ samanimeline luuletsükkel (STL: 69–71). Kaia Lehari (2000: 46) järgi aga tähistab ring teekonda koju ning selle ideeks on inimese lahutamatus kodust (samas: 47).

Ringi ja nelinurga tähendust avab (aga võib-olla hoopis sulgeb veelgi enam) Ene Mihkelsoni proosaraamatu „Ahasveeruse uni“ tsitaat, kus sõnatakse järgmist: „Meie vapiloomad on koerad, varesed põldude kohal (vares on lind, tean küll, ära mind õpeta!) või lihtsalt tühi ruut, tühjust neelav ring, millesse ruut sisse on löödud. Ring ei sobi, ütlen ma sulle, ainult ruut kõlbab. Ruut on puudulik, sellepärast. Ruudu nurkade taga luurab valu või igatsus, ilmakaared ruudu seinu ei läbi, kuid ring tähistab lõpmatust. Lõpmatus on korduste algus ja lõpp. Lõpmatus ei anna midagi välja.“ (Mihkelson 2001: 332–333) Kuivõrd lõplikult too lühiseletus paljastab ringi ja ruudu tähenduse Mihkelsoni koguloomingus, ei ole üksüheselt selge. Eriti vahest seetõttu, et eelnev tsitaat väljendaks hoopiski budistliku sakraalsümboli mandala olemust. Alati ei asetu ruut ringi sisse – kogu „Ring ja nelinurk“ esikaanel on ring ruudu sees. Võib oletada, et ring ja nelinurk peaksid moodustama omalaadse sümbioosi. Ainult siis tekib tervik, kui kaks vastandpoolust ühinevad.

Jätkates Mihkelsoni varasema luule analüüsimist ning ringi ja nelinurga kujundite seostamist kodukäsitlusega, võib sõnada, et ring sümboliseerib täiuslikkust, pereringi,

lõppematut suundumist kuhugi, olgu selleks siis minevik, kujutlusmajad või maastikud. Ringi ideaalsus ei ole siiski kättesaadav, see on soovunelm. Mihkelsoni luuletuste ring on ainult formaalselt täiuslik, tegelikkuses varjutavad seda erinevad puudused: *ring ei andnud kinni, lapsepõlvetäius oli lõhutud*. (RJN: 44) Seega on Mihkelsoni ring tegelikult vastuoluline, tähendades kord üht, siis aga tähistades teist. Nelinurk ja ruut seevastu märgivad mälestuste nurklikust ning ebaideaalsust. Huvitav on seejuures tõsiasi, et Mihkelsoni ring ning nelinurk näivad olevat sulgeva iseloomuga – neis leidub teatavat laadi ahistavust.

Nii ring kui ka ruut esinevad Mihkelsoni varasemates luuletekstides mitme erineva tähistajana, üks keskseid on justnimelt lapsepõlvekodu ning mälestustega seonduv. Esikkogus leiduva read, mis teatavad: *Ei saa minevikust vabaks / Ring tõmbub koomale* (STL: 50). Siin kajastub mälestuste rõhuvus ning on tajutav ringi sulgev loomus. Mihkelsoni tegelastele, kelle hulka kuulub ka luuletustes esinev *mina*, on omane mälestustes kinniolemine. Seejuures näib, et nad ei suuda otsustada, kas peaks ja mida peaks unustama. Tõstatub küsimus, kas mineviku katkendlik taastootmine ikka on parim lahendus võimalikest. Loomulikult ei pea unustama kõike, pigem tuleks ennast vabastada sellest, mis rõhub. Või nagu sõnab Jaak Tomberg (2011: 126), et Mihkelsoni tegelased unustaksid kergemini, kui nad teaksid, mida nad unustama peaksid. Nad on suletud „täielikku võimalikkusteruumi“ (samas: 126), kus kõik on võimalik ning üsna samamoodi kõik ka täiesti võimatu.

Mineviku taastootmist ning mälupeilidesse suletust näitlikustavad värsiread teisest luulekogust, kus *mina* sõnab: *olen ringiga tagasi tulnud* (RJN: 24) ning mõne aja pärast teatab: *olen ringiga tagasi jõudnud / alles matsin onu vaikisin emaga / see võõras naine venna matusel / igituttav nägu lapsepõlve unedest / mida ilmsi näen edasi* (RJN: 25) Siit nähtub, kuidas *mina* on suletud mälestusteringi, mille keskmes asub eelpool mainitud lapsepõlvetäius, mis paraku on lõhutud. On toimunud kaugenemine lähedastest, isegi ema on jäänud võõraks. Tuttavlikkus, ema lähedasena tundmine jääb lapseikka, lapse unenägudesse, mida näeb tõenäoliselt ka täiskasvanud *mina*. Unenägude, mälestuste painajalikkus ei võimalda *minal* päevaselgi ajal rahun olla, mistõttu toimub ärkvelolekus pidev mälestustepõhiste unepiltide taastulemine. Võiks öelda, et *mina* ongi ikka ja jälle ringiga tagasi tulemas ja tagasi jõudmas.

Sugulussidemetest ning tollestsamast täiuseringist, teisisõnu pereringist, kõneleb ka alljärgnev luuletus:

*Hoian kramplikult täiuseringist kinni
onu vanaema isa ja vend
vennalapsed vanaonu tütrede
see aitab surma peletada
ring on kinni veel pole keegi neist lahkunud
vanaonu suri enne mind vanaema ei mäleta
see kõik on tõsi kuigi võtsin mõned loetletuist
lihtsalt näiteks
sest suguluse taga on auk kaitsekraav
mis on õieti enne või pärast mind
kus on ühtsuse vabad ahelad
ja kas pole ükskõik millest kõnelen (5. VI 1977); (RJN: 47)*

Kramplik kinnihoidmine täiuseringist viitab väljakujunenud harjumusele minevikust mitte lahti lasta. Taas kord võib täheldada neis värsiridades mälestuste painajalikku iseloomu. Lohutust pakub vast see, et need lähedased, keda *mina* on päriselus kohanud ning oluliseks pidanud, on jätkuvalt elus. Seega ilmneb õhkõrn võimalus ringi täiuslikkust kogeda. Paraku ilmnevad takistavad asjaolud, mis lasevad aimata, et ringi ideaalkuju, perering, kodu ja kodusus ei ole kunagi kättesaadavad, kuna suguluse taga varitseb auk ja lisaks tõkestab kaitsekraav. Sellest johtub omakorda, et *mina* seisab eraldava piiri taga, otsib küll pidevust, kuid ei suuda seda saavutada.

Nelinurksed surved ja kinnisolekud Mihkelsoni luuletekstides vastanduvad ringi samalaadsetele omadustele. Ruut on ennekõike seotud mälu ebatäiuslikkusega, kuid sarnaselt *ringi* kujundile seondub tugevasti mineviku kodu ja lähedastega. Mälestuste vaeva näitlikustab hästi värsirida esimesest kogust, kus *mina* sõnab: *Olen raiutud ruutu* (STL: 38). Taoline tõdemus illustreerib *mina* kinniolekut. Survestatuse kõrget astet näitab raiumine, mis viitab tegevusele, kus kõikvõimalikud mittesobivused üsna brutaalsel viisil eemaldatakse. Kui käsitleda ruutu mälestuste võrdkujuna, võib väita, et *minalt* on võetud (või on ta selle ise endalt võtnud) võimalus valida, mida meenutada ja

mida mitte. *Minal* esinevad kinnismälestused, mis korduvate mõttemustritena teda piiravad.

Mõtete, tundmuste häiritusest, teatavat laadi neurootilisusest kõneleb fraas: *nelinurkne meeltepett* (RJN: 30). Tõsi küll, luuletuse lõpurida teatab, et pettekujutus on lõppenud, mis aga ei tähenda, et seda poleks olnud või see taas tulla ei võiks. Ühtlasi kõneletakse luuletuses igatsusest ning tagasijõudmisest. Viimane neist on seostatav ringikujulise liikumisega. Käsitledes nelinurka mälestuste tähistajana, võib eeltsiteeritud fraasi tõlgendada ka soovunelmana, kus ihatakse tagasi olnusse, kuid tabatuna hetkereaalsusest, tajutakse mälestusi kujutelmadena, mis oma tugevas illusoorisuses loovad tunde meelepettelisest seisundist.

Mälestuste ja nelinurga omavahelistest seostest kõneleb otsesõnu juba eelpool äramainimist leidnud luuletus, kus muuhulgas toimub maaolustiku projitseerimine linnakeskkonda. Tekstis sõnatakse: *Linnakorteri seinale riputan vanad taluhooned Kuid süda- / päeva enam mitte Sõnu enam mitte Sellel taustal tõuseb / mälestuste nelinurk paremini esile* (STL: 87). Ei ole võimatu, et *mina* tõepoolest asetab seinale füüsilised pildid, ehk ka fotod, vanadest taluhoonetest. Seda arvamust toetab mööndus, mille kohaselt möödanikus olnut – tähendusrikast südapäeva ja lausutud sõnu – olevikuhetke taastua pole enam võimalik. Selle taustal ilmneb mälestuste nurksus eriti intensiivselt: nelinurksesse raami on asetatud paljutähendavad kujutised minevikust.

Nelinurga kujundist ning esivanematega seotud mälestustest kõneleb luuletus Mihkelsoni teises kogus „Ring ja nelinurk“. Nendes värssides võib tajuda, et hetk, millesse meenutustes naastakse, asetub tuttavlikku kodumiljõesse. Paraku ilmneb selles tagasivaates midagi valulikku. Aja möödumist ning mahajäetust illustreerivad vaasis närtsivad kibuvitsad.

*Tüüpiline valgus Nelinurgad
kibuvitsad vaasis närtsimas
ühatus millest tuul läbi lõõtsub
maa madalaks ja taeva lihtsaks
Hea esivanemate taeva all
kahekümnendal sajandil
Üks loom teise kõrval üks padrik*

üks puu alaspidi rippu kuu kuklas
kodukäija (1976); (RJN: 17)

Nostalgiline pilt koduväljast on kaotanud oma helguse, seda varjutavad tumedad tõdemused ühtsuse purunemisest. Võib aimata, et siinkohal ei kõneleta pelgalt pereringi lagunemisest – luuleread vihjavad justkui laiemale kontekstile. Siin räägitakse ühe inimese ja tema lähedaste saatuseloo taustal ka ühe rahvuse pidevuse kaotamisest.

Järgnevates värsiridades tähistab ruut üsna selgelt mälestusi kodust, on tajutav ruudu sulgev iseloom – *mina* näib olevat ruutu kinni jäänud.

Kui kallis ruut ja igavene
armastus tema vastu
ruudus on kapid panipaigad
kodu sisemus
ruudu sisse kaduda
varjata väljarippuvat kätt (A: 31)

Ruudu sisemuses viibimine seostub teatava turvalisuseihaluksuga. Seal leiduvad kapid ja panipaigad, mis pakuvad peitmiseks või millegi, kellegi (enda?) varjamiseks sobivat ruumi. Ruudu sisse minek tähendab vähendada teravat igatsust kodu järele. Tegelikult ei ole ka võimatu, et ruut tähistab hoopiski kodumaja, kus sees leiduvad kodused asjad. Eriti veel, kuna maja näib Mihkelsoni luuletekstides tähistavat kaitsvat ümbriskesta. Seega seonduvad need luuleread ikkagi ohutuseihaluksuga, sooviga olla kaitstud.

Ring ja ruut oma vastandlikkuses, kuid teineteist täiendades näitavad, mil viisil seonduvad Mihkelsoni tekstides kaotatud perering, kodu ja lapsepõlv ning mälestustes kinniolek.

Kokkuvõtvalt võib lisada, et Ene Mihkelsoni varajastes luuletekstides tõuseb kodu olulisus erinevate kujundite kaudu intensiivselt esile. Päriskodu meenutatakse heldimustundega, mille taga võib tajuda valulikku kurbust. Maal asuv lapsepõlvekodu vastandub seejuures kivist linnale, kus enese kodusena tundmine on raskendatud. Tähtsaks saavad ka majad, mis moodustavad justkui kaitsekesta, kuid funktsioneerivad ka eraldusjoonena. Päriskodu, varase lapseea eluase kangastuvad minakõneleja

teadvuses ideaalilähedase olekuna, mistõttu ei suuda *mina* vabaneda rõhuvatest mälestustest – ikka ja jälle tahetakse kogeda mineviku idüll. Teisalt esineb mälupiltides painajalikkust. Lapsepõlvkogemuse helguse on rikkunud tumedad varjundid.

Minakõneleja peretaoleku ning mittekodususe juurest on paslik edasi siirduda Mihkelsoni luuletekstide maastikele ning vaadelda *mina* üksindust ja pidevuse otsinguid.

3. ÜKSIK PIDETU OMALOODUD MAASTIKEL

Ene Mihkelsoni varasemates luuletekstides esineb sageli maastikel, väljadel või lagendikel liikumist, seismist või hoopiski nende omaalgatuslikku loomist. Maastikud seonduvad mälestuspõhiste hingeseisunditega, koduruumi ning majadega, aga ka üksioleku ja pidetusega. Igasugused väljad võivad korraga olla heledad ja suvised, kaetud lumega, avaneda, kuid ühtlasi eraldada. Seal saab rännata – teekond võib olla tuttavlik, aga ka vaevaline. Minakõneleja viibib lagedatel aladel üksi. Seda väidet toetavad Astrid Reinla sõnad: „Omalooodud maastikel on autor (lootusetult) üksi. Inimeste – kaasinimeste – peale vaatab ta lausa demiurgi seisukohast“ (Reinla 1978: 1750) ning lisab, et Mihkelsoni maastikelt pole inimesed vägivaldselt eemaldatud, nad lihtsalt puuduvad (samas: 1751).

Reinla (1978: 1750) kõneleb ühtlasi sellest, et loodus on Mihkelsoni jaoks mõttemaastik. Looduslikud keskkonnad ning seal leiduv on kahtlemata Mihkelsoni luules tähtsal kohal. Samamoodi pakuvad loodusnähtused ja -objektid luuletuste minakõnelejale enesesse vaatamiseks tuge – võib öelda, et loodus loob *minale* tõepoolest mõttemaastikke. Või vähemalt on loodus soodne pinnas uneluste ning kujutluspiltide esilemanamiseks. Maastikud, lagendikud ja väljad väljendavad teatud seisundeid, need peegeldavad minakõneleja hingelist olukorda.

Mihkelsoni maastikel leidub üksikuid objekte: *mina* võib seal asuda üksi, tuleb ette juhte, kus keset lagendikku seisva ainuma maja seinad ühtäkki lagunema hakkavad ning minakõneleja paljastavad. Aeg-ajalt viibib maastikul keegi must mees, teinekord läheb toosama isik üle välja, mõnikord kehastub ta lihtsalt hägusaks mustaks olevuseks. Pole selge, kes on too kummituslik tume meesterahvas.

Mihkelsoni minakõneleja tõdeb tihtilugu, et ta on üksi, viibib üksildase riigis, tunneb selle üle hirmu ning leiab, et üksindus moodustab omalaadse kindluse. Siiski pole kõik nii trööstitu – on hetki, kus *Üksindus närtsib kui / veeta lill* (TT: 15). Üksijäänu vaev kajastub pidevas pidevuse otsimises. Minakõneleja tõdeb, et ta püüab leida pidepunkti.

Pidevusetus näib olevat seotud nii pärinemisloo puudulikkuse kui ka mälestuste katkendlikkusega.

Käesoleva peatüki alapeatükkides käsitletakse Ene Mihkelsoni varasemas luules ilmnevaid maastikke, lagendikke ja välju ning neis sisalduvaid tähendusi. Ühtlasi arutletakse minakõneleja üksinduses viibimise ning pidevuse otsingute üle.

3.1. Mõtte- ja tundemaastikud

Ene Mihkelsoni varasemate luuletuste väheasustatud maastikud ja muud lagedad paigad tähistavad eraldatuses viibimist. Sealt võib leida üksikuid objekte või nähtusi – mõnikord on seal maja, vahel ka mitu, aeg-ajalt juhtub, et lagendike kohal lendlevad hakiparved (nood võivad lennata ka mujal) või sammub üle välja mingi tume kogu. Minakõneleja viibib maastikel enamjaolt omapäi ja üksi. Maastik ei ole aga füüsiline koht, see on pigem *mina* siseseisund, mõttepilt. Ja seda kord üsna selgelt, teisalt võib vaid tunnetada, et tegemist on taaskujutletud või esmaloodud paigaga.

Maastik on koht, mõttepilt, kuhu minakõneleja ikka ja jälle naaseb. See on omalaadne ruum, kus toimuvad mõtte- ja mälestusterännakud. Võib juhtuda, et maastik ei paku selgust, kaotav värve, koltub – segunevad ajad ja inimesed. Taolist olekut näitlikustavad värsiread Mihkelsoni teisest luulekogust „Algolekud“, kus minakõneleja sõnab: *sina oled mina / mina olen sina / igavene teeline / luituval maastikul* (A: 15).

Kogumikus „Ring ja nelinurk“ leidub fraas, kust selgub, et luuletuses räägitakse väljamõeldud maastikust: *Hetkeks tõmbas ta lähedalolijaid oma lum- / musedesse, kuid nad polnud õnnelikud väljamõeldud maas- / tikul* (RJN: 93). Käsitledes Mihkelsoni värssides esinevaid maastikke ja muid lagedaid paiku mõttepiltidena, mille ühe osa moodustavad kindlasti ka tagasipöördumised olnusse ning mineviku uuesti läbimängimine (vihjates Mihkelsoni nii luule kui ka proosatekstides esinevatele osutustele näitemängulisusest, valetamisest, mis ei ole päris valetamine), võib siinset väljamõeldud maastikku vaadelda soovunelmana, kus aset leidev irdub reaalsusest.

Mihkelsoni luuletuste maastik kujutab endast kinnist, kuid mitte ilmtingimata alaliselt suletud ruumi. Avaliolek võiks seisneda selles, et mõnikord varisevad lagendikul paikneva maja seinad ning *mina* muutub varjatud seisundist võimalike vaatajate jaoks nähtavaks. *Minast* saab keskpunkt, keda paraku keegi eriti ei märka –

minale enesele on aga tema ise teravalt silmatav. Huvitaval kombel on luuletuste lagendik ikkagi millestki silmaga mittenähtavast piiratud, olenemata sellest, et lagendiku enese sees on kõik nähtav. Väljapoole jääval puudub seesttoimuvale ligipääs.

Võib ühtlasi küsida, millest tuleneb minakõneleja taoline piiravate omadustega vaenuliku lageduse ihalus. Näiteks sõnatakse Mihkelsoni teises luulekogus „Ring ja nelinurk“: *Ta hävitas puid, mida teised olid istu- / tanud, ja lage maa oli ta unistuseks* (RJN: 89). Ei saa välistada, et tegemist on sooviga vabaneda millestki ebameeldivast või ka painavast. Paraku, nagu selgub vaadeldavas luuletuses, osutub lageraie mõtteuks ettevõtmiseks, kuna noorukesed võsud kasvavad muudkui uuesti asemele. On raske anda seletust sellele, miks minakõneleja ikkagi igatseb lagedat pinda. Võimalik, et tegemist on omalaadse vabaduseihaluusega, mis osutub petlikuks, kuna neid maastikke ümbritseb ettekujutuslik või näiline piir.

Mihkelsoni neljandas luulekogus „Tuhased tiivad“ leiduvad värsiread, kus on võimalik täheldada nii maastiku ettekujutuslikku iseloomu kui ka selle piiritletust.

*Punaselt rõngastatud maastik
tõuseb õhku ja virvendab
liigun milleski Küllap
see on kui ma ei kuku* (TT: 31)

Rõngastamine vihjab tegevusele, kus ümbritsetakse midagi millegagi. Võiks öelda, et toimub piiri vaheletõmbamine. Ühtlasi leidub siinkohal viide *ringi* kujundile ning esile kerkib ka punane värvus, mis Mihkelsoni luuletekstides siin-seal kajastub. Maastiku asetamine ringikujulisse vormi ning luuletuse sürrealistlikkus lasevad aimata, et tegemist võiks olla mõttekujutelmaga, mis seondub kuidagi minevikuga. Maastiku ümbritsemine eraldusjoonega loob pildi kinnisest kogumist, kust ei pääseta välja ning kuhu pole ka väljapool viibijatel võimalik siseneda.

Möödanikkupööratus ning selle sidumine maastikuga leiab aset esikkogu „Selle talve laused“ luuletuses, kus sõnatakse: *Asjad pildid mälestused voolavate maastike / õhtute aastaaegade taustal Mööduvad / lähevad ära need ajutised paigad väsitavad / lahkuvad kindlused* (STL: 89). Minakõneleja tõdeb, et ta on aheldatud enese külge ning ilmselt ka kõige selle külge, mis talle tollel voolaval maastikul kangastub. *Mina* näib viibivat mitte

maastiku sees, vaid ta positsioneerub kõrvaltvaatajaks. Maastik on omalaadne mälpiltide ekraan, kus jooksevad mineviku asjad, pildid ja mälestused. Ja need kõik on mööduvad, kuid taastulevad, mistõttu tunneb minakõneleja väsimust, sest ta ei suuda või ei taha (täielik võimalikkusteeruum) vabaneda mineviku pakutavast. Lisaks mittelõplikule äraminekule võib selles luuletekstis täheldada lagunemisprotsesse, mis viitab millelegi vanale ja mahajäetule – minevikku kinni ning olevikus tähelepanuta jäänud nähtusele. Luuletuses variseb maja seintest liiva, tehakse ponnistusi seinte üksteises kinnihoidmisele ning taas kord tõdetakse, et kõik see tegevus tekitab vaid tühimust.

Mihkelsoni luuletekstide maastikele asetuvad aeg-ajalt majad või tuleb majani jõudmiseks liikuda üle lagendiku, mõnikord veereb maja tähistajana esinev klaasmuna mööda maastikku, teinekord voolab maastik ise. Magistritöö eelmises peatükis käsitletud luuletuses „Ma lähen majja, mille aknad on külmunud punaseks“ (STL: 23) leidis aset igahommikune minek ja igaõhtune naasmine ühte, määratlemata majja. Vaevaline liikumine toimub üle võõra maastiku. Näib, et maja on vaid sihtpunkt, kust loodetakse leida mingitki pidet või kindlusetunnet, ehk ka varjupaika maja ümbritseva võõra maastiku eest. Taoline maastik mõjub rusuvana. Mihkelsoni luuletekstide maastik näib talitlevat nii vabastava mõtterännakute asupaiga kui ka ruumina, mis paistab vaenulikuna. Pole võimatu, et need kaks omadust esinevad ühel ajal. See võiks tähendada seda, et *mina* otsib ja ootab maastikelt leevendust rõhutusetundele, kuid naastes kujutluspiltide toel neisse painavatesse mõtteolekutesse, muutuvad maastikud, lagendikud ja väljad võõraks ning ahistavaks. Eelnimetatud luuletuses tähistas maastik teekonda, see minek oli raske, vastamisi tuli seista millegi ebameeldivaga, mistõttu omandas maastik võõra ja tundmatu sisu. Seejuures ei saavutanud *mina* loodetud lõpptulemust – ka maja, mis pidanuks vaenuliku ümbruse eest kaitsma ning tõenäoliselt sisaldama vastuseid vastamata küsimustele, ei paku kõike, mida oodati ning ei anna välja kõike, mida loodeti ning sunnib minakõnelejat taas silmitsi seisma võõra maastikuga.

Eelmises peatükis käsitletud tekstiga – „Jäämaja seest paistab“ (TT: 50) – seonduvad mõningal määral kolmanda kogu „Algolekud“ luuletuse viimased värsiread: *ja õdusaid kodusid / hundiulge õhtu taga lagendiku sees / kus külmetab kellegi süda* (A: 34). Jäämaja sees paiknes süda ning lagendiku sees on kellegi süda. Neljanda luulekogu

„Tuhased tiivad“ tekstis ei ole öeldud, et süda jäämajas külmetaks, kuid mingid üksindus- ja jahedusmeeleolud on sealgi. Jäämaja justkui sümboliseeriks kannatavat inimest. Mõlemad tekstid loovad mulje suletusest, olgugi et jäämaja otseselt ei varja midagi – see paistab hoopiski läbi. Võimalik, et läbipaistvus on näilik. „Algolekute“ luuletus aga algab sõnadega: *Ei ole muud kui kinnikasvanud õhtu / mis varjab päeva sisikonda kinniõmmeldud / kodasid trepikäsipuid rõskuselõhnu* (A: 34). Arvestades, et viimase fraasi järgi viibib lagendikul keegi, kelle süda külmetab, mis vihjab üksiolekule või üksijäetusele, võib esimestes värsiridades ilmnenud suletus tähistada enesessesulgumist või enesesse sulgemist. See tähendab, et kõik need luuletuses ülesloetletud esemed ja nähtused on *mina* enese sees ning nad ei pääse või neid ei lasta sealt välja. Tegemist on omalaadse igatsusega ning pole võimatu, et nimetatud asjad ja õdusad kodud on soovunelmad. On võimalik, et need on loodud minevikumälestustele toetudes.

Majad, maastikud, väljad ja ümbritsevad piirid kohtuvad luuletuses, kus kaitsev maja on eemaldatud ning see keegi, kellest tekstis kõneletakse jääb üksinda uitama.

*Ühtedelt lumeväljadelt teistele, kui majad on ümbert võetud
ja jääd ise ekslema luuletatud maastikele, mida tõelus oma-
korda päästab ümbrisest.*

*Valgust sajab tumedaist tompudest, mis pehmelt langevad
mustale maale. (STL: 42)*

Tekstis on üsna pingsalt tajutav üksi- ning segadusesolek – viimane väljendub ekslemises luuletatud maastikel. Samuti on tegemist mitmete väljade süsteemiga, kus väljad näivad olevat üksteisest eraldatud, kuid kokku moodustavad ühe suure killustatud maastiku. Maastik osutab väljamõeldisele, mõttekujutelmale, kuhu tõelus üritab sisse pääseda ehk lõhub ümbrist, piire, mis loodud maastikku sulgevad. Toetudes varasemalt põgusalt mainitud asjaolule, et lumi esindab Mihkelsoni loomingus kaitsvat kesta, näib siingi lumeväljal viibimine omalaadse põgenemise või varjumisena selle eest, mis ebageeldiv. Taolises olukorras varitseb oht illusioonidesse, soovkujutelmadesse ning mõttepiltidesse sulguda ja reaalsustaju kaotada. Tõelus tungib oma karmuses siinkohal siiski eraldusjoonest läbi. Antud tekstinäites leidub ka näiv vasturääkivus: tumedatest

tompudest sajab valgust. On arusaadav, et tombud tähistavad pilvi ning allasadav valgus on lumi, kuid esmased seosed loovad tunde kokkusobimatuses. Samuti on huvitav, et luuletuse alguses teatatakse viibimisest lumeväljadel, mis peaksid juba olema lumega kaetud, kuid lõpuridades alles langevad valged helbed mustale maale. Üks võimalik seletus taolisele olukorrale võiks olla, et noid välju tekib muudkui juurde – toimub ju liikumine ühtedelt väljadelt teistele, seejuures ekseldakse vaheetapina väljamõeldud maastiku selles osas, mis pole veel lumeväljaks muutunud.

Järgnev tekstinäide kõneleb minevikust, kergest idüllilisusest ning kodust, unustamata seejuures mainida välju.

*Me läheme ürgsele maale seal pilvede kodu
on kerkinud aitate peal kaevukook kääksub
ja õhus on uduste väljade hääld laintena
hääbub ja laskub me veri ja silmis
on soovide lõpud Mis algab on alanud
enne me sündi (A: 64)*

Need väljad ja luuletuse sisu tervikuna ei seisa eelnevate näidetega võrreldes niivõrd mälestuspiltide, mõttekujutelmade ning emotsionaalsete seisundite piirimail. Siinkohal võiks ikkagi tegemist olla nii igatsusliku kui ka heldimusliku minevikumeenutusega. Toimub mõtterännak olnud aegadesse. Näib, et luuletus puudutab riivamisi ühtteist põlvnemisega seotut. Sellise mõtte aluseks on tuginemine luuletuses esinevale vere kujundile, mis tundub viitavat sugulussidemele. Udused väljad, mis teevad häält, võivad osutada konkreetsetele minevikualadele ning hääled neis tähistavad nende väljadega seotud hääli, kõnet või midagi muud tähtsat ja väljaütlemist vajavat.

Nostalgiamaigulistest tekstidest ning kodupiltidest võib edasi suunduda maastikke ja välju kujutavate luuletusteni, kus on võimalik täheldada seotust lapsepõlve ning sinna juurde kuuluvate esemete, inimeste ja seisunditega.

Pärimisküsimus ning dilemmad iseenda üle kajastuvad Mihkelsoni teise luulekogu „Ring ja nelinurk“ värsiridades, kus sõnatakse:

*Terve päeva kütmata toas
mõtlesin mida elust ütelda
nii vana ma olin sealt pärit
nüüd siin
keda see huvitab küsin
kes mäletab minu keelt
rändab maastikul*

*maastik on tuttav
nimi maastik ise
igaihel oma lapsepõlv
mis ühist meil kõigil
kõigiga*

*mõtlesin
teised mõtlesid
teadmata mind (15. I 1977); (RJN: 35)*

Esimestes värsiridades on märgatav küsimuse tõstatumine iseenese, kasutades Mihkelsoni enda sõna, algoleku üle. Tekib mulje, et minakõnelejale ei ole päris selge, kes ta on või kust ta tuleb – milline on tema lugu. Teisalt võib täheldada varjamissoovi, *mina* ei jõua otsusele, mis on tema ja tema mineviku juures piisavalt varjamist mittevääriv, et see avalikkusele, ehk ka endale, nähtavaks muuta. Ühtlasi näib *mina* riivavat asjaolu, et kedagi teist ei paistagi temaga seonduv huvitavat. Ei ole loomulikult selge, kas see on minakõneleja enese loodud pettekujutelm või vastab väidetule ka tõele. Edasi kõneleb *mina* maastikust, mis oma olemuselt läheneb mõtte- või mälestuspildi võrdkujule. Maastik on näiliselt tuttav – võib tajuda minarääkija ja maastiku vahelist võõrandumist. Luuletuse viimane veerand viitab olekule, kus kõigil on justkui mingi teadmine ning kõik koos moodustataks midagi kogumilaadset, kuid tegelikult kumab läbi iseenese ja oma loo eraldiseisvus. Ollakse teistega koos, kuid õigupoolest ikkagi üksinda.

Lapsepõlve ning kodu puudutab järgnev tekstinäide, kus on võimalik tajuda läheduseigatsust ja hellusehetki.

*Kes jääb aknaid valvama kui me kõik ära läheme
kes suleb uksi ja hingi mis lõgisevad sügisöös
kes kuulab vihmababinat laastukatusel ja kuhjade latvadel
heinasaadude vaikseid tümpsatusi lakaluugi all
vaatab loojanguid milles põlevad me lapsepõlvemaastikud*

*Kes su kohmetanud sõrmi soojendab püüab pilku su
tundetuult silmilt Mullakamakaid langeb
mitmeid musti veebruar Kaksikümmend kaheksa päeva
kestab veebruar igale aastale lisandub kolm mis elatud
Kolm päeva eralduvad kolmel on ukсед kinni
Kaksikümmend viis küsivad taga su elatud aastaid
Must mees tuleb üle jäätanud välja (1976); (RJN: 81)*

Need luuleread esindavad valusat, kui heldimuslikku tagasivaadet külaolustikule, kus kunagi valitses ühtsustunne. Värssides mainitud äraminekut saaks tõlgendada kahe eraldi lahkumisena – mujale siirdumine on kunagi aset leidnud tõeluses ning nüüd taasesitatakse seda mälopildi kujul uuesti. Lapsepõlvemaastikud võiksid tähistada nii reaalsel ümbrust, kus minakõneleja kunagi lapseas viibis kui ka esineda ülekantud sümbolina, mis hõlmab endas kõike, millest lapsepõlv koosnes. Isiklikumat tonaalsust, kahe inimese vahelist lähedust lisavad teise salmi algusread. Sellele järgneb üsna järsk muutus – heldimuslikust meenutusest saab krüptiline ning tumedavarjuline, reaalsusest irduv kõne. Hakkab langema mullakamakaid, mis oma massiivsuses mõjuvad ohtlikuna. On tajutav, kuidas algab sulgumine, kuna ukсед on kinni. Ligipääs on võimatu ning piir vahele tõmmatud. Üllatusmomendina mõjub viimane värsirida, kus astub mängu keegi must mees, kes tuleb üle jääkattega kaetud välja. Kas too tume inimene võiks olla sama, kelle tundetuult silmilt *mina* pilku püüab? Seda mitte välistades ning musta mehe kummituslikku olekut arvestades, ei mõju luuletuse stiilipööre niivõrd ootamatuna –

tolle meesterahvaga näib seonduvat mingi paine või ka valus igatsus. Nendevahelist lõhet ja jahedaid suhteid aitab ilmestada mehe liikumine jäisel väljal.

Eelpool esitatud oletusele, mille põhjal Mikhelsoni maastikud paradoksaalsel kombel viitavad ühteaegu nii suletud ruumile kui ka mõtterännakuteks vajalikule avatusele, võib leida kinnitust mõnedest luuleridadest, kus toimuvad maastiku avanemised. Piirid on kadumas. Ühtlasi ilmneb järgnevatest näitetekstidest, et maastik asetseb sageli minakõneleja enese sees. Leidub värsirida, kus tõstatub küsimus, mis uurib: *ja mida maastik su sees võtab teha* (TT: 27).

Maastiku avanemine, vaadeldav ka *mina* hinge lahtirebimisenä, ei näi olevat kergendust pakkuv tegevus. Pigem võib seoses maastiku avanemisega täheldada valulisi aistinguid ning peab tõdema, et maastik esindab suletud või kaitsvat ruumi, kus mälestused ja hingevalu on pagendatud varjuma. Valutundmused on tugevalt tajutavad Mikhelsoni luulekogu „Tuhased tiivad“ tekstis, kus sõnatakse: *maastik on läinud lahti / üks haav on väljade pääl* (TT: 69). Siit nähtub, et midagi on tulnud avalikuks, kuid see avanemine on toimunud kuidagi mitteloomulikul teel. Suletud seisundist vabanemine pole täielik, kuna järgnevatest luuleridadest ilmneb, et siin päikese all on üks vagu, kuhu valgus ei pääse. Võib järeldada, et midagi jääb ikkagi varjatuks, mingi vari kummitab ka siis, kui peidetut on üritatud sunniviisiliselt avalikkuse ette tuua.

Maastiku avanemisest räägitakse luuletuses, kus kõneletakse teekonnast. Tekst näitlikustab korduvaid tegevusi, midagi lõppematut.

*Sellele⁷ heledal maastikul
tõuseb igavene päev laud on valusad
tuules lendavad sädemed
ikka veel mööda leek ei lahvatu või lahustub valguses*

*siis peab kõnet üks mees üsna teekonna lähedal
suu liigub käed toetavad karahvini
vesi voolab anumast maastik avaneb
Jahedad nired kivistuvad käigud* (STL: 83)

⁷ Esikkogu „Selle talve laused“ leheküljel 83 trükitud *sellele*, sisukorras *sellel*. Ilmselt tegemist trükiveaga.

Eelmises luulenäites tekitas valuaistinguid lahtirebitud haav, siinses tekstis ilmneb valu liigheledas valguses, mis ei lõppe eal, kuna päev on igavene. Taolist liigselt valgust võiks tõlgendada alati kohaloleva paratamatu teadmisenä, mis toob enesega kaasa vaid vaeva. Kannatusi loob ka igavene päev, mis illustreerib lõppematust, pidevat kordumist. Piinavana mõjub leegi lahvatamise luhtumine – valgus jääb ikka ja jälle ühetaolisse staatilisse olekusse. Lisaks esindavad püsivat olekut kivistuvad käigud, mis mõjuvad eriti kindlaksmääratud ja muutumatuna. Võib järeldada, et toimub pidev millegi taastulemine, millest ei osata, taheta või saada lahti lasta. Ühtlasi ilmutab ennast üks mees, kes kõneleb millestki. Mingil põhjusel tekib mulje, et too mees liigutab küll suud, kuid häält temast välja ei tule – on ainult vaikus. Ainus vabadusetundega seonduv on voolav vesi ja avanev maastik. Miks maastik avaneb, kui ümberringi toimuvad seda takistavad asjaolud ning mida maastik välja annab, on varjatud.

Ene Mihkelsoni luule maastikud tunduvad olevat suletud ruumid, mis talletavad varjamistvajavat materjali – mälestusi, hingeseisundeid. Maastikel viibib minakõneleja enamjaolt üksi, ka esemeid või looduslikke objekte pole seal palju. Need maastikud on pigem abstraktsed olekupeegeldused, kuid võivad olla ka meenutustepõhised mälopildid, esindades reaalseid paiku. Viimast väidet täiendab tsitaat Mihkelsoni romaanist „Nime vaev“, kus käsitletakse järgnevas alapeatükis kõne alla tulevat pidevuseotsingut ning kirjeldatakse mälestustepõhist unelmatemaastikku: „Kasvõi hetkeks, kasvõi lohutuseks üritasin luua suguvõsa, mida pole olemas, maastikku, mis peab alles sündima või kerkima põldudeks küntud varemete tuhost, kuid mis ei ole enam s e e maastik, mis ta oli nende jaoks, kes on puhastustules hukkunud või kehtvalt vaevelnud“ (Mihkelson 1994: 59).

3.2. Lohutav ja lohutu üksindus ning pidevuseotsingud

Ene Mihkelsoni varasemates luuletekstides vaevab minakõnelejat korduv päriskodu ja põlvnemisloo otsing. Ta paigutab enda mälestused ning seisundid erinevatesse ruumiüksustesse, olgu nendeks siis majad, maastikud, väljad või veelgi abstraktsemad ning hoomamatud ring ja nelinurk. Ikka ja alati näib *mina* viibivat üksinduses, tema ja

teiste vahel kulgeb piir. Ta on kuhugi suletud või sulgeb iseend iseendasse. Mihkelsoni luuletuste üksindus on korraga nii painav ja mittesoovitud seisund kui ka põgenemistee ning kaitse. Rõhuv pidetusetunne seondub üksindusega, mille on kaasa toonud pikaaegne kodu ja kodususe puudumine, olematu side lähedastega, aga ka mälestuste katkendlikkus. Võiks öelda, et *mina* ning tema soovunelmaid eraldab nähtamatu piir. Või nagu sõnab Sirje Kiin: „Täieliku üksioleku eeldus ja tingimus on kontaktitus, suletus, sise- ja välimise elu eraldatus, piir, mis on Mihkelsoni luule läbivamaid motiive“ (Kiin 1993: 194).

Sirje Kiini (1993: 193) järgi kogeb Mihkelsoni lüüriline mina totaalset ilmaolekut ning täielikku üksindust. Kiin leiab, et selles üksinduses on teadlikku ponnistust distantseeruda ja vaadelda olukordi kõrvaltvaataja pilguga. Ühtlasi arvab Kiin, et üksindus on kaitsev, kuid üksiolekuga kaasneb kurbus. (Kiin 1993: 193–194) Leili Iher (1978) lisab, kõneledes Mihkelsoni esimesest kogust „Selle talve laused“, et luuletustes kohatavad talvemotiivid tõstavad esile kodutustunnet, rasket üksiolekut ning enese mittemõistmist. Samuti kohtab ema ja isa puudumise valulikkust (Iher 1978).

Mihkelsoni nelja esimese luulekogu „Selle talve laused“, „Algoledud“, „Ring ja nelinurk“ ning „Tuhased tiivad“ tekstide seas kohtab märkeid sellest, et minakõneleja viibib üksildase riigis, tunneb üksindusehirmu, millega ta võitleb ja vahepeal ka alistab. Võib tõstatada ka küsimus, kas üksindus on lõplik. Ilmeka kujundina mõjub üksiku saare asetamine keset merd, kõneledes seejuures saareüksindusest. Ühel hetkel peab *mina* tõdema: *on üksindusest ammu saanud kindlus* (A: 20). Leidub värsiridu, kus sõnatakse: *Ta tahab üksi olla aga sõbrad soovivad / jagada üksinduse õnne* (STL: 74). See näitab, et minakõnelejal on võimalusi üksinduse ringist pääseda, kuid ta ei soovi alati seda võimalust kasutada – see ei tundu iga kord sobituvat tema unistuste ja lootustega, selle õige üksinduse kaotamisega. Veel kõneletakse luuletustes pidepunkti otsimisest. Olgu selleks siis tahe minevikus selgusele jõuda või enese mina, oma identiteedi ja pärinemise asjaolusid mõista.

Octavio Paz (2003: 240) kirjutab, et üksindustunne on muuhulgas kohaigatsus, mida tuntakse siis, kui ihaletakse ühtset keha, millest ollakse lahti rebitud. Kohandades Pazi väidet Mihkelsoni luuletekstide analüüsi tarbeks, võiks väita, et Mihkelsoni luuletuste *mina* soovib tõesti midagi ühtset – terviklikku pereringi. Ta igatseb oma kodu, kus võiks leida iseend ning vabaneda mineviku ja mälestuste katkendlikkuse painetest. Seistes

paratamatu olukorra ees, kus minakõneleja soovunelmad pole ette nähtud täituma, sulgeb ta ennast topeltüksindusse. Ta on üksi seepärast, et lähedased on temast kaugenenud, nad paigutuvad näilise piiri taha, ning ta on üksi seepärast, et see on tema petlik soov: igatsus olla kaitstud vaenulikku ümbruse eest. Minakõneleja peab turvatunde ise leidma, kuna pole peaaegu kedagi, kes talle seda pakuks. Paraku ei ole tema valik kõige soodsam, sest taoliselt käitudes eraldab ta ennast veelgi rohkem üksindusse – negatiivsesse üksindusse, milletaolisest kõneles J. G. R von Zimmermann (vt lk 10–11).

Mihkelsoni varasemates luuletekstides kajastuvat üksindust ei saa lahutada eelkõneletud koduigatsusest, täiuseihalusest, mälestuste katkendlikkuse vaevast, maastikest, mis sulgevad ja kus minakõneleja viibib eraldatuna – seega üksinda. Üksindusega seondub ka edaspidi arutluse alla tulev võõrandumine. Mihkelsoni luule üksindus on järelkult püsiv seisund, mis saadab minakõnelejat kord tugevama, kord hajusama varjuna. See tähendab seda, et leidub tekste, kus räägitakse konkreetselt üksindusest viibimisest, kuid tuleb ette luuletusi, kus üksinduse kui seisundi kohalolek on vaid tajutav. Käesolevalt arutletakse nende värsside üle, kus üksindusest kõneletakse otsesõnalisemalt.

Kogus „Selle talve laused“ leidub luuletus, kus saavad kokku Mihkelsoni tekstidele iseloomulikud kujundid, tundmused, seisundid: on pime ja lage väli, must taevas ja lumevalge maa, mingi jahedus, kontakti saavutamise võimatus, kuhugi eemale seismine, üksiolek (STL: 35). Tekst lõpeb tõdemusega: *Selles tühjas ja lõppematus kirikus olen ma üksi* (samas). On selge, et *mina* pole üksi ainult tolles fantaasiakujuna esinevas kirikus. Juba tema eemalseismine, mis distantseerib minarääkija sündmuste toimumise kesemest ja muudab ta kõrvaltvaatajaks, ning väljal eraldatuses olemine viitab *mina* kontaktitusele ja üksindusele. Piirist ning ühenduste puudumisest *mina* ja nende teiste vahel kõneleb tõsiasi, et *Ta ei tea et siin olen mina ja mina ei tunne teda* (samas). Tolles fraasis kajastub muuhulgas *võõra* positsiooni sissetoomine – *mina* on võõras nendele teistele ja teised on võõrad talle. On huvitav, mil viisil minakõneleja tajub taolises olukorras taevast ja maad. Taevas, ülalpoole jääv väli on tume ning mõjub ohtlikuna: [--] *must taevas nee- / lab lumevalge maa* [---] (samas). Taevas on sünge, maa aga kiirgab valgust. Tekib kontrastne seisund, kus kohtuvad valgus ja pimedus. Minakõneleja seisab valguses, kuid ta ei saa sellest täielikult osa, kuna varjud varjutavad ülal.

Mihkelsoni teises luulekogus räägivad üksindusest värsid, mille taustal kõlavad põline vaikimine, vastusteta olek ning küsimuste vormis esitatud valusad ja rasked ning ülevad, igatsust tekitavad mälestused. Luuletuses toimub näilik dialoog, kus üks osapool ei vasta – kontaktitus on selgelt esil ning võib tajuda, et nähtamatu piir küsija ja vastaja vahel sunnib minakõneleja üksiolusse. Luuletuse esimene salm võtab üksinduse konkreetsemalt vaatluse alla:

*Siledanäolisel võõral on üksindus laekaga ühes
vahel avaneb kaas
armastusevõimalus tumedas tihnikus
puulatvu kui piike igavik torgib
siis üksindus taevagi suleb
kõnnib siledanäoline mees
või naine
ei leia lahendust
[---] (RJN: 82)*

Taas kord ilmnevad märksõnad tumedus, igavik, sulgumine, aga ka teadmatuses viibimine ning võõraks olemine. Luuletusest ei selgu, kes võiks olla too siledanäoline võõras, kes kannab kaasas taolise abstraktse sisuga laegast. Alles lõpuridades ilmneb, et *mina* üritab temaga kõneleda, kuid võõras ei vasta ning *tal on oma tee, / mis läbibistab südant* (RJN: 83). Ehk polegi see võõras inimene nii võõras, kuna oma tegude või vahest tegematajätmistega torkab ta valusalt minakõneleja (tõenäoliselt) südamesse. Naastes esimese salmi juurde, võib sealt leida kirjeldusi, mis on üleüldiselt omased üksindusele kui nähtusele. Inimene kannab ikka üksindust ainult enesega kaasas – seda ei saa jagada kellegi teisega. Üksindus on seisund, mis enamuse juhtudel nõuab kogemiseks eraldatuses olekut. Aga see võib olla ka inimese sees neil hetkil, mil ümberringi viibib teisigi. Näib, et Mihkelsoni luuletuse võõras kannab üksindust enesega ja enese sees, lubades aeg-ajalt kellelgi või millelgi üksindusekogemust hajutada. Üksindusele on iseloomulik luua inimeste vahele nähtamatuid piire, mis tähendaks (endasse)sulgumist, enese eraldamist. Üksindus võib olla otsing, kuid alati ei

suudeta või ei taheta vastusteni jõuda. On võimalik, et taolised mured koormavad ka siledanäolist meest või naist ning minakõnelejat.

Üksinduse olemusest, aga ka vaikusest, meeleheitest, puutumatuses, meelehärmost kõneleb Mihkelsoni kolmanda kogu „Algolekud“ luuletus:

*Räägi mulle üksinduse lembest rahust
meeleheite okstest millelt häрма
langeb puutumatus väreleb
räägi mulle väljadest kus ilm on tumm
ja mu enda süda nagu leebe jumal
sõnatuna kõneleb (A: 88)*

Eelnevas näitetekstis esitas minakõneleja siledanäolisele võõrale küsimusi, saamata vastuseid. Siinsetes värsiridades enam ei küsita, vaid kergelt käskiva alatooniga nõutakse, et räägitaks. Adressaadiks on keegi *sina*, kes tundub osutuvat minakõnelejaks. Need värsiread on sisekõne iseendaga, kus sõnu pole vaja, kuna jumala staatusesse asetatud süda teab või tundub teadvat juba niigi. Allhoovusena jääb tekstis kõlama toosama lembe rahu, mida on võimalik üksinduses viibides, omaette mõtiskledes kogeda. Ometi pole kõik kuuldasoovitu positiivse sisuga. *Mina* igatseb teada meeleheitest. On tunda kontaktitust või eraldatud olekut – puutumatus võiks endas kanda teatavat kättesaamatust, mittenähtavat piiri. Selles üksinduses on midagi head ja rahulikku, aga selles üksinduses on ka midagi rõhuvat.

Üksindusest, mahajäetusest, hirmust, külmast ja talvest kõneletakse teise kogu „Ring ja nelinurk“ luuletuses väikesest karupojast, kelle ema on läinud pikale jahile (RJN: 80). Tegemist on kurvameelse looga pisikesest kaitsetust olevusest, kes on jäänud kurja (talve)ilma meelevalda ning oma lihtsameelses usus ei oska midagi karta. See on kirjeldus üksinduse kõhedusest ning kaitstusetunde ootusest. Värsiridades võib tajuda eraldatuses viibimist. Ümberringi toimub aga midagi, mis karupoja enesesse suleb. Nukrat tooni lisab karupoja pärinemise iseärasus, kuna selgub, et ta on *oma ema ja külma talve poeg* (samas). Tõstatub küsimus, miks isakuju vormub niivõrd abstraktsesse olekusse ning kui isa osutub talveks, siis mis põhjusel on ta nii vaenulik omaenese poja vastu: *Talvel on seitse pakaselist härğa / kes tuisutekki tirivad / ja seitse kurja mõtet on*

tuulel / muudkui vihisevad karupoja aknasse [---] nüüd kangutavad ööpoisid ust / nüüd tuleb Põhjamaa laia hõlmaga / meelitab üksiolijat valge mantli / jäisesse voodrisse (samas). Võimalik, et taoline esitus annab kujundlikult edasi ühe vanema puudumise valu, sellega kaasnevat tühjusetunnet ning läheduse ja soojuse vähesust. Veelgi trööstitumaks muudab olukorra tõsiasi, et ka ema lahkub oma väikese karupoja juurest, jättes ta üksinda ja kaitsetuna maha.

Üksindus, millega kaasneb vanemateta olek seondub pidetusega – olemisega ilma juurte või päriskoduta. Mihkelsoni varasemate luuletekstide minakõnelejat vaevab pidevustunde puudumine ning sageli otsib ta midagi, millele toetuda. Juurte olematuse eest vastutab ka järgmises peatükis kõne alla tulev mets – ruum, milles on midagi vaenulikku ja võõrast. Mets on koht, mis sulgeb minakõneleja vanemad endasse ning loob piiri, mida *mina* ületada ei saa. Minakõneleja sooviks on leida kindlustunnet, jõuda selgusele minevikus ning oma pärinemisloos, murda välja üksinduse rõhuvast ringist, kuid: „Olin juhuse tahtel säilitanud küll nime, kuid jäänud ilma kodustest paikadest. Võisin mõelda ja kujutleda mida tahes ja kuidas tahes, ilma et tuge otsiv eneseteadvus oleks leidnud järjepidevusele viitavat märkigi“ (Mihkelson 1994: 56).

Theano Terkenli järgi on juurtetus loomupäraselt geograafiline kontseptsioon ning sellel on kodu mõistest kõnelemisel keskne koht. Juurtetus on igapäevakasutuses omandanud ajalise, kultuurilise ja psühholoogilise konnotatsiooni. See tähistab vajadust kuhugi kuuluda. Juurtetuse mõiste on oluline mõistmaks, kuidas kodu tähendus võtab ruumiliselt laiemad mõõtmed, kui inimese ja kodu vaheline distants suureneb. (Terkenli 1995: 329) Või nagu sõnas Antoine de Saint-Exupéry teose „Väike prints“ tegelane lill: „Neil [inimestel] pole juuri, see teeb nende elu väga raskeks“ (Saint-Exupéry: 2002: 54).

Vanemate puudumisest, nendega kontakti kaotamisest, pidepunkti otsimisest ning mäletamisest räägib esikkogu luuletus:

*Ei leina ema ega isa kes on läinud
ammu teisele poole kuhu mul
mälestusiski puudub juurdepääs
Mäletada neid või ennast nendega
enne mälu algust suleti tee*

*Nüüd siin otsin ikka veel pidet mis
mind elavatega seoks (STL: 11)*

Luuletuses on selgesti tajutav piirisituatsiooni olemasolu – minakõneleja jääb ühele poole, vanemad teisele. Kontakti saavutamine ei ole kummaltki poolt võimalik. Minakõneleja näib eitavat seda valu, mida tõi enesega kaasa vanemate kaotamine. Olenemata sellest, et ta väidab kaotust mitte leinavat, kajastub *mina* rõhuv hingevalu igatsusena mälupiltide kaudu taas minevikku näha ning rahutusena, mis kaasneb pidevuse otsingutega. Veelgi trööstitumaks muudab olukorra tõsiasi, et mälestusedki on puudulikud või katkendlikud – vanemate kohalolu asetub aega, mil minakõneleja mäletamisvõime polnud veel piisavalt talletamisvõimeline. Võib aimata, et mõned katkendlikud mälupildid siiski esinevad, kuid nende tõepärasuses või ehtsuses ei või kindel olla. Sellest tulenevalt tõstatub küsimus, kas *Mäletada neid või ennast nendega* (samas). Vanemateta olemisest johtuvalt peab *mina* enesele toetuspinna otsima mujalt, et mitte vajuda pettekujutelmade ja üksinduse hämarolusse, kus puudub side elavatega. Nendes otsingutes võib tajuda mingit rahutust, on tunda, et ei leita seda õiget. Seda, millest kõnelevad soovunelmad.

Unistustepõhistest mälestustest kõneleb Mihkelsoni teise kogu „Algolekud“ luuletus, kus valuaistinguid loovate kujundite kaudu räägitakse ringi hulkuvast üksildasest pidetust inimesest.

*Mälu tänavad veritsevad tahtmises
teisiti kasvada
tahtmises kinnigi kasvada
nagu jõgi või kallas kui
meri on mõõnamas
Mälu tänaval hulgub üks
pidetu
tee kisendab varbad
tulitavad (A: 51)*

Esimestes värsiridades välja öeldud mõttes kajab igatsus teistsugususe järele. Soov muuta olnut sobivamaks, vähem painavamaks on nii tugev, et mälestuste senine olek moodustab sümboolse haava, millest hingevalu välja veritseb. Veri, lahtised haavad ja punane värvus tulevad Ene Mihkelsoni luules ikka ja jälle esile, tuues enesega kaasa piinavaid valuaistinguid ning rõhuvat pärinemisliini pidevusetust. Käesolevas luuletuses võib tunda ka soovi sulguda – on tahtmine kinni kasvada, tahtmine mälestused vormida soovunelmatega ühetaoliseks. Ja nii jäädagi. Pidepunkti puudumisest räägib pidev teelolek, iseenese algolu otsing. Enesekaotamise ja pideva luhtumise piin peegeldub sõnades *kisendama* ja *tulitama*. Too kisendamine näib vaikiva karjena, mida reaalsuses kuulda ei ole. Varvaste tulitamine viitab lakkamatule minekule kuhugi, mis eal ei peatu, kuna lõppsihti ei saavutata kunagi. Pidevus jääb igatsuseks ja seda senikaua, kui minakõneleja tahab selle üles ehitada mineviku najale.

Järgmise peatüki teemaasetuse kontekstis räägib pidevuse otsingutele kaasa luulekogu „Algolekud“ tekst, kus *sina* positsioonile asetatud minakõneleja siseneb pimekambrisse, milles mõrvar külvab inimesi. Inimmets, mis neist teradest sirgub on ühteageu tundetu ja tundlik ning *Ta* [mets] *niidab elu nagu heina* (A: 91). Õudustunnet loovas ruumis ei püsi inimmets kaua, kuna keegi niidab seda vikatiga kui loogu. Värsiridades võib tajuda rahutusmeeleolusid, millesse sugeneb staatilist paigalseisu, ehk ka sundolukorda suletust. Luuletus lõppeb sõnadega: *puutud vastu endanäoseid kehi otsid pidet / ainsat milles kaja kordab / sinu lootusetut häält* (samas). Tundub, et tolles inimmetsas kasvavad *mina* teisikud, kes mõjuvad mõnevõrra kummituslikult. Toimub iseendaga vastamisi seismine, enesele otsa vaatamine ja hääletu dialoog. Pidevuseotsing luhtub ning lootusetus võtab maad.

Pidevusetus on Mihkelsoni luule sage mureküsimus, millele ei leidu lahendust senikaua, kui *mina* sulgeb ennast mineviku painavasse olusse. On selge, et inimese loob see, millest ta pärineb, milline on tema algolu, kuid pidev minevikkupööratust tekitab staatilise paigalseisu, millesse kinnijäämine põhjustab ebameeldivaid valuaistinguid ning ebasoodsaid mõtteulme. Mihkelsoni varasemates luuletekstide minakõneleja aeg-ajalt isegi naudib seda enesepiina, mis kaasneb oma loo otsimisega. Seega saab temast igavene pidetu teelolija.

Ene Mihkelsoni nelja esimese luulekogu maastikud, üksindus ja pidevusetus on omavahel kord selgemalt, kord hajusamalt seotud. Maastikud loovad kinnise abstraktse

ruumi, kus minakõneleja üksinda uitab. Ta viibib seal kõrvaltvaataja positsioonis, millega kaasneb kontaktitus ning piirisituatsioon. *Mina* on suletud üksindusse, mis mõjub enesepettusliku igatsusena – üksindus tundub olevat minakõneleja soovseisund, millest ta vabaneda ei taha, kuid tegelikult tundub ta igatsevat välja tollest eraldavast üksinduseringist. See on korraga magus enesepiin ja trööstitult lohutamatu seisund.

Üksindustunde ning pidevuseotsingute juurest võib edasi liikuda võõraste paikade ning olekute juurde. Pidevusetus olukorras viibimine soodustab võõrandumist. Mets on kahtlemata ruum, mis koduvälja kõrval mõjub võõra ja ohtlikuna. Mets Mihkelsoni luules vastutab pidetuse eest. Esineb ka olukordi, kus hoopiski algkodu muutub võõraks või võtab *mina* kodus võõra rolli. Võõras kodu on müügiks.

4. VÕÕRAS METS JA VÕÕRAS KODU

Ene Mihkelsoni varasemad luuletekstid teevad sissevaate ühe üksinda ilma hoolde jäetud inimese eluetappi. Too inimene, minakõneleja, tunneb puudust kodususest, päriskodust, lähedastest. Ta on pidetu, kes otsib toetuspunkti. Eelnevas peatükis ilmnes, et *mina* üksindusse sulgumist ning enese pidetuna, juurtetuna tajumist soodustab võõrandumine vanematest. Lähedastest eemaldumine toimub lapse-täiskasvanu suhte ühe osapoole pagemisel metsa. Metsast saab omakorda kodu vastand – võõras ja vaenulik paik.

Mihkelsoni luuletuste mets ei ole ainult füüsiline ruum, too sealpoolne, eraldusjoone taga paiknev tundmatu ja pahatahtlik, kuid paradoksaalsel kombel varju pakkuv ning kaitsev ala. Mets on vahend, kujund mõtete, seisundite ja mälestuste illustreerimiseks. Metsaruumiga seotud meenutused on tugevalt ühenduses lapsepõlve hirmudega ning vanemateta olekuga. Mets on midagi, mis võtab. Mets on kahtlemata koht, mis sulgeb, kuid ta teeb seda teisiti kui maastik. Metsas on rohkem varjatust, sinna ei pääse too näiline avatus, mida kohtas Mihkelsoni luule maastikel.

Lähedaste piiriületus, koduruumist metsa siirdumine soodustab minakõneleja võõrandumist pereringi kuulunud inimestest. Temast saab ajapikku võõras kodus või ka kodune võõras (Mihkelson 1994: 59), milletaolisest olekust võiks muuhulgas kõneleda teises peatükis käsitletud luuletus „Käisin kodus tegin pilte“ (STL: 16). On tajutav, kuidas *mina* hakkab kaugenema ka iseenda olemusest – kaotanud pärinemise pidevuse, minetab ta ka osa endast. Taolist seisundit näitlikustab *mina* ja *sina* vormi vahelduv kasutamine või nende omavaheline segunemine.

Võõra inimesena viibib ta kodus ka hiljem, täiskasvanueas. Luuletustes kõneletakse päranduseks saadud kodust, mis seisab varemetes ning kus ei tunta ennast kodusena. Kohtab tekste, kus minakõneleja kodus viibivad võõrad. Võõras kodu, minevik, ning lapsepõlv on müügis. Avaneb lootus, et minakõneleja leiab lõpuks uue kodu, kus tekiks kaua aega puudunud kodutunne.

Käesolevas peatükis eritletakse võõraks olemisega seotud nähtusi ja olukordi. Lähema vaatluse alla tuleb mets kui võõras ja vaenulik keskkond. Ühtlasi käsitletakse võõrandumist teistest ja iseendast. Peatükk lõppeb kodu müümist kirjeldavate luuletekstide analüüsiga.

4.1. Varjav ja vaenulik mets

Virve Sarapik (2005a: 733) kirjutab, et Ene Mihkelsoni (proosa)loomingu mets on midagi sellist, mis vastandub korrastatud maastikule ning on ühteaegu inimesele nii võõras koht kui ka pelgupaik. Minakuju liigub tänavatel, põldude ja väljade vahelistel teedel, kuid mitte metsas, kuna mets on mitteomane ja vaenulik keskkond (samas: 734). Mets mõjub võõra ja teistsugusena vahest seetõttu, et *mina* ihkab ruumilist korda ja selgust. Mets on isetekkeline ja eksitav, ideaalkohtadeks osutuvad park ja aed. (Sarapik 2005b: 816) Mets võib võõraks muuta ka piiri ületanud inimesed (samas: 817).

Ivar Paulson (1997: 53) sõnab, et talupojakultuuris oli mets nii-öelda väline ring, mis oma võõruses ja vaenulikkuses piiras inimtekkelisi põlde, niite, heinamaid ning taluõue koos selle juurde kuuluvate hoonete ja aiaga – kõige sellega, mis moodustas koduringi. Talupoeg on alati pidanud suhtlema metsa ja seal elutsevate olenditega, olgu nendeks siis reaalsed loomad ja linnud või üleloomulikud ja salapärased jõud, väed ning olevused. Meie esivanemad käisid metsas varumas eluks tarvilikku, kuid vaba hetke tekkimisel leidsid sealt ka meelelahutust. Mets on paik, mis aitas inimestel ennast peita sõja, mõisaorjuse ja muu hädaohu ehk ohustuse eest. Meelehaige või murest rõhutu on metsast alati kindlustunnet ja meelekosutust ammutanud. (Paulson 1997: 53) Metsal on seega kaks poolust: see võib olla ohtlik ja pahatahtlik paik, aga ka varju pakkuv kaitsev ruum. Ene Mihkelsoni luuletekstid illustreerivad olukorda, kus metsa varjav võim muutub vaenulikuks jõuks. Minakõneleja lähedased otsivad metsast pelgupaika, jättes *mina* võimetuna teisele poole piiri. Mets osutub võtjaks: *ei ole tagasitulijaid üheltki teelt* (RJN: 43).

Gaston Bachelard kirjeldab metsa kui midagi sügavat ja endassetõmbavat: „Meil pole vaja kaua metsas viibida, et tunda seda piirideta maailma „sukeldumise“ alati pisut ärevat tunnet“ (Bachelard 1999: 267). Taoline seisukoht võiks kõneleda metsast kui

ootamatusi täis ja tundmatust paigast, mis oma huvitavuses kutsub inimest liginema, lastes tähelepanul ning valvsusel hajuda.

Ene Mihkelsoni varasemate luuletekstide minakõneleja suhet metsaruumiga iseloomustavad ohu tajumine, hirmutunne, üksindus, eraldatus. Mets on midagi suursugust ja aukartustäratavat. *Mina* tajub metsa painajaliku ruumina, mis vaevab unedes ja ilmub ärkvelolekus rõhuvate mõttepiltidena. Minarääkija eksleb puutüvede vahel, on tunda rahutust ning segaduses olemist. Need metsad ei paku pelgupaika ega kaitset, neis võib tajuda üksindust. Luuletustes kohtab metsasihil kui kahe rõhuva puudemüüri vahel liikumist või sõnatakse, et koolitee, ka muu, abstraktsem tee, kulgeb läbi metsa. Metsas tulistatakse, lumel on kellegi veri. Mõnikord tõdetakse: *tahaks olla mets ja hingata / neid suuri tuuli mis on / läinud elutust ja elus- / aimest tõketeta üle* (TT: 27). Võib juhtuda, et metsale tuntakse kaasa, et ta on omandanud nii pahasoovlikud tunnusjooned.

Eelnevalt on juba selgunud, et Mihkelsoni loomingu mets on tihedalt seotud pärinemisliini katkemise ning pidevusetusega. Vahest seetõttu seob minakõneleja oma puuduvad juured puujuurtega ning muundub mõttes metsataimeks.

*Juurtes mälestuste kasvutung
ma muutun puuks või aluspõõsaks
kes teab mis metsa all (A: 46)*

Värsiridades võib tajuda staatilist paigalseisu, isegi sunduslikku liikumatust sfäärides, mis on nähtavad. Liikumine, tugevate impulsside/tungide mõjul, toimub seal, mis jääb varjatuks. Siinkohal on liikumise all mõeldud silmaga mittemärgatavat juurte kasvamise protsessi pinnases. Teisalt võib mälestuste kasvutungi tõlgendada kui suurt igatsust taaskogeda minevikku – naasta aega, mil mets sulges endasse olulised inimesed. Kasvutungi on võimalik vaadelda ka soovina leida oma juurtele ehk pärinemisloole pidevus.

Kõneka metsa ning lapsepõlvega seonduva luuletuse leiab Mihkelsoni teisest kogust „Ring ja nelinurk“, kus kohtab taas kord tuttavaid motiive: väljamõeldise ja tegelikkuse suhe, unenäolisus, külm, üksindus, kaugenemine, mälestused.

*Kui ma neid metsi välja ei mõelnud
on nad olemas
pärast sula tuli pakane ja külmetas
mu jäljed sügavaks
need lähevad laande
olen seal käinud
nooruses või unes
Liiga selgesti on see üksindus meeles
ja õnne lähedus (1977); (RJN: 42)*

Luuletus algab kahtlevas toonis, kas need, võiks öelda, kummitusmetsad on ikka päris või osutuvad vaid häirivaks mõttepetteks. Järgneb kirjeldus sellest, kuidas külm võimutseb, tuues teksti tunde millestki painavalt muutumatust ja püsivast. Külmuvad ju minakõneleja jäljed sügavaks – vahest ka põhjatuks. Toimub minek, Mihkelsoni tekstides ikka minnakse või tullakse, ollakse teel kuskile. Liikumine on mõtteline, tihti mälestustepõhine. Sel korral viib tee põlismetsa. *Mina* ei ole kindel, kas tolles laanes kõik on kunagi päriselt aset leidnud või osutub unenäorändeks. Tegevuses endas ollakse seega kahtleval seisukohal. Kindel võib olla selles, et metsaga seonduvad tugevad tundmused, mis ei unune. Vastanduvad rõhuv üksindus ja õnn, mis on lähedal, aga näib, et mitte vahetult. Õnn on ikkagi mingil määral kättesaamatu. On huvitav, kuidas üksindus ja õnn kohtuvad metsas. Siin avaldub Mihkelsoni metsa kahetisus – seal on midagi ihaldatavat ja ebameeldivat korraga.

Kogus „Algolekud“ trükitud tekst „Mets ajab taga väsind naist“ (A: 54) algab kirjeldusega sellest, kuidas üks naine põgeneb, kuidas oksad haaravad teda kättemaksuvihas. Naisele on ette antud ainult üks kitsas teerada. Mets seisab taga ja ümber ning lõpuks tõmbab ringi kinni – toimub sulgemine. Edasi kõneletakse paigalpüsivast juurteahelais puust. Võib tunda rahutut staatilisust: *tuul tasakesi / liikumatust kõigutab* (samas). Räägitakse ka võõrusest ning tundmatusest, sekka neile vastanduvast päriskodust. Ühel hetkel jõutakse aastaid väldanud mälestuste ülestähendamise kirjeldamiseni ning mainitakse piiri. Luuletust läbivat ähvardavat meeleolu pingestab viimase salmi esimene värsirida, mille järgi: *on kurjus täiuslik*

õnnehapral kirmel (samas). Luuletuses vastandub selgelt mets oma vaenulikkuses kodu, päriskodu õdususele. Mets on kuritahtlik ja tontlik oma okste haaravuse ja jälitajaliku loomu tõttu. Mets sulgeb endasse, toimides eraldusjoonena ning muutudes võõruse tähistajaks. Muuhulgas sõnatakse luuletuses: *Mets taga ümber tal / mets tõmbab ringi kinni* (samas). Magistritöös on eelnevalt väidetud, et ring on Mihkelsoni luules ebaideaalne täiuslikkuseihalus, mille loomuses näib olevat sulgeda. Eriti ohtlikuna mõjub suletus hädaohte varjava metsa osalusel – tekib tunne, et suletus on lõplik, alati taastulev, Mihkelsoni luule kontekstis mälestustena ikka ja jälle naasev.

Mets oma võõra ja ohtliku olemusega toodab hirmu. Kartusetunne läbib Mihkelsoni luuletekste kord väiksema, kord suurema intensiivsusega. Mets on võõras, kuna sealne varjatus mõjub ähvardavalt. Kodu kui selline on metsa kõrval turvaline paik, kätkedes endas õdusust ning ebasoodsat pinnast kummitavatele varjudele. Metsas võib ennast peita vaenlane, seal tulistatakse, seal valitseb korratus – mets kui ruum on täis hirmu: *On laokil lapsepõlv ja metsad / viimseni said räsitud kes kuuli pelgas / pidi jooksmas kõik need vahemikud / surmast eluni Ränk on piiri hind / noateral käinu karistus* (A: 45). Värsiridadest nähtub, mida mets teha võib ja mida metsa endaga on tehtud. Vastutus lapsepõlve lõhkumise eest langeb metsale, temale esitatakse justkui süüdistus lähedastest lahutamise eest. Metsa süüks arvatakse see, mille eest peaksid vastutust kandma tegelikult need, kes kodu ja metsa piiri ületasid. Selles etteheites metsale kumab läbi eitus – soovimatus tunnistada tõelisi süüdlasi. Võimalik, et see on omalaadne katse põgeneda tõelist hingevalu tekitava teadmise eest. Mets omandab kinnise koosluse kuju, mis ei anna seestoimuvat välja – taolisena võiks mets tähistada hingeseisundit. Ära saavad mainitud ka metsa kannatused: teda räsitakse, tema sees peetakse võitlust elu ja surma peale. Selles kajastub omalaadne kaastunne.

Võimsa sugestiivse jõuga olekukirjeldus ja metsakujutus esinevad Mihkelsoni esimese kogu „Selle talve laused“ värsiridades, kus kajastub ka võõrandumine, võõraks olemine, kontakti kaotamine. Unenäoliselt algav luuletus pildiga külaolustikust jätkub tunde kestva helistamisega teise linna. Läbi segava ragina kostub kellegi plekist ja võõras hää. Minakõneleja ootused kontakti saavutamiseks luhtuvad ning sellele järgneb situatsioon, kus *telefonitoru käes kui automaat / tulistan läbi klaasi / tabades ennast* (STL: 18). Pärast tsiteeritud vahejuhtumit langeb luuletus veelgi illusoorsemale tasandile – esile kerkivad mälopildid minevikumetsadest, kus vahetpidamata

tulistatakse. Korraks meenutatakse, et *mina* viibib jätkuvalt *telefoniputka üksikkongis* (samas). Hetk pärast seda hakkab linn ümbert kaduma ning märgitakse, et *rooste lumel on kellegi veri* (samas). Viimases salmis on juba terve linn leekides ja üle lagendiku hubisevad varjud. Need võivad olla mineviku varjud, inimeste varjud minevikust, minakõneleja sisemised varjud või kõik need kolm korraga. Kummituslikult mõjuvad puude mustendavad siluetid. Ängi tekitava ning ohtliku olukorra eest otsustab minakõneleja varjuda lumme: *Rooma rooma hangede vahele / lume kaitsvasse vangi* (samas). Luuletuses võib tajuda võõraks olemise kibedat valu, üksindusse eraldatust/suletust, üksi keskmes seismist ning ümberringi toimuva hävingu vaatlemist ja läbielamist (viibimine telefoniputka üksikkongis). Kannatusi valmistavad mälupildid minevikust, lõhutud lapsepõlvest, metsas toimuvatest ohtlikest sündmustest ning verest lumel. Võõraks olemise taak on painavalt esil.

Hirmust, verest ning Mihkelsoni metsateemalistes luuletustes kohatavatest roostekarvalistest värvingutest räägib neljanda kogu „Tuhased tiivad“ tekst, mis algab sõnadega: *Mu koolitee läks läbi metsa / hirm sest raskest müürist / verre jäi [---]* (TT: 66). Edasi mõõnab minakõneleja, et hirm ei saanud temaga üheks, vaid sundis hoopiski [---] *eralduma / igatsema välja [---]* (samas). Sellele vaatamata tunnistab *mina*, et ta oli hirmu sisse mähitud – suletud ebameeldivate tundmuste ringi. Värsiridadest nähtub, millisena nähakse metsa. See on kohutav paik, kus toimuvad hämarad asjad. Eriti kartustäratavana mõjub mets kaitsetule, topeltkaitsetule lapsele, kelle vanemad on mets enesele võtnud. Luuletus lõppeb ridadega: [---] *Mis roostet / varjas vere tabamatu / raud* (samas). Ei ole selge, mida luuletaja on tahtnud täpsemalt öelda, kuid tajutavad on mingisugused varjamissoovid. Salajas hoidmise näib tingivat raua ebatäiuslikkust. Raud on roostes. Selle küljes leidub mingi viga – ideaalsus, vahest ka vastupidavus ja jõud on lõhutud. Mets ning raud kohtuvad ka ühes teises sama luulekogu tekstis. Seal sõnatakse: *Rauast mets roostetas okkaid / rauast majanurk läbistas õla* (TT: 49). Metsa raudseks muutmine võiks tähistada metsa püsivust, läbimatust. Tollel metsal on aga vead, selle metsa okkad roostetavad.

Religioossed ning eksistentsiaalsed taustad kõlavad allhoovusena metsast, noorusest ja maastikust kõnelevas luuletuses. See tekst on justkui tõdemus, kuidas asjad on ja kuidas nad olla võiksid.

*Mets on viimnepäev, metsa värvid on puhtad.
 Viimnepäev paistab läbi kui elatud elu.
 Puu võiksid olla ja oledki, kui minetad taht-
 mised, jaokaupa, tükikaupa,
 siitmaalt sinnamaani.
 Ometi pole valguse tõus ja raskus vabajooks.
 Pole liblika lendu öö sees
 ega lõket, kui keegi ei süüta.
 Tuli põletab, õhk annab sooja.
 Häving on noorus, häving on täieksaada-
 tahtmine, võidujooks iseendaga.
 Teadmise krobeline ämblik koob võrku.
 Liiga hilja koob, liiga harva jõuab aegsasti
 kohale. Käed sirutad metsadesse
 ja puud sujuvad läbi su nõtkputkekehast,
 mispoole nüüd, kustpoolt nüüd
 ja mida maastik su sees võtab teha. (TT: 27)*

Mets on asetatud viimse kohtupäeva positsiooni – mets on paik, kus mõistetakse süüd. Mets kätkeb endas varjatut, metsa mälusse on talletunud seal toimunud sündmused ning seal viibinud inimesed. Lootus, et mets annab välja kõik saladused, et saabub metsa viimnepäev ning see toob tõe päevavalgele on vaid soovkujutelm. Luuleread illustreerivad igatsust teadasaamise järele. Paraku ei ole teadmine ja tõe kättesaadavad. Tekstis näidatakse, kuidas asjad ei toimi, kui pole kaht osapoolt või kaht tegevust, mis panustaksid ühele eesmärgile. Luuletuses kõneletakse ka täiuseihaluse hävitavast jõust – siingi võiks läbi kajada hoiatus, et kõiketeadmine ei ole alati kõige soodsam ja ohutum valik. Ja ega teadmised alati ei jõuagi õigel ajal või pole juurdepääs neile võimalik. Värsiridadest johtub, et justnimelt mets peidab endas üht teadmist, mida ihaletakse. Vahest siis, kui see teadmine on soovijani, minakõnelejani, jõudnud, siis annab täiusering lõpuks kinni. Aga seda vaid juhul, kui metsas varjul olnu vastab ootustele. Ilmselt see ei selgugi, kuna mets vaikib. Ainult tundmused läbistavad puudena *mina* keha.

Metsa vaikusest, kalduvusest teadmised enesele hoida, enesesse sulgeda räägivad unenäolised värsiread valgest kalast, kes satub metsa ujuma. On võimalik, et kala tähistab pilve – kala ookeanis on kui pilv metsas.

Valge kala ujub läbi metsa

pilv hääletus ookeanis

Ma olen selle kala südames (STL: 32)

Luuletuses toimub kahe ruumi segunemine – ühelt poolt on tegemist metsaga, teisalt näib juttu olevat hoopiski ookeanist. Võiks väita, et ookean ja mets on erineva sisuga paralleelnähtused. Kujutluspilt vett täis metsast lisab hägusust ning intensiivistab vaikust. Kala kui vaikiva teejuhi sümbol juhatab minakõneleja läbi hääletuse. On tõenäoline, et *mina* kujutleb iseennast kalaks, kuna väidetavalt viibib ta tollesama kala südames. Seega võib kala vaadelda kui minakõnelejat, kes järjepideva kindlusega üritab jõuda vastusteni, mida mets enese sees varjul hoiab. Aga mets on põline vaikija.

Mets oma vaenulikus vaikimises, kodule vastanduvas võõruses ning jultumuses võtta, ei võimutse siiski lõplikult ja alati. Inimkäsi ning soov metsistunud paigad kodusemaks muuta, murravad metsade jõu. Metsades varjul olnud hämarad saladused kaotavad kinnituspinna ning haihtuvad igavese teadmatuseks. Mihkelsoni teise luulekogu värssides teatatakse, et *igavesed on põllud metsade võim / on murtud* (RJN: 98). See kõneleb millestki lõpetatust.

Sellest punktist on paslik edasi liikuda võõrast metsast võõra kodu juurde, mis ei varja sel viisil nagu mets ning pole ka niivõrd ohtlik, kuid omad vaevad ja pained on sealgi. Võttes taas kord appi Mihkelsoni proosaloomingu: „Olin teinud vaid ühe ekskursiooni oma sünnikodusse ning, pühaliku ettehoolduse nimbus meeles, ei leidnud lagunenuid hoonetest midagi turva pakkuvat. Aitade katused läbi, sarikad püsti, ukсед risakil või hoopis eest ära ning uued elanikud rõõmsad veel, et meie talu saun elumajaks kõlblik.“ (Mihkelson 1994: 159–160)

4.2. Kodune võõras võõras kodus. Ring tõmbub koomale: kodu müümine

Ene Mihkelsoni luuletekstides esineb mitu koduvarianti: on katkendlike mälupiltidena esinev idülliline lapsepõlvkodu; on lapseea lõpu ja nooruse võõras kodu; on linna ülerahvastatud kodu, mida tuleb läbi vaeva kodustada ja on täiskasvanuea lapsepõlvkodu – sama võõras kui ennegi. *Mina* kodu muutub võõraks hetkel, mil vanemad ületavad kodu ja metsa piiri ning jätavad minakõneleja üksi. Sellega koos laguneb ka pidevus ning saab alguse aastaid kestev üritus iseend ning minevikku mõista.

Võõrandumisega seotud luuletekstides kohtab lisaks võõrale kodule ning võõraks jäänud lähedastele ka määratlemata võõraid inimkujusid. Sageli juhtub, et aknas on kellegi võõras nägu või on minakõnelejat ümbritsev keskkond kuidagi võõras ja vaenulik. Esineb olukordi, kus võib tajuda *mina* võõrandumist iseendast, eriti selgelt on taoline nähe esil Mihkelsoni proosaraamatus „Ahasveeruse uni“. Enesest võõrdumise näide Ene Mihkelsoni luuletekstides pärineb aga kogust „Selle talve laused“, milles tsükli „Ringkäik“ esimene luuletus algab sõnadega: *Nagu keegi endale võõras terve päeva olen mõelnud / mis võiks olla küll mu elu mõte* (STL: 69).

Mihkelsoni luuletekstide minakuju võõraks olemise taak on tihedalt seotud vanematest eemaldumisega. Virve Sarapik (2005b: 809) kirjutab, et Mihkelsoni tekstide emakujule valmistab emaksolemine raskusi. *Mina* ja ema suhteid mõjutavad üksikud lapsepõlvest pärinevad mälestused – ema lahkumine ja naasmine ning selles pettumine. Üksijäämise lapsepõlves põhjustab ema otsus minna koos isaga metsa ning hüljata lapsmina. (Sarapik 2005b: 809) Sellest saab alguse lõhe *mina* ja vanemate vahel ning varasemalt kodune kodu muutub võõraks. Minakõnelejast endast saab kodune võõras (Mihkelson 1994: 59). Toimub võõrandumine, mis asetub primaarsete suhete kategooriasse, kus võõrandumine ilmneb tagasilükkamise või muutusena kiindumussuhetes partneri ning teiste oluliste inimestega (Johnson 1973: 371). Oht psühholoogilisele võõrandumisele on suurem ja seda intensiivsem, mida tugevamad on emotsionaalsed reaktsioonid, mille vallandavad kontaktid inimeste või situatsioonidega (Johnson 1973: 373).

Vanemate kaotuse valu, segadustunnet ning võõrandumismeeleolusid peegeldab luuletus Mihkelsoni esimesest kogust „Selle talve laused“. Seal sõnatakse: *Minu ema*

*puutus vastu seina ja sein võttis ta omaks, isast sai / tuul, mis ei kõnele, ma ei otsi tuulelt mõtet ega seinalt / südant [---] (STL: 22). Värsiridades kajab pettumus. Ühtlasi kõnelevad need read mahajäetusest ning üksijäämisest. Emast kaugenemist illustreerivad ka magistritöö teises peatükis tsiteeritud värsiread: *alles matsin onu vaikisin emaga / see võõras naine venna matusel / igituttav nägu lapsepõlve unedest* (RJN: 25).*

Süüdistusliku alatooniga käsitletakse ühes Mihkelsoni esimese kogu tekstis minakõneleja võõraks olemist omaenese lähedaste seas. Luuletuses sõnatakse, et *Mu ema tuleb / kehastunud umbusk peatub ukse / suletus silmis avasilmi / ta vaatab aja möödumist / mina / üks võõras teiste seas kes on varastanud lootuse / Lootusevaras sünnist peale* (STL: 19). Lõhe *mina* ning *ema* vahel on selgelt esil. Ema näitab üles usaldamatust omaenese lapse vastu, piirisituatsiooni olemasolust kõneleb vanema tõrges olek – tema avatud silmades peegeldub suletus. Näib, et last võetakse kui koormat, kui piiravat tegurit, kelle olemasolu on takistanud ema ennast realiseerimast. Võimalik, et too minakõnelejale võõraks jäänud naine näeb omaenese tütres mineviku raskuste kehastust ning seetõttu üritab lapsest eemalduda. Tundub, et *mina* isegi ilmutab järeleandmatust, ilmselt võtab valu tõttu kaitsepositsiooni ning tõdeb: *äärmusest äärmusesse vangun / mõlema poole tina jalgades / seisan / sulgedes võimalused lõplikult* (sammas). On kaheldav, kas see sulgemine ikka osutub täiesti lõplikuks või kõneleb siin vaid trots ja haavatud hing.

Lõhe minakõneleja ning tema lähedaste vahel soodustab enese võõrana tundmist paikades, mida *mina* nimetab koduks või kodumaaks. Mittekuuluvustunne tekitab omakorda koduigatsust – soovi leida päris kodu koos ehtsa kodususega. Siinkohal on võimalik välja tuua kaks kõnekat näidet. Esimene neist pärineb Mihkelsoni kogust „Ring ja nelinurk“. Luuletus kõneleb tiigrist, kes nurrub kellegi (*mina*?) sees. On üsna selge, et tiiger liigub ja tegutseb Eestimaa pinnal. (RJN: 32) Juba see räägib võõraks olemisest – keegi, tiiger, on asetatud talle mitteomasesse keskkonda. Vahemärkusena võib lisada, et tiigri tegelaskuju seikleb Ene Mihkelsoni loomingus sageli. Tihti on ta unenägudes kummitav olevus – alati veidi võõras ja hirmus. Naastes analüüsitava luuleteksti juurde, peab mõõnma, et too tiiger kannab eneses teatavat eraldatust. Ta liigub pimeduse varjus, öösel (unenäod) ning on üksi, kuna keegi ei julge talle läheneda. Võib aimata, et tiiger on eksinud ning soovib tagasi oma päritoluliselt õigesse kohta.

Tema soovidest kõneleb viimane värsirida: *tiigri koduigatsust eha kustuvast vöös* (samast).

Teine, mittekodusest sellel maal rääkiv luuletus pärineb kogust „Tuhased tiivad“. Tekstis näib kõik kuidagi valesti ja äraspidi olevat. Seda kinnitavad luuletuse esimesed read: *Vihm sajab tagurpidi ja / taevast kerkib maast* (TT: 64). Edasi tõdeb minakõneleja: *ma ise olen see kes / pole kodus sellel / pahupidisel ja võõral / maal kuhu sattusin / vist esialgu kogemata / või sünni läbi* (samast). Tõstatub küsimus, mispärast ei tunne *mina* ennast kodusena. Tekstis ei ole mainitud, et jutt käib Eestist, kuid on üsna ebatõenäoline, et minakõneleja viibib kuskil võõras riigis. Ta tunneb ennast kodutuna omaenese kodumaal. Taolise ilmingu tagamaid võiks selgitada tõik, mille kohaselt minakõneleja kasvas kaitsvast kuuest välja. Siit järelduks, et *mina* on üksi ja kaitsetu – ilma teisteta, otsides seda teist, kelles ennast realiseerida (Paz 2003: 224–225).

Kitsikustunnet ning konkreetsemat võõrust kajastab kogu „Tuhased tiivad“ tekst, kus minakõneleja pöördub meenutustes tagasi omaenese lapseikka ja mõnab sealjuures, et tollest ajast on nii vähe alles jäänud. Vastukaaluks räägib *mina* täiskasvanueast, kus ta tajub oma kodu võõrana ning liigub seal kui varjukuju. Selles kodus ning minakõnelejas selle kodu sees on midagi hämarat – tundub, et *minal* ei puudu kontakt ainult lähedastega, tal ei ole seda ka koduga. Pole võimatu, et luuletuses ei kõneleta täiskasvanud *mina* alalisest kodust, vaid vastuolulisest lapsepõlve eluasemest. Aga ei saa ka välistada, et värsiridades puudutatakse ühiskorteri vaeva: [---] *jääb vaik- / semaks mu oma kodu / kõik see ilm on tuulte käes / kust aina võõrust sisse lõõtsub / murdunud on piidad Uks / veel on kust oskan sisse / välja käia võtit keerata / kui varjukuju* (TT: 54).

Võõraks jäänud kodust räägitakse täpsemalt esikkogu luuletuses, kus kodule vastandub kaitses pakkuv soe lumi.

*Koju minnes mööda võõrast tänavat võõrasse koju minnes
vaesed vanemad surnud vanemad vanemateta vanematega
võõrasse tuppa minnes
tänaval sajab laia sooja lund kuid lumi jääb seljataha
mõistev pehme lumi jääb seljataha
seisan silmili vastu ust nagu sein (STL: 10)*

Võõruse aste on tekstis mitmekordne. Võõras pole ainult kodu, vaid ka tänav ja tuba. Segadust loob asjaolu, et polda kindel, mis positsioonile asetuvad vanemad. Luuletuses peegeldub nõutus, suhete keerulisus. On aimatav, et minakõneleja otsib kaitset võõra keskkonna eest ning ühtlasi püüab turvatunde otsimisega kompenseerida vanematelt saamata jäänud lähedust. Taas kord pakub tuge lumi, mis Mihkelsoni tekstidele omaselt on soe. Paraku jääb lumigi seljataha ning tuleb siseneda rõhuvasse ning võõrasse koju. Jällegi on *mina* midagi kaotanud. Lootusetust, aga ka suletus- ja eraldatusetunnet lisab uksega vastamisi seismine. Võib tajuda teatavat teisele ja ihaldusväärsemale poolele pääsemise raskendatust. Teksti valdavad ka üksindusmeeleolud, mis muudavad võõrasse ümbrusesse suletuse veelgi trööstitumaks. Üksijäetus soodustab enese võõrana tundmist. Seda enam, et tegemist on elupaigaga, kohaga, mis peaks olema kodu ja kus peaks saama ennast tunda kaitstud ja koduselt.

Mihkelsoni luuletekstide minakõneleja tunneb ennast võõrana mitmes paigas, mida ta võiks nimetada koduks. Ta on kodune võõras, kes on küll oma, kuid keda tõugatakse siiski pereringist välja. Ühel hetkel võimaldatakse *minale* juurdepääs tema lapsepõlvkodule, kuid see koht on juba muutunud võõraks, seal puudub kodutunne. Vahest ainult varastes lapsepõlvemälestusis on maja ja sinna juurde kuuluv nostalgiliselt helge. Täiskasvanueas *mina* on aga algsest kodust niivõrd kaugenenu, et leiab olevat parem see maha müüa.

Kodu müümisest kõnelevaid tekste leiab ainult Mihkelsoni neljandast luulekogust „Tuhased tiivad“, mille esimene tsükkel kannabki pealkirja „Kodu müümine“. Tsükliks räägitakse muuhulgas koduküla külastamisest, seal elavatest või kunagi elanud inimestest. Kajastatakse meenutusi ning hetkeemotsioone, mida tuttavad paigad esile kutsuvad. Võib tajuda nostalgiat, kuid hoomatav on ka enese võõra, kaugenenu tundmine.

On huvitav, et kodu müümisega seonduvates luuletustes ei kohta märkimisväärselt trööstituid meeleolusid. Kodu müümine näib enesega kaasa toovat hoopiski teatava vabanemise ning rahunemise. Siiski ei loobuta kodust kergekäeliselt, mingi kahjutunne neis tekstides ikkagi esineb. Taluga kauplemine ei kulge paraku ladusalt – tundub, et minakõneleja lapsepõlvele ei leidu ostjat. Ka tingimine pole *minale* omane: *Kole kodu pärast tingida / koledam koduta olla* (TT: 11). Võimalik, et minakõnelejale saab

takistuseks kaubeldava tähenduslikkus. Kodutalust loobuda pole kerge, kuna see sümboliseerib algset ning päris kodu. Ühtlasi märgitakse ära kodu/kodutunde ostmise võimatus. Vihjatakse tõsiasjale, et koha muutumine koduks on mitmetest teguritest olenev protsess ning pelgalt rahahingute kaudu ükski paik koduseks ei muutu: *Mees mees vaata ette / kodu ei osteta / elu ei müüda* (TT: 11). Elu müümise välistamine võiks olla ühena paljudest seotud mälestuste püsijäämisega, olenemata loobumisest meenutuste reaalsest kehastusest.

Lapsepõlvetalust lahtiütlemise näib põhjustavat majanduslikult keeruline olukord. Teisalt võib minakõneleja oma lapsepõlvkodust loobuda ka mälestuste vaeva tõttu. Kodutalu mahamüümine on omalaadne väljapääs, isegi lahendus.

*Ma ei jõua talu pidada
müün talu maha
kui ma elada ei jõua
kelle ma siis maha müün
Osta sina mu lapsepõlv
osta mu noorus
vanaduse saab niisama* (TT: 11)

Värssidest aimdub, et kodutalu omamisega kaasnevad raskustunne ning vaev, millest on kodu müümisega võimalik vabaneda. Lahendus tundub olevat lihtne. Vahest seetõttu küsib minakõneleja, kelle ta peaks müüma, kui eluraskus kurnama hakkab – sellest niisama lihtsalt ei vabane ning omaenese vaevakoormat ka kellegi teise kanda anda ei saa. Tegelikult ei või kindel olla, et lapsepõlvkodu müümine osutub niivõrd kergeks ettevõtmiseks. Olenemata ahvatlusest jätta painav minevik seljataha ning loobuda kodust, kus ollakse võõra või külalise rollis, ei saa kõrvale jätta võimalust, et varane lapseiga, kui vanemad viibisid veel kodus, oli lapsminale õnnelik ja idülliline aeg. Seetõttu võib kodutalust loobumine osutuda hingeliselt raskeks. Eriti, kuna *mina* kutsutakse luuletuses üles ostma oma lapsepõlve ja noorust, mitte talukohta ja hooneid. Minakõneleja ning paiga vahel on selgelt emotsionaalne, mälestustele ja minevikule tuginev side.

Mineviku, mitme põlvkonna (viis põlve kui Mihkelsoni loomingu kinnismotiiv), esivanemate ning lapsepõlve sümboolsest müümisest kõneleb tekst, kus mööndakse, et kindlat põhja ei ole. Seda saab vaadelda ka algolu, pidevuse puudumisena.

*Minevik on müüa
viis põlve Üks tuhat
nende eest Aga tee
on porine
ei ole enam kindlat
põhja Ostjad keelduvad
Naeltega löön kinni aknad
ukse ette taba
Maga rahus lapsepõlv
esiema maga (TT: 6)*

Teadmata asjaoludel ei soovi ostjad minakõneleja minevikku ning kodutalu enesele soetada. Luhtunud müügi järgselt käitub *mina* taolisele olukorrale tavapäraselt – naelutab aknad ja paneb uksele taba ette, et vältida võimalikke sissetunge. Taolises tegevuses võiks näha ka varjatud soovi sulgeda, jätta maha mineviku vaevad, ehk ka teha vaherahu iseenda ning rõhuvate mälestustega. Midagi kaitsvalt rahulikku, leebet ning leplikku on aga luuletuse viimastes ridades, kus *mina* sõnab: *Maga rahus lapsepõlv / esiema maga* (sammas). Selles kajastub omalaadne hüvastijätt.

Mõnest ebaõnnestumisest hoolimata suudab *mina* võõraks jäänud kodu teistele, võõrastele inimestele ära müüa. On näha, kuidas minakõneleja üha enam oma kunagisest, koduks nimetatud elupaigast kaugeneb. Ainult, et seekord on eemaldumine justkui tema enese soov, mitte temast olenematutest asjaoludest tingitud.

*Kuu käib kodus igavesti
mina jõuan harva ammu
müüdnud tallu Juba võõras
elu kasvab maja sees (TT: 11)*

Vaatamata omaalgatuslikust kodutalust loobumisest on tajutav, kuidas minakõneleja jaoks jääb too paik tähendusrikkaks. Võimalusel naaseb ta minevikukoju, käib seal külalisena, kuid pärast müümist üha harvemini – seal on võõrad, päris võõrad, mitte kaugenenud lähedased, ja nende eluga pole minarääkijal enam asja. Ainult kuu näeb, mis toimub *mina* lapsepõlvekodus.

Võõraks jäänud kodutalu müümine, sümboolne minevikupainetest lahtiütlemine lõpetab Mihkelsoni luuletuste minakõneleja jaoks justkui ühe eluetapi – üks kodu koos mälestustest tingitud vaevadega on jäetud möödanikku. Ilmneb teatav rahunemine ja leppimine.

Kodu tähendus muutub Mihkelsoni nelja luulekogu vältel. Koduigatsusest, üksindusmeeleoludest ning enese võõrana tundmise raskusest jõutakse lapsepõlvetalu müümiseni. Etteruttavalt võib sõnada, et olenemata ühe kodu mõtte muutumisest ei lõppe Ene Mihkelsoni luule ja proosa minakõnelejate koduotsingud. Soov leida enese jaoks pidevus ning vabaneda mälestuste vaevast, võõraks olemise taagast ning traditsiooniks saanud vaikimisest, kontaktitusest, piirist lähedaste inimeste vahel, läbib punase niidina Mihkelsoni loomingut.

KOKKUVÕTE

Ene Mihkelsoni esimestes luulekogudes „Selle talve laused“, „Ring ja nelinurk“, „Algolekud“ ning „Tuhased tiivad“ kajastub ühe inimese isiklik kodutaju, mille taustal avaneb ka ajastule iseloomuliku kodu olemus. Luuletekstides segunevad teise maailmasõja eelsed ja järgsed kodud – maaolustiku talumajad ning linnakeskkonna ühiskorterid. Esimestes neist avaldub vabadus ja õdusus, mis ajalooksündmuste keerises omandavad vastupidise tähenduse. Kodune ja turvaline kodu muutub võõraks või põleb varemeteks. Linna ühiskorterid mõjuvad kinniste sundkoosluste võrdkujuna, kus inimeste identiteedid märkamatuks segunevad. Parim näide taolise ilmingu kohta on Ene Mihkelsoni romaan „Korter“.

Sõjaolukorrast tingitud pöördelised muutused eesti ühiskonnakorralduses ning inimeste eraeludes lõhkusid perekonnad. Pereheit, pereringi lagunemine ilmnevad nii Ene Mihkelsoni luule- kui ka proosatekstides. Keskseteks mureküsimumusteks on ühtlasi kodu ja metsa piiri ületamine ning lähedaste võõraks muutumine. Mihkelsoni luuletuste *mina* on pidetu, kes otsib oma katkenud pärinemisloole aluspunkti – tema sooviks on jõuda enese algolus selgusele.

Ene Mihkelsoni looming toetub mälestustele, hetkeseisunditele, mõttekujutelmadele ning unenägudele. Tema luules ja proosas kohtab vaevavate mälestuste korduvat taastulemist. Mälestuste katkendlikkust aitavad aga terviklikumaks siduda unenäopildid. Mihkelsoni loomingus on vastuste otsimiseks ning seisundite läbielamiseks omad kinniskohad – majad, maastikud, väljad, lagendikud. Olulisteks tähistajateks osutuvad ka ring ning nelinurk.

Ene Mihkelsoni luuletuste minakõneleja näeb päriskodu idüllil ning õdusust varajase lapsepõlve kodutalus – seal, kus pööningu otsaaknas paistab roheline Eestimaa ning tolmuvad vanaemade raamatud (RJN: 39). Kodu tähendus muutub, kui lapsmina vanemad pagevad hirmus metsa ning jätavad lapse ilma hoolde. Sellest hetkest muutub kodu vaenulikuks ja võõraks paigaks ning saab alguse kodu ja kodutunde otsimine. Täiskasvanud *mina* siirdub elama linna, kus üheks tema elupaigaks osutub ühiskorter –

taas kord koht, kus puudub kodusus ning mida tajutakse võõrana. Rännak kodu leidmiseks näib jõudvat lõppstaadiumisse Mihkelsoni neljandas luulekogus „Tuhased tiivad“, kus lisaks kodu müümist käsitlevatele tekstidele võib tajuda rahunemismeeleolusid, mis kaasuvad (võimaliku?) uue kodu leidmisega.

Kõneledes kodust, osutub oluliseks elemendiks ka maja. Ene Mihkelsoni luuletuste majad ei esinda üldjuhul konkreetseid füüsilisi ruume, vaid osutuvad hingeseisunditeks, mälukujudeks või ka fantaasia- ja unenäopiltideks. Mihkelsoni varasemates luuletekstides ilmnevad majad on sageli kummalised ehk ka mõnevõrra kummituslikud – nende ehitamist võidakse alustada katusest või kasutatakse ehitusmaterjalina lund ja jääd, teinekord on klaasmuna maja tähistajaks. Võib täheldada, et luuletuste *mina* viibib tihtilugu majas sees. Seejuures ei näi need majad sulgevat ega ahistavat, pigem pakuvad kaitset.

Olulised kodu ning perekonnaga seotud kujundid Mihkelsoni varajastes luuletekstides on ring ja nelinurk. Ring Mihkelsoni luules on ebaideaalne täiuseihalus, pereringi võrdkuju, aga ka alatine taastulemine, algus- ja lõpp-punkti ühildumine. Puudustega nurgeline nelinurk osutab mälestuste ebatäiuslikkusele, katkendlikkusele. Ring ja ruut oma vastandlikkuses näitavad, mil viisil seonduvad Mihkelsoni tekstides perering, kodu, lapsepõlv ning kinnismälestused.

Ene Mihkelsoni neljas esimeses luulekogus võib täheldada maastikel, väljadel või lagendikel liikumist või seismist. Võib juhtuda, et maastikud on hoopiski minakõneleja enese loodud. Nood maastikud oma abstarktsuses ning hämarolus näivad seonduvat mälestuspõhiste hingeseisunditega, koduruumi ning majadega, aga ka üksioleku ja pidetusega. Maastikud ning väljad võivad olla heledad ja suvised, kaetud lumega, avaneda, eraldada. Maastikel saab rännata. Teekond on kord tuttavlik, kord vaevaline. Minakõneleja viibib üldjuhul maastikel üksi. Mõnikord võib seal kohata üht musta meest – tumedat kummituslikku kogu. Seda väidet toetab Astrid Reinla (1978: 1750), kelle sõnul on autor enda loodud maastikel üksi, ilma lootuseta sellest üksindusest vabaneda. Mihkelsoni luule maastike olemuse avamine on oluline mõistmaks kodu, mälestuste, üksinduse, pidetuse ning võõraks olemise vaeva.

Mihkelsoni luule *mina* sõnab, et ta on üksi, viibib kuskil üksildase riigis, tunneb hirmu üksinduse ees ning tajub üksindust omalaadse kindlusena. Üksijäämise taak paneb minakõnelejat otsima pidevust. Pidevusetus on ühelt poolt seotud pärinemisloo

puudulikkusega, teisalt mälestuste katkendlikkusega. Mihkelsoni luuletuste üksindus rõhub. Ilmneb ka vajadust sellesse üksindusse sulguda, et tunda ennast kaitstuna. *Mina*, tema soovunelmaid ning lähedasi eraldab nähtamatu piir, selgelt on esil kontaktitus. Sirje Kiini (1993: 194) sõnad toetavad eelöeldut: „Täieliku üksioleku eeldus ja tingimus on kontaktitus, suletus, sise- ja välimise elu eraldatus, piir, mis on Mihkelsoni luule läbivamaid motiive“.

Üksiolek, üksijäetus soodustavad võõrandumist lähedastest. Kaotades pidepunkti, iseenese algoleku, võib esile kerkida ka võõrandumine iseendast. Lapsmina üksijäämise ning enese võõrana tundmise eest vastutavad kodu ja metsa piiri ületanud pereliikmed – ema ning isa. Mihkelsoni mets on võõras paik, mis ühteaegu pakub varju ning mõjub vaenulikuna. Mets võtab, mets on ohtlik – seal tulistatakse. Mets ei võimutse aga alati, metsade võimu murtakse. Võib juhtuda, et metsale tuntakse kaasa, et ta on pidanud taluma räsimit ning olema kõige hirmsa tunnistajaks.

Üksi kojujäämine tõstab minakõneleja koduse võõra staatusesse, seejuures muutub ka varasemalt kodune talu võõraks. Katkeb pidevus. Täiskasvanueas avaneb minakõnelejale võimalus taas omada oma lapsepõlvkodu. Kodutunnet seal enam ei teki, see koht on muutunud võõraks. Vahest ainult mälestustes säilib helge tundmus kunagisest kodutalust, kus on veel koos ühtne perering. Võõraks muutunud kodu on müügisks.

Ring tõmbubki koomale ning Ene Mihkelsoni neljandas luulekogus „Tuhased tiivad“ kõneletakse naasmisest kodukülla ning kodu müümisest. Näib, et tegemist on omalaadse leppimisaktiga, kus ühe osaga minevikust jäetakse hüvasti. Täenduslikuna mõjuvad sõnad: *Maga rahu lapsepõlv / esiema maga* (TT: 6).

Ene Mihkelsoni neljas esimeses luulekogus kohtab lugeja koduigatsust, pidevuseotsinguid, üksindust, enese ning oma kodu võõrana tajumist. Selle kõrval hõlmab Mihkelsoni luule endas mitmeid hämaralaseid, suletust, viibimist reaalsuse ja irreaalsuse piiril. Isiklike läbielamiste kõrval kajastub ühe rahva kurblooline saatus, kus kodud hävinevad ning traditsiooniks saab põline vaikimine.

Kokkuvõtva lõppsõnana sobib tsiteerida Ene Mihkelsoni romaani „Nime vaev“: „Kui kodu kaob, jääb alles mõte temast, peaaegu igatsuslik ja täitumatu idee kodu vajadusest üldse. Seda ei saa konkreetseks enam kunagi üles leida ja ta on alati olemas just selle tõttu, et mõtet, mälestust ja koha vaimu on võimatu hävitada.“ (Mihkelson 1994: 142)

KIRJANDUS

- Bachelard, Gaston* 1999. Ruumipoeetika. Tõlk. Kaia Sisask. Tallinn: Vagabund.
- Bhabha, Homi* 1992. The World and the Home. – *Social Text*, No. 31/32, pp 141–153.
- Bormane, Dace K* 2006. The Logos of Space as Cultural Paradigm in the Thinking of Life: The Landscape of Thinking. – *Koht ja paik* nr 5, pp 131–139.
- De Saint-Exupéry, Antoine* 2002. Väike prints. Tõlk. Ott Ojamaa. Tallinn: Tiritamm.
- Douglas, Kate* 2010. Scripts for Remembering. Childhoods and Nostalgia. – *Contesting Childhood: Autobiography, Trauma, and Memory*. Rutgers University Press, pp 84–105.
- Gierveld, Jenny de Jong, Theo van Tilburg, Pearl A. Dykstra* 2006. Loneliness and Social Isolation. – *Cambridge handbook of personal relationships*. Toim. A. Vangelisti ja D. Perlman. Cambridge: Cambridge University Press, pp 485–500.
- Iher, Leili* 1978. Kui pidet otsib luuletaja. – *Noorte Hääl*, 2. juuli.
- Jaago, Tiiu* 2002. Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil – Dialoog privaatse ja avaliku elu vahel. Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool, lk 88–98.
- Johnson, Frank* 1973. Alienation: Some Concluding Observations. – *Alienation: concept, term and meanings*. Toim. Frank Johnson. New York, London: Seminar Press 1973, pp 369–385.
- Kannike, Anu* 2002. Home – Mosaic of Meanings. – *Pro Ethnologia* nr 14, pp 11–26.
- Kiin, Sirje* 1993. Mihkelsoni mõistatus: põhi ja tiivad. – *Hirme ja arme*. Artikleid aastatest 1978–1992. Tallinn: Kupar, lk 191–199.
- Kivistik., Aire* 1979. Heitlik kujundimäng. – *Noorus* nr 10, lk 27–28.
- Kronberg, Janika* 2005. Tõu tõlk. – *Päevad on laused*. Ene Mihkelson. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 11–20.
- Lehari, Kaia* 2000. Tee viib ja viitab. – *Koht ja paik* nr 1, lk 44–52.
- Merilai, Arne* 2005. Saateks. – *Päevad on laused*. Ene Mihkelson. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–9.

- Mihkelev, Anneli* 2006. How Do Places Speak in Poetry? – Koht ja paik nr 5, pp 301–314.
- Mihkelson, Ene* 1978. Selle talve laused. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene* 1979. Ring ja nelinurk. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene* 1980. Algolekud. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene* 1982. Tuhased tiivad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene* 1985. Korter. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mihkelson, Ene* 1994. Nime vaev. Tartu: Ilmamaa.
- Mihkelson, Ene* 2001. Ahasveeruse uni. Tallinn: Tuum.
- Mizruchi, Ephraim H.* 1973. An Introduction to the Notion of Alienation. – Alienation: concept, term and meanings. Toim. Frank Johnson. New York, London: Seminar Press 1973, pp 111–124.
- Nagelmaa, Silvia* 2000. Mihkelson, Ene. – Eesti kirjanike leksikon. Koost. Oskar Kruus, Heino Puhvel. Toim. Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 339–340.
- Paadam, Katrin* 2003. Constructing Residence as Home: Homeowners and Their Housing Histories. Tallinna Pedagoogikaülikool Sotsiaalteaduste Dissertatsioonid. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus.
- Paz, Octavio* 2003. Üksinduse dialektika – Üksinduse labürint. Tõlk. Marvi Järve. Tallinn: Varrak, lk 224–245.
- Paulson, Ivar* 1997. Metsaelust. – Vana Eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid, lk 51–67.
- Paulus, Karin* 2002. Home in a Distorting Mirror. – Koht ja paik nr 2, pp 265–273.
- Perlman, Daniel, Letitia Anne Peplau* 1981. Toward a Social Psychology of Loneliness. – Personal Relationships 3: Personal Relationships in Disorder. London: Academic Press, pp 31–56.
- Porteous, J. Douglas* 1976. Home: The Territorial Core. – Geographical Review, Vol. 66, No. 4, pp 383–390.
- Reinla, Astrid* 1978. Luuletajuline tõelus. – Looming nr 10, lk 1750–1751.
- Sarapik, Virve* 2005a. Võõras mets. Ene Mihkelsoni proosast. – Keel ja Kirjandus nr 9, lk 728–734.
- Sarapik, Virve* 2005b. Võõras mets. Ene Mihkelsoni proosast (Järg). – Keel ja Kirjandus nr 10, lk 808–817.

- Taviss, Irene* 1969. Changes in the Form of Alienation: The 1900's vs. The 1950's. – *American Sociological Review*, Vol. 34, No. 1, pp 46–57.
- Terkenli, Theano S* 1995. Home as a Region. – *Geographical Review*, Vol. 85, No. 3, pp 324–334.
- Tomberg, Jaak* 2011. Kirjanduse lepitav otstarve. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tuan, Yi-Fu* 2001. Space and Place. The Perspective of Experience. University of Minnesota Press.
- Tuedio, James A* 2009. Ambiguities in the Locus of Home. Exilic Life and the Space of Belonging. – *Homes in Transformation: Dwelling, Moving, Belonging*. Toim. H. Johansson ja K. Saarikangas. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Finnish Literary Society, pp 284–310.
- Undusk, Rein* 2001. Topos. Kohakujutelm müüdist mõisteni. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

HOME, THE TORMENT OF SOLITUDE AND THE BURDEN OF BEING A STRANGER IN ENE MIHKELSON'S EARLY POETRY. SUMMARY

This master's thesis is titled *Home, the Torment of Solitude and the Burden of Being a Stranger in Ene Mihkelson's Early Poetry*. It delves into the meaning of home in the early poems of Ene Mihkelson. Observations are based on close readings of her first four poetry collections: *Selle talve laused* (*Sentences of Present Winter*) (1978), *Ring ja nelinurk* (*Circle and Quadrangle*) (1979), *Algolekud* (*Primal State*) (1980) and *Tuhased tiivad* (*Ashy Wings*) (1982). In Ene Mihkelson's poems, home is related to discontinuity and the need for roots. It can also be traced how themes of loneliness, solitude and alienation occur in these four books. Solitude is closely connected to isolation. There is an invisible but distinctly perceivable border between the poetic persona and her loved ones. This separating border is most powerfully visualized as a strange and hostile forest.

The aim of this master's thesis is to analyze the meaning of home in Mihkelson's early poems and to find out how home, solitude and alienation relate to each other. It also attempts to interpret these themes and their connections, but at the same time takes into consideration that there is a lot in Mihkelson's poetry that remains unexplainable or obscure.

This master's thesis is divided into four parts. The first chapter talks about theories of home, solitude/loneliness and alienation. It is mostly based on Katrin Paadam's doctoral thesis *Constructing Residence as Home: Homeowners and Their Housing Histories* (2003), James Tuedio's article *Ambiguities in the Locus of Home. Exilic Life and the Space of Belonging* (2009) and Karin Paulus' article *Home in a Distorting Mirror* (2002). Octavio Paz's book *The Labyrinth of Solitude* (1950), Jenny de Jong Gierveld's, Theo van Tilburg's, Pearl A. Dykstra's article *Loneliness and Social Isolation* (2006) and Daniel Perlman's and Letitia Anne Peplau's article *Toward a Social Psychology of Loneliness* (1981) are also used. Theoretical approach to alienation relies on discussions

available in *Alienation: concept, term and meanings* (1973) and Irene Taviss's article *Changes in the Form of Alienation: The 1900's vs. The 1950's* (1969).

The second chapter analyzes how houses are represented in Mihkelson's poetry. Having lost the idyllic childhood home, Mihkelson's poetic persona appears to be homesick. The communal apartment she currently lives in is unfortunately unhomey. The only way to return to the happy childhood home is through memories. But she also appears to have mixed feelings about her childhood farm – in her early years it was a warm place but after her parents were forced to leave it and escape to the forest, the poetic persona also became alienated from it. This chapter also observes the meaning of the circle and quadrangle figures. Circle in Mihkelson's poetry represents yearning for childhood perfection and quadrangle stands for the fragmentary memory.

The third chapter talks about landscapes, which are both representations of real past landscapes, but also landscapes of thoughts, feelings, and memories. Landscapes too are related to solitude and isolation. The theme of discontinuity and the need for roots are also analyzed in this chapter.

The fourth chapter takes a closer look at the strange and hostile forest. Paradoxically, it is also a site of protection – forest is a place to hide. After the poetic persona's parents escape to the forest and remain lost for her, it begins to symbolise an enemy. The poetic persona begins to feel more and more alienated from other people close to her and sometimes also from herself. Her childhood home no longer feels like a home for her. She is a stranger there throughout her teenage years and later as a grownup. As a result, Mihkelson's poetic persona decides to sell her childhood farm. The circle has closed.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Evelin Arust (20.01.1988)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Kodu, üksinduse vaev ning võõraks olemise raskus Ene Mihkelsoni varasemas luules“, mille juhendaja on Mart Velsker,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu alates **17.05.2013** kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 17.05.2013